

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2022

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2022

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus LXII. Fasc. 1

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2022

Výkonná redaktorka svazku:
Blanka Zilynská (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení programu COOPERATIO HIST, obor History and Philosophy of Science

Na obálce je použita reprodukce titulní strany repertáře označeného „Repertorium der Generalien, welche bei dem akademischen Senate in publico-politicis an der prager Universität vorgekommen sind“ z univerzitní kanceláře v letech 1796–1816 (uložen v ÚDAUK, Akademický senát Karlo-Ferdinandovy univerzity /1791/ 1796–1883, kart. č. 150)

<http://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova, 2022
ISSN 0323-0562 (Print)
ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Články

- 11 Ondřej Piš, Fenomén raně novověké akademické peregrinace jako specifické téma středoevropské historiografie
39 Milada Sekyrková, Jakob Eduard Wittak a jeho doba v univerzitní kanceláři
57 Piotr Biliński – Zofia Zielińska, *Dziennik* [Diary] by Władysław Konopczyński on Writing a Biography of Stanisław Konarski
73 Václav Dostál, Ladislav Hejdánek jako student Univerzity Karlovy (1946–1952)

Kronika

- 101 Pokladnice Českého království v neklidné době. Zpráva o konferenci *Kutná Hora a husitství* (Jan Boukal – Blanka Zilynská)

Recenze a zprávy

- 106 Jiří Stočes a kol., Jan ze Šitboře. Úředník, literát, mýtus, Domažlice 2021 (Anna Pazourková)
110 Olga Lomová (ed.), Ex Oriente lux. Rudolf Dvořák (1860–1920), Praha 2020 (Michal Továrek)
112 Martin Franc a kol., Habitus českých vědců 1918–1968. Příklad dvou generací, Praha 2021 (Marek Brčák)
116 Tomáš Weissar – Klára Modlíková – Jana Nechutová (edd.), Gnóthi seauton. Sto let klasických studií v Brně v osobních vzpomínkách i úřední korespondenci, Brno 2020 (Michal Továrek)
118 Detlef Brandes – Alena Míšková, Z katedry dějin východní Evropy na pražskou radnici: Josef Pfitzner (1901–1945), Praha 2021 (Jan Boukal)
120 Lenka Krátká – Jana Wohlmuth Markupová – Miroslav Vaněk, (K)lidová věda? Proměny a konstanty v práci i životě vědců a vědkyň v letech 1968–2008, Brno 2020 (Michal Továrek)
122 Jaroslav Cuhra – Marie Černá – Markéta Devátá – Tomáš Hermann – Pavlína Kourová, Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989, Praha 2020 (Michal Továrek)
125 Jaroslav Pinkas, Jak vzpomínáme na normalizaci. Obrazy normalizační minulosti ve filmu, Praha 2020 (Michal Továrek)
128 Jaroslav Mužík – Radka Löwenhöfferová – Pavel Krpálek, Univerzitní vzdělávání v minulosti, současnosti a budoucnosti, Praha 2020 (Michal Továrek)

Cizojazyčná shrnutí

- 37 Ondřej Piš, Das Phänomen frühneuzeitlicher akademischer Peregrination als spezifisches Thema mitteleuropäischer Historiographie
55 Milada Sekyrková, Jakob Eduard Wittak und seine Zeit in der Universitätskanzlei
71 Piotr Biliński – Zofia Zielińska, *Dziennik* [Deník] Władysława Konopczyńskiego o vzniku biografie Stanisława Konarskiego
97 Václav Dostál, Ladislav Hejdánek als Student der Karlsuniversität (1946–1952)

Autoři

Prof. dr hab. Piotr Biliński, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
Mgr. Jan Boukal, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha
PhDr. Marek Brčák, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha
Mgr. Václav Dostál, Filozofická fakulta UK, Praha
Anna Pazourková, Ústav českých dějin FF UK, Praha
Mgr. Ondřej Piš, Fakulta humanitních studií UK, Praha
PhDr. Milada Sekyrková, CSc., Ústav dějin a archiv UK, Praha
Mgr. Michal Továrek, Ústav dějin a archiv UK, Praha
Prof. dr hab. Zofia Zielińska, Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego
PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha

Články

FENOMÉN RANĚ NOVOVĚKÉ AKADEMICKÉ PEREGRINACE JAKO SPECIFICKÉ TÉMA STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFIE

ONDŘEJ PÍŠ

THE PHENOMENON OF EARLY MODERN ACADEMIC PEREGRINATION AS A SPECIFIC SUBJECT OF CENTRAL EUROPEAN HISTORIOGRAPHY

The aim of this study is to present the phenomenon of academic peregrination as a specific topic of Czech and foreign historiography, one that has been addressed since the second half of the 19th century. Czech historiography dealing with travelling for education from the Czech Lands in the 16th and 17th century is presented in chronologically ordered subchapters. The second part of the study deals with related phenomena (Grand Tours) and denominationally defined mobility (peregrinations of the Brethren and Jesuit schools). The final part of the study offers a brief look at investigations of this subject also in other countries of Central Europe (Hungary, Slovakia, and Poland) and compares their approaches and results with Czech historiography.

Keywords: Academic peregrinations – historiography – education – European universities – Early Modern Era – Czech and Moravian schools – student lists – travelling for education

DOI: 10.14712/23365730.2022.15

1. Úvod

Fenomén akademické peregrinace má svoje nezanedbatelné místo v kulturních a vzdělanostních dějinách 16. i raného 17. století.¹ Česká historiografie se raně novověkými cestami za vzděláním zabývá již od druhé poloviny 19. století. Přes první práce mající povahu výpisu jmen z matrik, jakýchsi „telefonních seznamů“, se podařilo v 2. polovině 20. století přikročit k pracím analytického charakteru. Ty by však nebyly možné bez prosopografického sběru dat ke konkrétním osobám uvedeným v seznamech.

Historici 50.–80. let 20. století měli díky vnitropolitické situaci značně omezené možnosti studia v zahraničních archivech nebo práce se zahraničními archiváliemi. Oživení zájmu o fenomén akademické peregrinace sledujeme od 90. let do dnešní doby. Částečně se mění

¹ Studie je upravenou první částí diplomové práce Ondřej Piš, *Fenomén akademické peregrinace jako téma moderní středoevropské historiografie: příklad českých a moravských studentů na vybraných kalvínských vzdělávacích institucích (1575–1620)*, Diplomová práce na FHS UK, Praha 2021. Za příkladné vedení a mnohé odborné rady děkuji tímto vedoucímu práce panu PhDr. Markovi Ďurčanskému, Ph.D.

témata i metody studia cest za vzděláním – důraz je kladen například na každodennost univerzitního studia nebo na fenomén kavalírských cest.

Pro zhodnocení dosavadního českého bádání je nutné i srovnání se zahraničním výzkumem. Vzhledem k historickým vazbám a mnoha podobnostem byl zvolen region střední Evropy, konkrétně současný výzkum akademické peregrinace v Polsku, Maďarsku a na Slovensku. Trendem poslední doby ve studiu univerzit je práce na rozsáhlých internetových databázích. Jedná se o několikaleté projekty, které zpracovávají početné týmy historiků a vědců z příbuzných oborů někdy i v mezinárodním složení. Díky možnostem, jež nabízí internetové prostředí, je následně možné data v jednotlivých databázích navzájem propojovat, což je zvláště přínosné pro prosopografický sběr dat. Tvorba komplexní databáze je však finančně, časově, organizačně i lidsky náročná. Ve středoevropském prostoru vznikají například databáze studentů krakovské univerzity či uherských studentů v zahraničí, které budou dále podrobněji představeny.

Přelom 16. a 17. století představuje nejobsáhleji zmapované období české a moravské akademické peregrinace. Souvisí to v první řadě se zájmy mnohých historiků o problematiku českého stavovského povstání, případně o životní osudy exulantů v čele s Janem Amosem Komenským. Mimořádnému zájmu se těší především studenti Jednoty bratrské nebo jejich sympatizantů.

Komplexní zpracování historiografie akademické peregrinace v českém prostředí prozatím chybí. V nedávné době však byly podobným způsobem zpracovány historiografie kavalírských cest² a obecné téma raně novověké vzdělanosti.³ Historiografie akademické peregrinace je ve studii představena chronologicky. Některá příbuzná témata – kavalírské cesty, bratrské a jezuitské peregrinace, jsou představena ve zvláštních kapitolách.

2. Historie výzkumu v českém a moravském prostředí

2.1 Výzkum akademické peregrinace před 2. světovou válkou

První krok v českém historickém výzkumu akademické peregrinace 16. a 17. století představují excerpcy matrik, alb a rektorských knih zahraničních akademií a univerzit, případně škol nižšího stupně. Tento typ zpracování historického pramene je od počátku chápán jako základna pro širší kulturně historické výzkumy v oblastech kulturních transferů, zvyšující se gramotnosti, dějin idejí nebo dějin cestování. Nejsou tedy cílem samy o sobě, poskytují spíše materiál pro zpracování širší problematiky v oblasti dějin raně novověké vzdělanosti. Vzhledem k procentuálně nejvyššímu počtu českých a moravských studentů na německých vzdělávacích ústavech jsou pro české historiky zcela zásadní výsledky německého výzkumu a ediční práce německých kolegů jak ve zpracovávání matrik, tak i ve vydávání matrik německého národa na univerzitách v Itálii či Francii, do kterého byli studenti z českých zemí většinou zapisováni.

² Jiří KUBEŠ, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Habilitační práce na FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s. 5–18.

³ Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Dějiny středověké a raně novověké vzdělanosti v českém historickém výzkumu. Tradice – Aktuální trendy – Perspektivy*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 58/2, 2018, s. 27–35.

Chronologicky prvním je seznam Čechů, Moravanů, Slezanů a Poláků na ženevské akademii z roku 1862. Podnětem k němu bylo redakční zpracování zdejší rektorské knihy, které bylo zasláno na pražskou univerzitu, protože se v ní nacházelo mnoho studentů s přídomkem „Bohemus“. Soupis byl vyhotoven pro první století akademie, tedy roky 1559–1659, a je přiložen k německy psané zprávě o přednášce knihovníka a slavisty Jana Ignáce Hanuše v Královské české společnosti nauk z června roku 1862.⁴ Tento soupis byl však na dalších 30 let jediným počínem v tomto směru.

Teprve na samotném konci 19. století, v roce 1897, vydal český literární a divadelní historik Ferdinand Menčík výpis ze seznamu studentů z Čech a Moravy studujících ve Wittenberku.⁵ Vybrané časové období 1502–1602 odpovídá prvním dvěma dílům wittenberské matriky. Podnětem k soupisu bylo vydání druhého dílu edice v roce 1894. Seznam je na několika místech opatřen odkazy na literaturu blíže identifikující jednotlivé osoby. Ani v tomto případě však autor neprovedl analýzu vypsaneho vzorku.

Ve stejný rok vydává Ferdinand Tadra *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, kde věnuje kapitulu českým studentům na středověkých univerzitách 12.–14. století.⁶ Význam práce spočívá v komplexním zpracování rozličných kulturních styků a ve snaze postihnout celek evropských středověkých univerzit. Ačkoliv nemá kniha Ferdinanda Tadry přímý vliv na výzkum raně novověké peregrinace, mohou jeho seznamy posloužit k širším analýzám a komparacím. Díky výrazně se zvyšujícímu počtu univerzit i na nich studujících jedinců v 15.–17. století se českému bádání dodnes nepodařilo podat srovnatelně komplexní práci pro období pozdního středověku a raného novověku.

První zprávy o raně novověkých studentech z italského prostředí přinesl katolický kněz a pozdější politik Isidor Zahradník, jehož výzkum se opíral o archivní prameny.⁷ Tehdejší knihovník strahovského kláštera a vystudovaný historik se v posledním desetiletí 19. století soustavně zabýval výzkumem zahraničních bohemik.⁸ Celá jeho studie je ale spíše výčtem několika dokumentů, které měl možnost autor zkoumat přímo v Itálii. V první části lze např. nalézt výčet českých studentů v Bologni v roce 1269, ve třetí části pak seznam studentů římské jezuitské koleje z roku 1583–1585. Vzhledem k povaze práce na něj pozdější soupisové studie většinou neodkazují.

Dodnes jsou užívané seznamy vydané Josefem Vítězslavem Šimákem v letech 1905–1906.⁹ Zpracoval je nepochybně během svého studijního pobytu v Lipsku od listopadu 1904 do června 1905, kdy mj. docházel do semináře Karla Lamprechta.¹⁰ Autor vybral celkem 15 německých univerzit 15.–18. století, které měly v jeho době edičně zpřístupněné matriky. Soupisy jsou obohacené krátkou úvodní studií a informacemi o vydání příslušné matriční knihy. Autor taktéž opatřil vybrané jednotlivce informativní biografickou

⁴ Ignác HANUŠ, *Seznam Čechů na univerzitě v Ženevě*, Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Praha 1862, s. 99–103.

⁵ Ferdinand MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Wittenberku od r. 1502 až do 1602*, Časopis českého musea 71, 1897, s. 250–268.

⁶ Ferdinand TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897.

⁷ Isidor ZAHRADNÍK, *Záznamy o českých scholárech v Itálii*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědu, slovesnost a umění 13, Praha 1904, s. 227–246.

⁸ Tomáš W. PAVLIČEK, *Isidor Theodor Zahradník (1834–1926)*, Akademický bulletin 22/6, 2014, s. 31.

⁹ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.–XVIII. st.*, Časopis českého musea 79, 1905, s. 290–297, 419–424; 80, 1906, s. 118–123, 300–305, 510–539.

¹⁰ Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*, České Budějovice – Pelhřimov 2013, s. 62–72.

poznámkou pod čarou. Seznam studentů dané univerzity je rozdělen podle jednotlivých zemí, které byly v matrikách uváděny – Čechy, Morava a Slezsko, ze kterého vybral pouze studenty pocházející z geografické oblasti Slezska náležející v autorově době k českým zemím. Dílčí soupisy obsahují i informaci o celkovém počtu studujících z dané země ve vymezeném období i abecední seznam měst s počtem studentů z nich pocházejících. Práce Josefa Vítězslava Šimáka tak připravila půdu pro analytické práce, které chtěl autor vydáním soupisů vyvolat. Bez zajímavosti není ani skutečnost, že za počátek otiskování bohemik označil práci Menčíkovu, nikoliv Hanušovu či Zahradníkovu.¹¹

Na práci profesora Šimáka výslovně navázal Karel Hrdina v roce 1919.¹² Zaměřil se na německé ústavy ve stejném časovém období, které nebyly v předchozí studii zpracovány, i na univerzity belgické (Lovaň), nizozemské (Harderwijk, Utrecht) a severské (Kodaň, Uppsala). Seznamy lipských, marburských, herbornských a wittenberských studentů rozšiřují starší práce Menčíkovy a Šimákovy. Výpisy jsou řazeny chronologicky a nejsou děleny podle jednotlivých zemí na rozdíl od Šimákovy studie. Několik poznámek připojil v recenzi historik Bohumil Navrátil.¹³

Karel Hrdina ale přispěl i k poznání peregrinace na školy nižšího stupně. Na popud zhořeleckého profesora Siebta provedl výpis českých studentů na zdejším gymnáziu pro období 1565–1630. Autor se pokusil postihnout i vzdělanostní peregrinace zhořeleckých studentů na konkrétních německých univerzitách.¹⁴

Z archivního výzkumu Zdeňka Kalisty čerpala studie z roku 1927 o českých návštěvnících Sieny v letech 1547–1646.¹⁵ Práce vznikla během jeho studijního pobytu ve Francii a Itálii v létě roku 1925 a představuje do jisté míry vedlejší produkt disertační práce o mládí Humprechta Jana Černína.¹⁶ Autor si výslovně položil otázku vztahu studijních cest a politických dějin. Jeho seznam se odlišuje od předchozích programově vymezeným obdobím i hledáním odpovědi na otázku po důsledcích bělohorské bitvy pro studijní cesty. Zdeněk Kalista vnímal Bílou horu jako významný předěl v akademické peregrinaci, což dokládá zápisy nečeských jmen pobělohorské nové šlechty s českými přídomky.

Dalším výsledkem archivního výzkumu v italském prostředí byly dvě studie Zdeňka Kristena o českých studentech v Římě, které se opíraly i o soudobou italskou literaturu. Autor však zmiňuje i starší české bádání, např. Ferdinanda Tadrů nebo Isidora Zahradníka. Kvůli ztracené matrice římské univerzity nebylo možné sestavit úplný výčet českých a moravských studentů. Zdrojem se tak pro badatele staly např. zprávy v papežských listinách a jiné „druhořadé“ prameny. Zachovala se pouze *Registra doctorum et decretorum* právnické fakulty, kde jsou zaznamenáni doktoři obojího práva počínaje rokem 1549. V první studii vypsál Zdeněk Kristen české a moravské studenty od 13. století do Bílé hory,

¹¹ Pro úplnost je potřeba doplnit, že první seznam českých scholárů v Heidelbergu se objevil v poznámce tištěné přednášky profesora E. Otta. Emil OTT, *O osudech právních studií při Univerzitě Karlo-Ferdinandově*, Právník 26, Praha 1887, s. 17–20, pozn. 34.

¹² Karel HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Věstník České akademie věd a umění 28–29, 1919–1920, s. 32–66.

¹³ Bohumil NAVRÁTIL, *Recenze na práci Karel Hrdina, Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Časopis Matice moravské 47, 1923, s. 286–288.

¹⁴ Karel HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, in: Přátelé čl. starozitností svému učiteli. K šedesátinám J. V. Šimáka, Příloha Časopisu Společnosti přátel starozitností 38/2–3, Praha 1930, s. 85–98.

¹⁵ Zdeněk KALISTA, *Češi v Sieně (1547–1646)*, Český časopis historický 33, 1927, s. 117–127.

¹⁶ Zdeněk KALISTA, *Po proudu života (2)*, Brno 1996, s. 95n.

kteře dohledal z jiných pramenů.¹⁷ Jeho druhá studie se zabývá promovanými doktory práv. Pro období let 1549–1620, které bylo vymezeno na jedné straně archivním pramenem, na straně druhé potom autorem studie, byli shledáni čtyři promovaní, povětšinou z Moravy – v přílohách si lze přečíst editorsky upravené zápisy o jejich doktorských zkouškách.¹⁸

Francouzské prostředí přiblížila ve své práci Marie Ludmila Černá-Šlapáková, která k excerpceim využila studijní pobyt na Sorbonně.¹⁹ Na české studenty v Orleáns, Angers, Bourges a Montpellier ji upozornil historik Otakar Odložilík. Není vyloučeno, že výslednou podobu studie ovlivnil Josef Vítězslav Šimák, k němuž měla velmi blízko.²⁰ Její výzkum se opírá o archivní prameny a opis přehledu studentů německého národa orleánské univerzity badatele Gustava C. Knoda. Seznamu českých a moravských studentů předchází obsáhlá studie o historii univerzit. Autorka zdůrazňuje šlechtický původ, ale také značnou konfesní diverzitu inskribovaných. Podobně jako jiné studie z této doby se pokusila o identifikaci některých jmen. Časově jsou seznamy vymezeny 16.–17. stoletím. Některé údaje byly doplněny a upraveny Otakarem Odložilíkem v recenzi na studii.²¹

Důležitý příspěvek k cestám českých studentů do Velké Británie přidal roku 1935 výše již zmíněný Otakar Odložilík.²² Zdrojem mu byl soupis českých studentů na britských ostrovech z pera britského historika Roberta Fitzgibbona Younga, který vzhledem k nízkému počtu zapsaných poskytl namísto jmenného seznamu krátké biogramy většiny z nich.²³ Stejným způsobem postupoval i český historik. Ten se však neomezoval pouze na univerzitní studia, ale vypisuje i jiné cesty na ostrovy, o kterých z pramenů víme, např. Petra Voka z Rožmberka. Autor podrobil jednotlivé životní osudy podrobnému archivnímu výzkumu a osvětlil do té doby neznámé skutečnosti, především z cesty Karla st. ze Žerotína. Za mezník byl vybrán rok 1620, po kterém se dle autorových slov povaha cest do britského prostředí zásadně mění.²⁴

Otakar Odložilík doplnil taktéž seznam českých a moravských studentů na gymnáziu v Brémách německého historika Alfreda Schmidtmayera. V rozmezí let 1610–1677 se zde zapsalo na 70 převážně bratrských studentů.²⁵

Přehled soupisových prací z meziválečné doby zakončuje práce Vladislava Růžičky o studentech v Královci.²⁶ Autor rozšiřuje seznam Karla Hrdiny o české a moravské studen-

¹⁷ Zdeněk KRISTEN, *Gli studenti Boemi a Roma fino al 1620*, Roma 9/6, 1931, s. 241–250.

¹⁸ Zdeněk KRISTEN, *Doktoři práv římské univerzity z Čech před Bilou horou*, Časopis matice moravské 56, 1932, s. 181–192.

¹⁹ Marie ČERNÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu a na některých jiných francouzských univerzitách*, Český časopis historický 40, 1934, s. 347–362, 548–564.

²⁰ H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák*, passim (dle rejstříku). Odložilíkovy kontakty s Marií Černou sporadicky dokládají jeho deníky. Otakar ODLOŽILÍK, *Deníky z let 1924–1948*, I–II, Praha 2003.

²¹ Otakar ODLOŽILÍK, *Recenze na práci Marie L. Černá, Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu a na některých jiných francouzských univerzitách*, Časopis Matice moravské 59, 1935, s. 226.

²² Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563–1620*, Časopis Matice moravské 41, 1935, s. 241–320.

²³ Robert Fitzgibbon YOUNG, *Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750*, English Historical Review 38, 1923, s. 72–84. Některé informace byly dále doplněny Františkem Chudobou v recenzi. František CHUDOBA, *Recenze na práci Robert F. Young, Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750*, Časopis Matice moravské 46, 1922, s. 335–338.

²⁴ Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 320.

²⁵ Otakar ODLOŽILÍK, *Recenze na práci Alfred Schmidtmayer, Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustre zu J.A. Comenius und den mährischen Brüdern*, Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 583–588.

²⁶ Vladislav RŮŽIČKA, *Češi a Slováci na univerzitě v Královci*, Pedagogický sborník 5, Bratislava 1938, s. 108–130.

ty v období 1743–1823. Vedle nich však uvádí i jména studentů ze Slezska, Uher a Spíše, kteří byli v matrice evidováni zvlášť. Bližší analýzu či nabízející se komparaci studentů z jednotlivých zemí však autor neprovedl.

2.2 Výzkum v 60. a 70. letech – obrat k sociálním dějinám

Zájem o studium akademické peregrinace upadl se začátkem druhé světové války. Politický a kulturní vývoj společnosti výzkumu této problematiky nepřál. Po rozdělení Evropy v poválečném období se navíc významně ztížil přístup k západoevropským archiváliím. Změna přišla až s počátkem 60. let, bezmála 25 let po vydání poslední studie o českých a moravských scholárech na zahraničních univerzitách.²⁷

Jedinou výjimku představuje výpis českých a moravských studentů z basilejské matriky pro léta 1450–1653 učiněný Karlem Sitou, studentem Komenského bohoslovecké fakulty, roku 1954.²⁸ Práce vznikla při jeho zdejším studijním pobytu souvisejícím s tvorbou disertační práce o významném kalvínském teologovi a basilejském profesorovi Amandu Polanovi z Polansdorfu.²⁹ I zde předchází seznamu krátký text o historii univerzity s přihlédnutím k českým stopám ve švýcarském městě.

Významnou roli ve znovuoživení zájmu o problematiku akademické peregrinace sehrál i nově založený historický časopis *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, vydávaný od roku 1960 Ústavem pro dějiny Univerzity Karlovy, který znamenal institucionalizaci „dějin vzdělanosti“ v české historiografii. Časopis poskytl badatelům platformu pro publikování výsledků jejich výzkumů v oblastech historie pražské univerzity, dějin vysokých škol a vzdělanosti obecně.

První významnou studií počátku 60. let publikovanou v novém časopise byla práce o českých a slovenských studentech na vídeňské univerzitě manželů Hlaváčkových.³⁰ V kontextu dosavadního tuzemského bádání je zajímavý výběr osob z oblasti tehdejší Československé socialistické republiky. V prvním díle studie je podán soupis studentů z let 1377–1450. Vedle krátkého textu o dějinách univerzity se zde autoři věnují struktuře zápisů jmen do matriky. Zdrojem jim je edice matričních knih, které vycházely postupně, proto je i studie rozdělena do dvou let. Druhý díl studie představuje analýzu českých studentů studujících od založení univerzity až do 50. let 16. století, soupis studentů z prvního dílu zde však rozšířen nebyl. Autory zajímá sociální, regionální i stavovský původ studentů. Obohacující je i srovnání českých a slovenských, tedy uherských, studentů v reakci na vnitřně politický vývoj

²⁷ V tomto desetiletí došlo obecně k oživení zájmu o české a moravské předbělohorské školství, o čemž svědčí vydání závažných studií jmenovce slavného historika F. Palackého a J. Holinkové. František PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, Československý časopis historický 18/4-5, 1970, s. 345–370; Jiřina HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*, Praha 1967. Autorka zdůraznila i vliv zahraničních univerzit na podobu moravského předbělohorského školství především v textu Jiřina HOLINKOVÁ, *Ještě jednou ke vztahu moravského městského školství v předbělohorském období k zahraničním univerzitám*, in: Sborník prací k sedmdesátinám universitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka, Olomouc 1968, s. 47–52.

²⁸ Karel SITA, *Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě v době reformace*, Theologická příloha Křesťanské revue 21, 1954, s. 14–19.

²⁹ Karel SITA, *Život a dílo Amanda Polana z Polansdorfu*, Disertační práce na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě, Praha 1951.

³⁰ Ivan HLAVÁČEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské univerzitě*, AUC-HUCP 2/1, 1961, s. 97–132, 3/2, 1962, s. 139–159.

obou zemí, především s ohledem na pokles počtu českých studentů v pohusitské době. Cílem studie bylo zhodnotit význam univerzity pro české i slovenské prostředí v období středověku i raného novověku, což zásadně překračuje pouhý výpis studentů z matriky.

Ještě výrazněji posunuli výzkum akademické peregrinace do oblasti sociálních dějin František Šmahel s Miroslavem Trucem. Jejich studie k pražské univerzitě v letech 1433–1622 si dala za cíl statisticky vyhodnotit počty studentů, graduovaných a učitelů, provést národnostní a sociální rozbor těchto skupin a vymezit teritoriální zázemí pražského studia generale v určité etapě jeho vývoje.³¹ Kvůli ztrátě univerzitní matriky má studie částečně hypotetický charakter. Rok 1433 byl určen pro srovnání s údaji ve studii německého sociologa Franze Eulenburga. Autoři z dochovaných pramenů vytvořili tabulku s počty bakalářských a magisterských promócí za čtvrtstoletí. Výsledky srovnávali s počty graduovaných na pražské jezuitské akademii a na vybraných německých univerzitách. Dále se zaměřili na regionální a sociální původ graduovaných pro objasnění sociální funkce pražského vysokého učení. Byl zdůrazněn ryze český charakter pražské univerzity s překvapivě nízkým počtem moravských scholárů. Autoři tematizují i zahraniční (slezské, polské či německé) studenty, kteří tvořili ve sledovaném období kolem 4% graduovaných. Samostatná kapitola je pak věnována studentům z českých zemí na zahraničních univerzitách. Ve zkoumaném období autoři našli na 7088 imatrikulací. Největší počet byl shledán za celé období v Lipsku (2043), následován Vídni (1349), Krakovem (968) a Wittenberkem (961). Za zdroj posloužily publikované soupisy studentů, případně edice matrik, které byly autorům dostupné. Výběrově podrobili bližší analýze studenty z Prahy, Chebu, Žatce, Klatov a Chrudimi.

Miroslav Truc se dále věnoval českým, moravským a slezským studentům na nejstarší polské univerzitě v Krakově v 15. a 16. století.³² Sám autor vyjadřuje v úvodu překvapení, že takto geograficky blízké a pro dějiny českých zemí bezpochyby významné univerzitě nevěnoval nikdo z českých historiků pozornost již dříve. Matrika krakovského vysokého učiliště byla totiž vydána již na konci 19. století. Podnětem ke vzniku studie bylo 600leté jubileum založení nejstarší polské univerzity. I tato studie překračuje úzce vymezené téma univerzitního vzdělání a obsáhle tematizuje kulturní styky Čechů s Poláky a jejich pojmání v historiografii, reviduje také starší polské studie na dané téma. Časově ohraničuje svůj výběr dvěma významnými bitvami českých dějin – bitvou u Lipan (1434) a bitvou na Bílé hoře (1620). Ze slezských studentů vybírá pouze ty jedince, kteří pocházeli z části Slezska náležející v době zpracování studie k Československu. Autor sleduje stejné otázky jako ve studii s Františkem Šmahelem. Kromě množství studentů ho zajímá procentuální podíl graduovaných či národnostní původ studentů. Studie však neobsahuje, podobně jako předešlá práce společná, jmenný seznam, pouze tabulky s počty imatrikulovaných v jednotlivých letech.

Tentýž autor byl také editorem alba jezuitské klementinské akademie pro roky 1573–1617, o kterém se ještě zmíním.³³ Do stejného období spadá i významná práce Otakara Odložilíka o bratrských studentech převážně v předbělohorské době, které bude taktéž věnována větší pozornost později.³⁴ Z této doby také pochází první text bilancující dosavadní

³¹ František ŠMAHEL – Miroslav TRUC, *Studie k dějinám University Karlovy v letech 1433–1622*, AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 3–60.

³² Miroslav TRUC, *Jagellonská universita a české země v 15. a 16. století*, AUC-HUCP 5/1–2, 1964, s. 135–163.

³³ Miroslav TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Jesu 1573–1617 (1565–1624)*, Praha 1968 (Monumenta historica Universitatis Carolinae, Tomus 2).

³⁴ Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964.

bádání o zahraničních univerzitách z pera Adolfa Turka.³⁵ Autor si všiml opadnutí zájmu o tematiku v období Protektorátu i po něm a oživení počátkem 60. let. Dále se zaměřil na matriky německých, italských a nizozemských univerzit, jejichž edice byly vydány ve 40. a 50. letech. Některé z nich, například Perugia či Siena, byly českými historiky zpracovány v dalších letech, jiné však dodnes čekají na bližší analýzu.

Počátek 60. let je tak bezpochyby důležitým obdobím ve výzkumu akademické peregrinace. Nové metodologické postupy byly čerpány především z německého prostředí. Tematika byla pak dále zpracovávána i v 70. letech v mezích načrtnutých významnými studiiemi z počátku 60. let. Jedná se povětšinou o kratší příspěvky tematizující vždy jednu konkrétní univerzitu.

Marie Ludmila Černá-Šlapáková se vrátila ke zpracovávání francouzských matrik a vydala seznam studujících na pařížské univerzitě.³⁶ I v něm se opírala o vlastní archivní výzkum doplněný využitím edice matrik vydané v letech 1937–1938. Studie obsahuje jmenný seznam studentů z 12.–14. století a následně výčet českých, moravských a slezských studentů na pařížské univerzitě v 15.–16. století, vždy s krátkými biogramy studentů. Obdobím 17. století se Marie L. Černá nezabývala.

Josef Hejnic hledal informace o českých a moravských studentech ve vyhláškách wittenberské univerzity z let 1540–1565.³⁷ V poznámce autor zmiňuje i slovenské studenty. Jeho práce se opírá o pramenný výzkum a přibližuje do té doby nevyužitý typ pramene.

Studentům z českých zemí na univerzitě v Perugii v dnešní Itálii se věnoval Michal Svatoš.³⁸ Za zdroj mu posloužila edice matriky německého národa vydaná v roce 1956, která určila i časové rozpětí soupisu do let 1579–1727. Autor analyzoval sociální skladbu a teritoriální původ studentstva na základě studie Františka Šmahela a Miroslava Truce. Otázce proměn akademické peregrinace po Bílé hoře se nevěnoval.

2.3 80. léta až současnost – nové metody, nová témata

Významným impulsem pro studium akademické peregrinace bylo vydání biograficko-bibliografické příručky s názvem *Rukověť humanistického básnictví*. Ta zahrnuje stručné životopisy českých autorů latinské poezie a bibliografii jejich prací pro období od konce 15. století do poloviny 17. století. Pětisvazkové dílo bylo postupně vydáváno v letech 1966–1982.³⁹ Řada nových zjištění vyvolala nutnost vydání dalšího šestého svazku dodatků, který připadl na rok 2011.⁴⁰ Jména mnohých literátů nacházíme taktéž v matrikách zahraničních univerzit či v pramenech vztahujících se k pražskému vysokému učení.

³⁵ Adolf TUREK, *Význam universitních matrik vydaných po r. 1935 pro studium dějin Jednoty*, Bratrský sborník 1967, s. 164–168.

³⁶ Marie ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti z českých zemí v Paříži*, Strahovská knihovna 5–6, 1970–1971, s. 67–88.

³⁷ Josef HEJNIC, *Čeští studenti ve vyhláškách wittenberské university v 16. století*, Strahovská knihovna 7, 1972, s. 39–45.

³⁸ Michal SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Perugii 1579–1727*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 2, 1977, s. 89–105.

³⁹ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I–VI, Praha 1966–2011.

⁴⁰ Svazek se orientuje především na zjištěné bibliografické údaje osob zahrnutých v předchozích svazcích, nikoli na nově zjištěná biografická data. Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, VI, Dodatky A–Ž, Praha 2011.

Metodologicky novátorský výzkum provedla badatelská dvojice Jiří Pešek a David Šaman.⁴¹ Jednalo se o první historickou práci v oblasti akademické peregrinace, která šířeji využila možností počítačové techniky pro analýzu větších datových celků. Díky zvolené metodě se jim podařilo provést soustavný výzkum jedné epochy – čtvrtstoletí před Bílou horou – a zpracovat sociální skladbu peregrinujících studentů. Hlavní inspirací byla autorům výše zmíněná práce F. Šmahela a M. Truce. Podle autorů však nebylo příliš možné rozšířit okruh zkoumání, protože se počet vydaných edic matrik od doby vydání Šmahelovy a Trucovy práce nezvýšil a bádat v zahraničních archivech nebylo možné. Výchozím materiálem tak historikům byly vydané soupisy či zpracované matriky zahraničních univerzit. Autorská dvojice sledovala celkem 15 údajů – např. jméno studenta, konfesní profil či sociální a jazykový původ. Bylo získáno na 24 000 vstupních dat, jež byla následně vložena do počítačového programu.

Na rozdíl od práce Šmahela s Trucem se zaměřili pouze na české studenty a to v časově mnohem kratším úseku čtvrtstoletí před Bílou horou. Poskytlí tak velmi detailní analýzu „zlatého věku“ akademické peregrinace. Všimli si konfesního charakteru studijních cest na jezuitské a kalvínské vzdělávací ústavy. Pokusili se komparovat sociální a regionální původ studentů na jednotlivých univerzitách nebo tematizovat fenomén společných studijních cest vedených starším preceptorem. Neopomněli ani sledovat peregrinace mezi jednotlivými univerzitami. Za období s největším počtem inskribovaných označili roky 1608–1615 a 1617–1618, tedy léta zvýšené náboženské aktivity v českých zemích. Kromě zmíněných autorů však doposud nikdo jiný nevyužil možností digitálních technologií k obdobným výzkumům.

Od 80. let po současnost bylo vydáno několik studií, které rozšířily již vcelku objemný soubor soupisových prací. Z 80. let pochází práce Zdeňka Hojdy, který se zaměřil na jezuitskou akademii ve Štýrském Hradci, o níž je podrobněji pojednáno dále.⁴² Michal Svatoš psal ve stejné době o studentech v Sieně v letech 1573–1738.⁴³ Autor vycházel z edice sienenských matrik vydaných v roce 1962. Koriguje a doplňuje starší seznam Zdeňka Kalisty, který vycházel jenom z Alb německého národa a byl doveden pouze do roku 1646. Svatoš také analyzoval sociální skladbu studentů či frekvenci návštěvnosti a povšiml si vyššího počtu imatrikulovaných z řad nižší šlechty a měšťanstva v době před Bílou horou v porovnání s dobou pobělohorskou.

Vídeňskou univerzitou se na počátku 90. let zabývala Zlatuše Kukánová. Jako první vydala dílčí analytickou práci k jihomoravským studentům na rakouských univerzitách ve Vídni a Štýrském Hradci pro léta 1598–1630.⁴⁴ Seznam studentů však k práci připojen není. Ten je naopak ústředním bodem studie o českých studentech ve Vídni v letech

⁴¹ Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173–218.

⁴² Zdeněk HOJDA, *Recenze na edici univerzitní matriky ve Štýrském Hradci se seznamem studentů*, AUC-HUCP 21/2, 1981, s. 94–98.

⁴³ Michal SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně (1553–1738)*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 29–63. Autor se dále zabýval sienenskými studenty ve studii Michal SVATOŠ, *Čeští studenti v Sieně*, in: Alena Pazderová – Lucia Bonelli Conenna (edd.), *Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost*, Praha 2000, s. 59–63.

⁴⁴ Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Jihomoravští studenti na rakouských univerzitách v první polovině 17. století*, XX. Mikulovské sympozium 1990, Brno 1991, s. 61–66.

1579–1620, čímž Kukánová doplňuje starší práci manželů Hlaváčkových.⁴⁵ Několik dílčích studií k moravským studentům ve Vídni sepsal i Zdeněk Měřinský.⁴⁶

Nizozemský historik Wilken Engelbrecht působící od 90. let na olomoucké univerzitě přiblížil českému prostředí studia moravských i českých exulantů na fríské univerzitě ve Franekeru v letech 1621–1648.⁴⁷ Je to dodnes jediný příspěvek tohoto druhu z nizozemského prostředí. Každé jméno je opatřeno i krátkým biogramem s životními osudy exulanta.

Markéta Devátá ve své diplomové práci o českých a moravských studentech na vybraných francouzských a italských univerzitách užila seznamů Marie L. Černé, Zdeňka Kristena a Michala Svatoše.⁴⁸ V práci je užita metoda skupinové biografie, získaná data jsou podána v tabulkách, grafech a mapkách v přílohách.

Zajímavý je i počín Miroslava Kunštáta, který sledoval peregrinaci mezi českým prostředím a heidelberskou univerzitou od prvních zápisů ve 14. století až do počátku 20. století, tedy v průběhu šesti století.⁴⁹ Z každého období vybral studenty, kteří vstoupili do širšího povědomí a byli významnými hybateli kulturních a vzdělanostních trendů. Tento přístup umožňuje sledovat nárůsty a úbytky počtu imatrikulovaných a určit, v jakém období byla heidelberská univerzita zásadním vzdělávacím ústavem pro české a moravské studenty.

Značné pozornosti se v 80. letech dostalo zásluhou Karla Beránka i pražské univerzitě. Děkanská kniha artistické fakulty, obsahující jména promovaných z let 1376–1585 je od konce druhé světové války nezvěštná. Existuje však její letitá edice⁵⁰ připravená v souvislosti s výročím pražské univerzity v roce 1848 a fototisková faksimile⁵¹ zpracovaná Karlem Beránkem z fotografií, které nechal pořídit Václav Vojtíšek. Díky tomu je obsah tohoto klíčového pramene pro výzkum starších dějin středoevropského vysokého školství hojně využíván.

Pro roky 1560–1582 byl veden rektorem Matějem Curiem-Dvorským Manuál, která byl Karlem Beránkem vydán v roce 1981.⁵² Vedle něj obsahuje publikace i edici dobového soupisu *Poznamenání jmen profesorů a jiných preceptorů v učení pražském z roku 1604*. Jedná se však o pramen v podstatě soukromé povahy, který evidoval i studenty partikulárních škol, a detailním výzkumem byla jeho vypovídací hodnota problematizována. Rozbořem manuálu provedeným Michalem Svatošem bylo dokázáno, že pouze minimum studentů zanesených v manuálu studovalo i na zahraniční univerzitě, Michal Svatoš mluví pouze

⁴⁵ Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Čeští studenti na vídeňské univerzitě od 70. let 16. století do Bílé hory*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (edd.), *Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 171–180.

⁴⁶ Jejich výčet lze nalézt ve studii Zdeněk MĚŘINSKÝ, *Studenti z Brtnice (okr. Jihlava, Morava) na vídeňské univerzitě*, in: Bronislav Chochořáč – Jiří Malif (edd.), *Pocita Janu Janákovu*, Brno 2002, s. 307–311.

⁴⁷ Wilken ENGELBRECHT, *Význam Fríské akademie ve Franekeru pro pobělohorský exil*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Studia Moravica* 3, Olomouc 2005, s. 23–54.

⁴⁸ Markéta DEVÁTÁ, *Studenti z Čech a Moravy na francouzských a italských univerzitách v letech 1570–1620*, Diplomová práce na FF UK, Praha 1992.

⁴⁹ Miroslav KUNŠTÁT, *Od Vltavy k Neckaru. Akademická peregrinace mezi pražskou a heidelberskou univerzitou v průběhu šesti století*, in: Jiří Pešek – Oldřich Tůma (edd.), *O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2001, s. 71–97.

⁵⁰ *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*, I–II (Monumenta historica Universitatis Pragensis, T. I/1–2), Pragae 1830–1832.

⁵¹ *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*, Praha 1983.

⁵² Karel BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice UK v Praze v letech 1560–82. Poznamenání jmen profesorův a jiných receptorův v učení pražském z roku 1604*, Praha 1981.

o pěti. V Praze zároveň studovalo pouze malé množství cizinců, jejichž počet směrem k Bílé hoře rostl, nepřesáhl však více než 7 % podílu na všech imatrikulacích.⁵³

Z rozličných psaných i tištěných pramenů období 1586–1620 sestavil Karel Beránek seznam bakalářů a mistrů promovaných na pražské univerzitě.⁵⁴ Práce je opatřena jmenovým i místním rejstříkem a seznamem bakalářských kvestií. Mezi promovanými lze číst i několik zahraničních jmen.

Právě detailní analýza Manuálu rektora a seznamu promovaných spolu s daty ze studie Jiřího Peška a Davida Šamana se staly základem referátu, který přednesli Jiří Pešek spolu s dalším badatelem v oblasti univerzitní vzdělanosti Michalem Svatošem na sympoziu o akademické peregrinaci, které se konalo roku 1983 v Krakově. Příspěvek vyšel nejprve německy ve sborníku z konference, která měla mezinárodní ohlas.⁵⁵ V přepracované verzi byl publikován o několik let později i v českém překladu.⁵⁶ Jejich společná práce byla pokusem o komplexní přístup k dané látce a „kombinaci všech dosavadních postupů a faktografických údajů“.⁵⁷ Studie se věnuje detailní analýze peregrinace na pražskou univerzitu.

V polovině 90. let se podařilo publikovat čtyřsvazkové dějiny Univerzity Karlovy, které představovaly syntézu tehdejšího bádání o této instituci.⁵⁸ Přistoupilo se však k vydání publikací v reprezentačním formátu a bez poznámkového aparátu, což značně omezuje jejich badatelský potenciál. Záhy byla badateli vyslovena obava, aby se nestaly spíše balvanem na cestě než orientačním mezníkem.⁵⁹ První díl editorsky vedený Michalem Svatošem otázku akademické peregrinace pouze shrnuje v hutné zkratce.⁶⁰

V druhém díle souborných Dějin Univerzity Karlovy se nachází kapitola Zdeňka Hojdy a Ivany Čornejové tematizující proměny akademické peregrinace v 17. století a fenomén kavalírských cest, kterému věnují celou kapitolu dále v textu. Má však spíše informativní charakter, hlubší analýza problému zde provedena není.⁶¹

Jedním z nových témat 90. let v české historiografii byly dějiny každodennosti. V souvislosti s dějinami vzdělanosti autory zajímal například denní rozvrh, konkrétní průběh výuky, průběh zkoušky nebo literatura, se kterou se studenti seznamovali. Jiřina Holinková a Josef Petráň provedli dílčí analýzy k českému školství.⁶² Nejobsáhlejší je zpracování každodenní-

⁵³ Michal SVATOŠ, *Univerzitní studenti v manuálu mistra Curia*, in: Z. Hojda – J. Pešek – B. Zilynská (edd.), *Seminář a jeho hosté*, Praha 1992, s. 163–170.

⁵⁴ Karel BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři promovani na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1586-1620*, Praha 1989.

⁵⁵ Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, *Die sozialen Folgen der akademischen Peregrination in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhundert*, in: Mariusz Kulczykowski, *Pérégrinations académiques. IVème Session scientifique internationale Cracovie 19.–21. mai 1982*, Warszawa – Kraków 1989, s. 51–54.

⁵⁶ Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, *Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: *Opera instituti historici Pragrae, Miscellanea C-4*, Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 231–243.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 223.

⁵⁸ František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*, I–IV, Praha 1995–1998.

⁵⁹ Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*, *Práce z Archivu Akademie věd* 7, 2002, s. 23–35, zde s. 26.

⁶⁰ Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, 1347/48–1622, Praha 1995, s. 281n.

⁶¹ Zdeňek HOJDA – Ivana ČORNEJOVÁ, *Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, 1622–1802, Praha 1996, s. 225–241.

⁶² Jiřina HOLINKOVÁ, *Každodennost v životě předběllohorských škol*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997, s. 409–413; Josef PETRÁŇ, *Každodennost právnického studia prvních generací Karlo-Ferdinandovy univerzity*, in: Ladislav Soukup (ed.), *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, Praha 1995, s. 182–197. Intenzivní zájem J. Petráně o dějiny každodennosti v té době vrcholil v přípravě druhého dílu rozsáhlé příručky k dějinám

ho života jezuitského gymnázia Kateřiny Bobkové-Valentové.⁶³ To má navíc díky existenci řádových nařízení a předpisů, které byly platné napříč Evropou, bezprostřední význam pro studium jezuitské akademické peregrinace.

Zvýšené pozornosti se těší i studium šlechty a jejího vzdělávání. Vedle problematiky kavalírských cest, kterým je dále věnována samostatná kapitola, byla Kateřinou Schwabikovou obsáhle analyzována přítomnost české šlechty na německých univerzitách v předbělohorské době.⁶⁴ Její práce obsahuje i soupisy inskribovaných, a protože autorka pracovala přímo s edicemi matrik, je možné je pokládat za částečně aktualizované verze starých seznamů Šimáka a Hrdiny. V matričních seznamech nalezla v období 1550–1620 skoro 280 představitelů české šlechty. Více než 60 % z nich lze identifikovat jako rytíře, což dokládá vzrůstající zájem i méně majetné šlechty o nákladná zahraniční studia. Autorka se dále ptá po majetkových poměrech rodů, regionálním původu inskribovaných a pozdějším uplatnění sledovaných jedinců v politické a kulturní sféře.

Vedle samotných univerzitních pramenů jsou důležitým zdrojem informací ke studiu šlechty i zápisy studujících jedinců v památnících. Marie Ryantová publikovala monografii, kde představuje památníky či štambuchy jako kulturní fenomén raného novověku.⁶⁵ V jedné z kapitol se věnuje i studijním cestám ve vztahu k památníkům a analyzuje štambuchy jako historiografické téma. Památníky se přestávaly vést po polovině 17. století, dají se proto využít především k výzkumu studijních cest na přelomu 16. a 17. století – vedle podpisu zanechali nobilitovaní studenti v památnících často i vyobrazení rodového erbu, který je důležitým heraldickým pramenem. Některých štambuchů si všimlo i starší bádání.⁶⁶ Pod vedením Marie Ryantové byla v nedávné době napsána Kateřinou Rosíkovou diplomová práce o štambuchu Jakuba Popovického z Popovic spolu s aktualizovaným seznamem wittenberských studentů.⁶⁷

Aktuální se taktéž stává otázka migrací. Právě akademická peregrinace je jedním z příkladů vzdělanostní migrace, která probíhala napříč Evropou v průběhu středověku i raného novověku. Česko-německé migraci věnoval studii Martin Holý.⁶⁸ Tentýž autor zároveň se svou ženou zpracovali literaturu vztahující se ke středověké a raně novověké vzdělanosti v českém výzkumu posledních 20 let.⁶⁹ Pražský historik dále publikoval práci o českých

hmotné kultury, v níž také o konceptu dějin každodennosti pojednal. Josef PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury*, II/1, Praha 1995, s. 19–23.

⁶³ Kateřina VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006.

⁶⁴ Kateřina SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku (Čeští páni a rytíři imatrikulovaní v letech 1550–1620 na univerzitách nynějšího Německa, Rakouska a Švýcarska)*, AUC-HUCP 2006, 46/1–2, s. 25–131.

⁶⁵ Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007.

⁶⁶ Josef VÁVRA, *Štambuch B. Matouše Tita, krajana a spolužáka Komenského v Herbordu 1611*, Časopis Musea království Českého 81, 1907, s. 64–69; Jaroslav HRUBANT, *Památník Jana Opsimata z let 1598 až 1620*, Časopis Matice moravské 40, 1916, s. 123–130; Karel MÜLLER, *Tři evangeličtí studenti z českých zemí v Padově na konci 16. století*, Z kralické tvrze 12, 1985, s. 16–23.

⁶⁷ Kateřina ROSÍKOVÁ, *Jakub Popovický z Popovic a další studenti z českých zemí na univerzitě ve Wittenberku*, Diplomová práce na FF JČU, České Budějovice 2019.

⁶⁸ Martin HOLÝ, *Vzdělanostní migrace v česko-německém prostoru v 16. a raném 17. století*, in: Stanislav Brouček et al., *Navzdory hranici: migrační procesy na česko-německém pomezí: příspěvky z odborné konference*, Cheb 27.–29. května 2013, Plzeň 2013, s. 18–31.

⁶⁹ M. HOLÁ – M. HOLÝ, *Dějiny středověké a raně novověké vzdělanosti*, l.c.

a moravských studentech medicíny univerzity v Basileji v 16. a raném 17. století, která přinesla mnoho nových informací díky pramennému výzkumu.⁷⁰

Zásluhou Mileny Lenderové vznikly i dva texty popularizačního rázu, které přiblížily širšímu čtenářstvu studium ve francouzském prostředí.⁷¹ Za zdroj jí posloužily především soupisy Marie L. Černé. Obě studie jsou opatřeny bohatými obrazovými přílohami.

3. Příbuzná témata a konfesně vymezené skupiny akademické peregrinace

3.1 Kavalířské cesty

Téma kavalířských cest se těší v posledních 20 letech zvýšenému zájmu badatelů. Právě ve výzkumu tohoto tématu spatřují historici slovy Jiřího Kubeše „*po právu klíč k pochopení specifického šlechtického myšlení a chování, respektive ke konstrukci jejich stavovské identity, jež byla založena na neustálém zdůrazňování vlastní sociální výjimečnosti, propracovaném systému odlišnosti od ostatních sociálních vrstev a kulturní hegemonii*“.⁷²

Kavalířské cesty představují specifický, nikoliv pouze meziuniverzitní, typ peregrinace, což je dáno jejich hlavním cílem – všestrannou socializací mladého aristokrata. Podle Zdeňka Hojdy představuje kavalířská cesta „*svébytný typ cesty za vzděláním, zaměřené hlavně na osvojení určitých společenských dovedností a výrazně se odlišující od studentské peregrinace humanistického typu. Ze skutečného studia v místech slavných akademických učilišť se přenáší důraz na vzdělávací funkci cestování jako takového*“.⁷³

Protože se ale šlechta v průběhu raného novověku vyvíjela, proměňovaly se i požadavky na výchovu a vzdělávání každé další generace urozených, čímž se měnily i kavalířské cesty. Jádro kavalířských cest předbělohorské doby tvořilo *peregrinatio academica*, a kryje se tak částečně s tématem této práce. Mladí šlechtici většinou vyráželi na cestu za získáním životních zkušeností, případně její význam viděli v navázání kontaktů či procvičení cizího jazyka. Pouze malé procento z nich ale získalo akademické grady. Na samém počátku 17. století se však ve Francii zrodily šlechtické akademie, jež byly přizpůsobeny a specializovány na výchovu urozených. Ty si získaly oblibu především ve druhé polovině 17. století. Přispěla k tomu nejen fascinace Paříží, která se stala v druhé půli 17. věku hlavním cílem kavalířských cest, a francouzskou kulturou, ale i existence dalších akademií na pomezí Francie, Říše a Itálie.

Někdy se v souvislosti s cestováním mladé šlechty užívá pojem „Grand tour“ pocházející z britského prostředí.⁷⁴ Myslí se jím cesty mladých mužů z vyšších vrstev za vzdělá-

⁷⁰ Martin HOLÝ – Marta VACULINOVÁ, *Milites Apollinis. Studenti medicíny z českých zemí na basilejské univerzitě v 16. a raném 17. století*, AUC-HUCP 61/1, 2021, s. 11–35.

⁷¹ Milena LENDEROVÁ, *Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellieru (1600–1789)*, Historický obzor 10/7–8, 1999, s. 173–178; TÁŽ, *U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orléansu*, Dějiny a současnost 5, 2006, s. 15–19.

⁷² Jiří KUBEŠ, *Kavalířské cesty*, s. 5.

⁷³ Zdeněk HOJDA, „Kavalířské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: (kolektiv autorů), *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216–239, zde s. 218–219.

⁷⁴ V roce 2008 byl založen *The Grand Tour Project* řízený Stanfordskou univerzitou jako vedlejší projekt momentálního digitálního projektu *Mapping the Republic of Letters* s cílem rozklíčovat síť učeneckých vztahů v 18. století. Více informací o stanfordském projektu na oficiálních webových stránkách: <https://grandtour.stanford.edu/> [cit. 13. 7. 2022]. O digitálním projektu republiky učenců Vladimír URBÁNEK, *Raně novověká*

ním a poznáním světa, nemuselo se však jednat nutně o nobilitovaného. Docházelo k nim v období od poloviny 17. do poloviny 19. století. Vedly především přes Paříž do Itálie a jsou charakteristické turistickým a kulturním rozměrem, do značné míry se jednalo o cesty za památkami a uměním. Tento pojem se tedy nedá jednoduše používat jako synonymum českých „kavalírských cest“.

První česká studie systematicky se zabývající kavalírskými cestami pochází z pera Zdeňka Hojdy z konce 80. let.⁷⁵ Podkladem mu byl vzorek přibližně 20 cest. Vedle pramenů úřední povahy jako univerzitní matriky či alba promovaných užil i prameny soukromé – korespondence, účty, deníky, štambuchy. Autor se tématu věnoval dál a publikoval několik dílčích studií v průběhu více než 20 let.⁷⁶ O zpopularizování této problematiky se postaral ve stejné době několika kratšími studiemi Jiří Kroupa, především studií o kavalírských cestách Dietrichštejnů.⁷⁷ Nad problematikou prosazení se modelu kavalírských cest ve výchově a vzdělání české raně novověké aristokracie se zamýšlel i Petr Maťa ve své široce pojaté monografii.⁷⁸

V jejich stopách se vydali po roce 2000 historikové mladší badatelské generace. Jedná se především o Ivo Cermana, Martina Holého a Jiřího Kubeše. Pražský historik vzdělanosti Martin Holý se věnuje především počáteční etapě vývoje kavalírských cest do roku 1620. Jeho monografie nazvaná poeticky *Zrození renesančního kavalíra* obsáhle líčí výchovu a vzdělávání předbělohorské české šlechty.⁷⁹ Vedle soukromé výuky přibližuje partikulární školy v zemích Koruny české i významné partikulární školy v zahraničí. Význam práce pro akademickou peregrinaci spočívá především v obsáhlé analýze šlechtické preuniverzitní průpravy. Významnou roli ve vzdělávání mladých nobilitovaných sehrávali vychovatelé neboli preceptoři. Martin Holý jim věnoval celou monografii, kde analyzoval celek předbělohorských vychovatelů a především zpracoval biogramy více než 300 z nich.⁸⁰

Jiří Kubeš působící na pardubické univerzitě se zabývá především obdobím od první půle 17. do poloviny 18. století. Ještě před rokem 2010 publikoval několik dílčích studií k tématu.⁸¹ Jeho habilitační práce, která vyšla později i knižně, je pak slovy autora „první snahou

republika učenců a www: digitální metody zkoumání učeneckých korespondenčních sítí, AUC-HUCP 58/2, 2018, s. 37–49.

⁷⁵ Zdeněk HOJDA, „Kavalírské cesty“, s. 216–239.

⁷⁶ Jedná se například o studii podrobně analyzující jednu kavalírskou cestu: Zdeněk HOJDA, *Z katolického exilu do západní Evropy. "Velká cesta" Jiřího Adama z Martinic v letech 1620–1625*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 301–306.

⁷⁷ Jiří KROUPA, *Dietrichštejnové v polovině 17. století a model tzv. kavalírské cesty*, Historická Olomouc a její současné problémy 4, Olomouc 1983, s. 109–115.

⁷⁸ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 307–327.

⁷⁹ Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010. První autorovou studií zabývající se šlechtickou vzdělaností je potom článek: Martin HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, Folia Historica Bohemica 21, 2005, s. 111–210.

⁸⁰ Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty: vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011. Tematicke šlechtických preceptorů se dále věnoval ve studiích: TÝŽ, *Švýcarští vychovatelé protestantské šlechty z Českých zemí v 16. a raném 17. století*, Studia Comeniana et historica 46, 2016, s. 132–146; TÝŽ, *Výchova a vzdělávání českobratrské šlechty: příspěvek ke konfesionalizaci nobility v 16. a raném 17. století*, Folia Historica Bohemica 33, 2018, s. 29–45.

⁸¹ Např. Jiří KUBEŠ, *Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681–1683*, Folia Historica Bohemica 25, 2010, s. 29–65.

o souhrnné pojednání o kavalírských cestách šlechty z habsburské monarchie⁸². Neomezují se pouze na české či moravské prostředí, do vzorku 80 kavalírských cest zařadil některé z těch, které jsou doloženy materiály v archivech ve Vídni a Bratislavě. Práce je obohacena přílohami s abecedním soupisem i chronologickým přehledem kavalírských cest.

Výchovou a vzděláváním osvětské šlechty zejména v 18. století se zabývá Ivo Cerman. Svoje nejobsáhlejší práce k tématu publikoval v letech 2010–2011, tedy ve stejné době jako dva výše zmínění historici. V nich se mimo jiné pokouší o vnitřní periodizaci kavalírských cest, o které se ještě zmíním.⁸³

Výsledkem spolupráce většího autorského kolektivu vedeného již zmíněným Zdeňkem Hojdou je monumentální dvoudílná edice cestovního deníku Heřmana Jakuba Černína z Chudenic z let 1678–1682 s obsáhlou úvodní studií.⁸⁴ O popularitě tématu svědčí i množství kvalifikačních prací či kratších studií rozličných autorů.⁸⁵ Jmenovat lze především žákyni Zdeňka Hojdy Evu Chodějovskou, rozenou Bílkovou, která se podílela na zmíněné edici a výsledky souvisejícího výzkumu publikovala i v zahraničí.⁸⁶

Ačkoliv se může zdát, že se jedná o poměrně dobře prozkoumané téma, autoři se dosud neshodli na časovém vymezení ani na případné vnitřní periodizaci kavalírských cest. Nejrozšířenější je teze Zdeňka Hojdy,⁸⁷ podle něhož existuje v podstatě jeden typ kavalírské cesty. Ten vznikl kolem roku 1570 a do roku 1590 ho lze charakterizovat jako „přípravné období charakteristické zvýšenou šlechtickou akademickou peregrinací“. Zlatým věkem kavalírské cesty jako typu a její trvajících oblíbenosti jsou léta 1590–1710. Po válkách o španělské dědictví se však tyto cesty dostaly do krize způsobené novými nároky na specializované vzdělání související s potřebami osvětsko-absolutistického státu a veřejné správy a postupně zanikly kolem roku 1740. Bílá Hora nepředstavuje v navržené chronologii významný mezník, podle autora však po roce 1620 prudce klesá peregrinace měšťanů v důsledku rekatolizace a politické degradace městského stavu. Slovy autora: „*Zatímco tedy existuje kavalírská cesta před 1620 jen na okraji živé frekvence cizích univerzit, stává se po tomto mezníku jevem skoro modelovým. Především snížená kvantita výjezdů změnila totiž strukturu peregrinujících osob ve prospěch šlechty a zčásti také nového patriciátu.*“⁸⁸

⁸² J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, I.c.; TÝŽ, *Náročná dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013.

⁸³ IVO CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010; IVO CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici*, Praha 2011.

⁸⁴ ZDENĚK HOJDA – EVA CHODĚJOVSKÁ (edd.), *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*, Praha 2014.

⁸⁵ ANDREA HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického ze Smiřic (1588–1611)*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000, České Budějovice 2001, s. 35–69; EVA BÍLKOVÁ – JANA HUSÁKOVÁ – ALEXANDRA TESAŘIKOVÁ, *Kavalírská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic*, in: Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 4. – 5. prosince 2003, Pardubice 2004, s. 89–118; KATEŘINA SALONOVÁ, *Kavalírská cesta Bertolda Viléma z Valdštejna v letech 1664–1665*, Diplomová práce na FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2007; Jiří KUBEŠ (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007, s. 193–205; TOMÁŠ FOLTÝN, *Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovic. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělávání a počátkům kariéry barokního šlechtice*, Diplomová práce na FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2008.

⁸⁶ EVA CHODĚJOVSKÁ – ZDENĚK HOJDA, *Abroad or Still “At Home”? Young Noblemen from the Czech Lands and the Empire in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, in: Rosemary Sweet – Gerrit Verhoeven (eds.), *Beyond the Grand Tour. Northern Metropolises and Early Modern Travel Behaviour (16th–18th centuries)*, New York 2017, s. 83–107.

⁸⁷ Pochází již z jeho první studie: ZDENĚK HOJDA, „*Kavalírské cesty*“, s. 221n.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 221.

S pokusem o revizi této teze přišel Ivo Cerman, který tvrdí, že kavalírské cesty prošly různými změnami a lze o nich hovořit až hluboko do 19. století.⁸⁹ Autor proto přišel s velmi odlišnou periodizací. První fázi (1620/1650–1720) charakterizoval jako „konfesionalizovanou“ kavalírskou cestu, jejíž trasu zásadním způsobem ovlivňovala katolická víra kavalíra. Druhou fází (1720–1760) nazývá „raně osvícenskou“ či „racionalizovanou“. Pro kavalírské cesty v tomto období je typické dlouhé a intenzivní studium na nějaké moderní univerzitě většinou v protestantském prostředí (Leiden, Lipsko, Štrasburk). Třetí fázi (1760–1792) představuje „sentimentální“ kavalírská cesta, během které se už nejedná o studium, ale spíše o kultivaci vkusu a za přírodními krásami. V závěrečném období (1792–1815) pak došlo ke zpečetění osudu kavalírského putování a vývoj směřuje ke vzniku romantické vzdělávací cesty, kdy začala šlechtu ve větší míře přitahovat Anglie, středověké dějiny a památky. Obecně však bývá přijímán Cermanův závěr, že po válkách o španělské dědictví došlo k výrazné proměně kavalírských cest, v čemž se shodne se Zdeňkem Hojdou. Slabinou jeho chronologie je opomenutí vzniku kavalírských cest v předbělohorské době.

Vlastní chronologii nabídl i Jiří Kubeš.⁹⁰ V prvním období (okolo 1570 – Třicetiletá válka 1620/1648) na sebe braly kavalírské cesty často podobu peregrinace po školách a měly mnoho společného s *peregrinatio academica* tehdejších učenců. Politické, náboženské a společenské změny, k nimž došlo po bitvě na Bílé hoře, měly dopad na skladbu a chování šlechtické vrstvy, a proto postupně docházelo k omezení tohoto typu kavalírských cest. Ve druhém období (Třicetiletá válka 1620/1648 – války o španělské dědictví 1700/1714) charakterizovaném rostoucí mocí panovnického dvora se jako stěžejní ukázalo ovládnout správné normy chování a kavalírské cesty dostaly podobu výchovy ke dvorské službě. Postupně se snižovala obliba univerzit a naopak slavily největší úspěchy šlechtické akademie, především pak v Paříži za vlády Ludvíka XIV. V této fázi katolíci nadále preferovali návštěvu katolických zemí. Ve třetím období (Války o španělské dědictví 1700/1714 – asi polovina 18. století) pod vlivem raně osvícenských myšlenek počala sílit tendence vychovat mladé šlechtice k prospěchu vlasti, což se projevilo zvýšenou oblibou právnického vzdělání pro chod byrokratizujících se institucí. Kavalírské cesty se do jisté míry přeměňují ve studijní. Popularitu zažívalo hospodářsky prosperující Nizozemí.

3.2 Bratrské peregrinace

Akademická peregrinace měla svůj význam i ve specifickém konfesním prostředí Jednoty bratrské. Vztah českých bratří k vyššímu vzdělání se v průběhu 16. století zásadně proměnil – od prvotního odmítání humanitní vzdělanosti pro její nepotřebnost, až po jeho recepci a organizaci humanitně koncipovaných škol. Svoji roli v tomto obratu sehrál příklon Jednoty k evropské reformaci, korespondence s Martinem Lutherem, studie bratrských mládenců na luterských univerzitách a dílo významného bratrského biskupa a myslitele Jana Blahoslava. Především na přelomu 16. a 17. století je možné nalézt v univerzitních matrikách celé Evropy záznamy o studii bratrských mládenců, budoucích kněží či biskupů Jednoty.

První kroky ve studiu bratrských studentů na evropských univerzitách 16. a raného 17. století podnikl již v roce 1909 Josef Cvrček, který sledoval záznamy o bratrských

⁸⁹ IVO CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 76–78.

⁹⁰ JIŘÍ KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 289–299.

studentech na zahraničních univerzitách v ochranovském archivu, ve kterém dlouhodobě bádá.⁹¹ Hlavní pozornost věnoval Janu Blahoslavovi a dalším budoucím kněžím Jednoty. Práce má povahu vytěžení konkrétního historického archivního pramene, informace o jednotlivých studentech jsou tak podávány značně útržkovitě.

Obsáhlým pojednáním o vztahu Jednoty bratrské k vyššímu vzdělání v průběhu 15. a první polovině 16. století z meziválečného období je práce Rudolfa Urbánka.⁹² Několik pramenů vztahujících se k vyššímu školství vydal Amedeo Molnár v 50. letech. Jedná se například o diskusi bratří s Martinem Lutherem o studiu jazyků (1523) či nabádání Vergeria k péči o vyšší vzdělání (1557).⁹³

Obecný zvýšený zájem o problematiku studijních cest v českém historickém prostředí 60. let dokumentuje i studie předního historika Jednoty bratrské Rudolfa Říčana z roku 1962.⁹⁴ Zdrojem pro jeho text byly dosud nevyužité příležitostné tisky z přelomu 16. a 17. století uchované v pražské univerzitní knihovně. Vedle představení konkrétního pramene se Rudolf Říčan ptá po autorovi a přibližuje osoby v dokumentech zmíněné.

Dosud nejucelenější pohled na fenomén bratrské vzdělanostní peregrinace představuje práce Otakara Odložilíka *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, která je výsledkem jeho dlouhotrvajícího zájmu o problematiku náboženských dějin, pobělohorského exilu, cestování a vzdělávání v období 16.–17. století.⁹⁵ Kniha vycházela původně časopisecky ve Spojených státech, kam odjel Otakar Odložilík na pozvání v roce 1948.⁹⁶ Práci tak chybí potřebný poznámkový aparát. Podnětem k sepsání knihy pro něj bylo vydání edice ženevské matriky v roce 1959. Autor si vypsál české a moravské studenty a následně si položil otázku, jaké byly jejich životní osudy. V několika poutavých kapitolách následně zpracoval studijní cesty budoucích bratrských kněží či Jednotě nakloněných šlechticů a měšťanů. Autor postupuje chronologicky a neomezuje se pouze na švýcarskou akademii, všímá si i studentů v Basileji, Heidelbergu či Marburku. Informace sbíral v západoevropských knihovnách a archívech v letech 1962–1963, tedy na místech, která byla českým historikům té doby obtížně dostupná. Kniha Otakara Odložilíka je hojně citována a v komplexnosti zpracovaného tématu dodnes nepřekonána.

Kontakty českého prostředí s kalvínským dlouhodobě zkoumal ještě před druhou světovou válkou brněnský historik František Hrubý. Z pozůstalosti následně vydala jeho dcera Libuše Urbánková-Hrubá počátkem 70. let edici pramenů, která dokumentuje čilé písemné vztahy mezi bratrsky orientovanou šlechtou a kalvínskými duchovními.⁹⁷ Jedná

⁹¹ Josef CVRČEK, *Studenti bratrští v cizině*, Časopis Musea Království českého 83, 1909, s. 211–215, 401–406.

⁹² Rudolf URBÁNEK, *Jednota Bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy: příspěvek k 400. výročí narozenin Blahoslavových*, Brno 1923.

⁹³ Amedeo MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956.

⁹⁴ Rudolf ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství za mladých let Jana Amose Komenského*, Acta Comeniana. Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 21/2, 1962, s. 114–151.

⁹⁵ Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964.

⁹⁶ Životní osudy tohoto významného českého historika ve vztahu k jeho zájmu o téma pobělohorského exilu přibližuje IVO BARTEČEK, *Exil jako předmět výzkumu a životní zkušenost – Otakar Odložilík*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast. Exil v českých dějinách raného novověku*, Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.–6. listopadu 1998, Ústí nad Labem, 2001, s. 44–50.

⁹⁷ Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *Etudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale a la fin du 16e et au début du 17e siècle: Documents*, Brno 1970. Cenné komentáře doplnil Amedeo MOLNÁR, *Recenze na edici Libuše Urbánková-Hrubá, Etudiants tchèques...*, Křesťanská revue 38/6, 1971, s. 140–142.

se o unikátní edici více než 290 rukopisů ze sedmi evropských zemí. Ústřední postavou se stal Karel st. ze Žerotína, kterému je věnován celý oddíl, dále pak páni ze Zástřizl, kterým byla darována knihovna basilejského profesora Theodora Bezy.

Jednota bratrská v rané fázi odmítala jakoukoliv participaci svých členů na světské vládě. Luděk Rejchrt hledal ve svých kvalifikačních pracích, které následně vyšly ve zhuštěné podobě jako odborný článek, odpověď na otázku, kde a kdy došlo k zásadnímu obratu, jenž přivedl některé bratrské šlechtice až do vedoucích pozic stavovského povstání.⁹⁸ Poukazuje na četné kontakty s kalvínským politickým myšlením, které znalo představu legitimního odporu proti panovníkovi. Zásadní roli v navazování kontaktů tu pak sehrávala univerzitní studia. Luděk Rejchrt se proto zaměřil na univerzity a akademie, které můžeme označit za konfesně kalvínské – Basilej, Heidelberg a Ženevu. Vedle sepsání biogramů většiny studentů opatřil studii tabulkami s počty imatrikulovaných v jednotlivých desetiletích. Vedle stavovského rozlišení na nobilitované a studenty bez predikátu, zohlednil i specifickou skupinu bratrských studentů, budoucích kněží Jednoty bratrské.

Nový zájem o problematiku se rozvinul, když byl v srpnu roku 2006 objeven archiv posledního mladoboleslavského biskupa Jednoty bratrské Matouše Konečného.⁹⁹ První část česky psané kněžské korespondence vydal Jiří Just.¹⁰⁰ Problematiku studijních cest osvětluje především druhá část tzv. dorostenecké či studentské korespondence, kterou editorky zpřístupnila Markéta Růčková, spolu s několika dopisy zahraničních pedagogů, které dosvědčují konfesně podmíněné kontakty Jednoty s akademickým světem.¹⁰¹ Objevené prameny otevřely dveře novým možnostem výzkumu, především v otázce organizace studijních cest a každodennosti studentů 16. a raného 17. století. První prací v tomto směru je studie Jiřího Justa o Janu Vetterovi, bratrském knězi a učiteli, který působil dlouhá léta na zahraničních školách jako student a později jako preceptor bratrských mládenců.¹⁰²

3.3 Jezuitské akademie a univerzity

Zvýšený zájem o univerzitní problematiku v 60. letech vyústil ve vydání edice alba či matriky jezuitské klementinské akademie v Praze pro roky 1573–1617.¹⁰³ Ta patřila k budované soustavě jezuitského školství, které sestávalo z nižších gymnázií a vyšších akademií. Výuka na akademiích byla zpravidla redukována na filozofii a teologii, čímž se akademie

⁹⁸ Luděk REJCHRT, *Bratřští studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*, AUC-HUCP 13/1–2, 1973, s. 43–82; TÝŽ, *Kalvinismus a bratřští studenti od poloviny 16. století do Bílé hory*, Disertační práce na KBEF UK, Praha 1972; TÝŽ, *Vliv reformovaných akademií na politické myšlení bratrských studentů od poloviny 16. století do Bílé hory*, Disertační práce na FF UK, Praha, s.d.

⁹⁹ Jiří JUST, *Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratrské v období před Bílou horou*, in: Martin Wernisch (ed.), *Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, Studie a texty Evangelické teologické fakulty 15/2, Praha 2009, s. 183–192.

¹⁰⁰ Jiří JUST (ed.), *Kněžská korespondence Jednoty Bratrské z českých diecézí z let 1610–1618: „hned jsem k Vám dnes naschválí posílka svého vypravil“*, Praha 2011.

¹⁰¹ Markéta RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618: „poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče“*, Praha 2014; Jiří JUST – Markéta RŮČKOVÁ (edd.), *Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě a formování konfesní identity v raném novověku*, Praha 2020.

¹⁰² Jiří JUST, *Jan Vetter: příspěvek k tématu zahraničních učeneckých kontaktů Jednoty bratrské na počátku 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 44, 2014, s. 156–204.

¹⁰³ M. TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Jesu 1573–1617 (1565–1624)*, Praha 1968 (srov. pozn. 33).

odlišovaly od čtyřfakultních univerzit. Vzhledem k jednotnému výukovému programu patřila peregrinace mezi jednotlivými jezuitskými školami k rozšířené dobové praxi.

V českém prostředí převažuje studium peregrinace zahraničních studentů na pražskou a olomouckou akademii. V úvodní studii k edici matriky klementinské akademie Miroslav Truc analyzuje i regionální původ studentů a dochází k závěru, že ve sledovaném období tvořili zahraniční studenti asi 37 % imatrikulovaných. Blíže se k národnostnímu charakteru vyjádřil autor v samostatné studii.¹⁰⁴

Badatelský zájem vzbudila i *Collegia Nordica* vzniklá při olomoucké jezuitské akademii a určená pro studenty ze Skandinávie za účelem rekatolizace severu Evropy. Jejich abecedně řazený seznam pro roky 1579–1620 poprvé vydal Miloš Kouřil v roce 1971.¹⁰⁵ Kromě citace pramene, ze kterého bylo jméno vyčteno, autor přidal k vybraným studentům informace k jejich dalším studijním osudům.

Švédským, finským, norským a dánským studentům na geograficky blízkých jezuitských školách se dále věnoval Zdeněk Hojda, který upravil a rozšířil výše zmíněný seznam o skandinávské studenty v Klementinu.¹⁰⁶ Jeho studie prohlubuje zkoumané téma srovnáním s počty severských studentů nordické koleje v polském Braniewě a na jezuitské akademii ve Vilně. Tyto studie jsou ojedinělým příspěvkem k fenoménu studijních migrací z konkrétního evropského regionu do českých zemí.¹⁰⁷

Zájem o první litevské vysoké učení vzbudilo 400leté výročí založení zdejší jezuitské akademie, které připadlo na rok 1979. Kromě souborného textu Zdeňka Hojdy a Michala Svatoše, recenzujícího zahraniční literaturu vztahující se k dějinám vilniuské univerzity, vyšel i výroční sborník *Praha–Vilnius*.¹⁰⁸ V něm se několikrát zmiňovaný Zdeněk Hojda vyslovil ke vztahu českých zemí ke zdejší univerzitě do Bílé hory.¹⁰⁹ Vilenská jezuitská akademie byla založena s podporou olomouckých jezuitů a brzy se vyvinula v jakousi akademickou nástavbu gymnázia v Braniewě. K oživení vzájemných vztahů mezi Vilnem a českými kolejemi v Praze a Olomouci došlo po otevření papežského semináře v roce 1584. Mezi Olomoucí, Braniewem a Vilnem probíhala čilá peregrinace severských studentů. Autor ve studii uvádí i seznam několika jednotlivců, kteří se zapsali na olomoucké a pražské akademii s přídomkem „Lituanus“.

Dosavadní bádání se zaměřilo i na české studenty na zahraničních jezuitských ústavech. Soupis českých studentů na akademii ve Štýrském Hradci v letech 1586–1630 vyhotovený Zdeňkem Hojdou tvoří přílohu recenze prvního dílu edice matriky z roku 1977, která

¹⁰⁴ Miroslav TRUC, *Národnostní charakter jezuitské akademie pražské*, Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et historica 2, 1958, s. 49–68.

¹⁰⁵ Miloš KOUŘIL, *Skandinávští studenti na olomoucké universitě v době předbělohorské*, Sborník k dějinám moravského školství 2, 1971, s. 3–25.

¹⁰⁶ Zdeněk HOJDA, *Collegia Nordica v Olomouci a Braniewě 1578–1619*, AUC-HUCP 30/1, 1990, s. 49–95.

¹⁰⁷ V nedávné době přispěl polský historik Robert H. Tomczak k poznání polským a litevských raně novověkých studentů v Praze. Robert T. TOMCZAK, *Studenti z území polsko-litevské unie na pražské univerzitě v 17.–18. století*, AUC-HUCP 56/2, 2016, s. 33–95; též, *Kontakty edukacyjne Polaków z uniwersytetami praskimi w okresie średniowiecza. Studium prozopograficzne*, Poznań 2020; též, *Kontakty edukacyjne Polaków z uniwersytetami praskimi w XVI–XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Poznań 2021.

¹⁰⁸ Zdeněk HOJDA – Michal SVATOŠ, *400 let litevské státní univerzity ve Vilniusu*, AUC-HUCP 20/2, 1980, s. 71–79; Jan PETR – Luboš ŘEHÁČEK (edd.), *Praha – Vilnius: sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu*, Praha 1981.

¹⁰⁹ Zdeněk HOJDA, *České země a univerzita ve Vilniusu v prvních letech její existence*, in: J. Petr – L. Řeháček (edd.), *Praha – Vilnius*, s. 33–44.

vymezila časově horní hranici soupisu, spodní byla dána rokem založení ústavu.¹¹⁰ Autor ji podle kategorií definovaných Františkem Šmahelem a Miroslavem Trucem řadí v počtu návštěvnosti mezi středně frekventované univerzity. Moravské nebo slezské studenty autor neuvádí. Soupis není opatřen, vzhledem k povaze práce coby recenze, poznámkovým aparátem. Pro úplnost je třeba doplnit, že v dalších letech byly vydány další tři svazky edice zdejší matriky uvádějící jména až do roku 1775, soupisy však z nich pořízeny nebyly.

K dispozici je taktéž seznam českých profesorů v období 1640–1775 na vratislavské jezuitské koleji, založené roku 1638.¹¹¹ Roku 1702 byla kolej obdařena univerzitním privilegiem a stala se tak první slezskou vysokou školou.¹¹² Jména všech 111 profesorů jsou opatřena krátkou biografickou poznámkou pod čarou s odkazy na příslušnou literaturu.

4. Současný výzkum akademické peregrinace ve střední Evropě

Tematika dějin univerzit, vzdělanosti a akademické peregrinace se těší v poslední době mimořádnému celoevropskému zájmu. Technologický vývoj a vylepšené nástroje v oblasti informatiky významně usnadňují sběr velkého množství dat. Napříč starým kontinentem nyní vznikají vědecké týmy intenzivně pracující na jejich sesbírání. Nejčastěji užívanou metodou je prosopografie, která umožňuje na základně předem určených kategorií biografických údajů analyzovat celé sociální skupiny a struktury. Základním nástrojem současného historika dějin vzdělanosti se stávají prosopografické elektronické databáze. Teprve po fázi shromažďování materiálů je možno přistoupit k analytickým a monografickým pracím.

Klíčovou otázkou pro systematický výzkum, tvorbu databází a vydávání pramenů představuje institucionální a personální zajištění. V předchozí části nastíněný český výzkum dokazuje význam individuálních editorských a badatelských zájmů. V dlouhodobém horizontu je ale institucionální zakotvení edičních a databázových projektů nezbytné. Ve Vídni je základem dlouhodobá spolupráce univerzitního archivu s Institutem pro rakouský dějezpýt. Univerzitní archiv v Lipsku realizoval velký digitalizační projekt zaměřený na studenty v 19. století spolu s edičním vydáním související matriky.¹¹³ O krakovské databázi a především maďarském úspěšném projektu se zmíním dále. Ze středeovropského srovnání je zřejmé, že potencionální český výzkumný projekt by měl zaštitřovat Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy.

Výzkum raně novověkých peregrinací je důležitý především pro národy střední a východní Evropy, které neměly v minulosti rozšířenou síť univerzit a pro obyvatele jejich zemí se tak akademická peregrinace stávala jedinou možností, jak dosáhnout vyššího lékařského, právníckého nebo teologického vzdělání. S ohledem na historickou provázanost celého

¹¹⁰ Zdeněk HOJDA, *Recenze na edici*, s. 94–98.

¹¹¹ Anna FECHTNEROVÁ – Zdeněk HOJDA, *Vztahy pražské univerzity k Vratislavi v 17. až 18. století*, AUC-HUCP 23/1, 1983, s. 65–76.

¹¹² Komplikovanou historií založení univerzity líčí nejnověji Lucyna HARC, *Uniwersytet czterech początków i wielu tradycji*, AUC-HUCP 56/1, 2016, s. 99–110. K pokusu o založení univerzity v roce 1505 viz Jana WOJTUCKA, *Vztah papeže Julia II. k projektu založení obecného učení ve Vratislavi v roce 1505*, AUC-HUCP 48/1, 2008, s. 21–33.

¹¹³ Více informací o těchto projektech podávají Marek ĎURČANSKÝ – Blanka ZILYNSKÁ, *Zpřístupňování pramenů k dějinám univerzit předmoderní doby ve střední Evropě. Ohlédnutí za posledními dvěma dekádami a výhledy do budoucna*, AUC-HUCP 58/2, 2018, s. 13–25.

regionu, a to i v otázce vysokoškolského vzdělání, je nezbytná vzájemná spolupráce historiků z Polska, Maďarska, Německa, Rakouska, České republiky a Slovenska. Jedním z prvních společných výstupů byla série studií nazvaná *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, vydaná Jagellonskou univerzitou v Krakově v roce 2017.¹¹⁴ První část se zaměřila na stav dosavadního primárně prosopografického bádání v regionu. České výzkumné projekty představili Hana Pátková a Marek Ďurčanský. V druhé části byly prezentovány analytické studie zabývající se kariérami studentů nebo významem vzdělaných osob v jednotlivých sociálních strukturách. Třetí část potom přiblížila dvě zásadní prosopografické elektronické univerzitní databáze: švýcarsko-německou databázi *Repertorium Academicum Germanicum* (RAG)¹¹⁵ a databázi studentů a profesorů Jagellonské univerzity *Corpus academicum Cracoviense* (CAC), kterou popisují podrobněji v části věnované polskému výzkumu.

4.1 Maďarský výzkum

Před téměř třiceti lety začal v archivu budapešťské Univerzity Lóránda Eötvöse výzkumný program, který si vytyčil za cíl vypracování kompletní databáze studentů z Uherska, kteří studovali na zahraničních univerzitách od jejich počátku až do roku 1918. Vedoucím skupiny byl dlouholetý ředitel Archivu Univerzity Lóránda Eötvöse dr. László Szögi. Výzkumný tým zpracoval údaje přibližně 100 000 uherských studentů evropských vysokoškolských vzdělávacích ústavů od středověku až do roku 1919 z knižních a archivních zdrojů 240 institucí 27 evropských zemí.

Velká část průběžně doplňované databáze byla publikována ve více než dvaceti svazcích edic o uherské peregrinaci s podtitulem *Magyarország diálok a középkori egyetemeken* (Uherští studenti na zahraničních univerzitách).¹¹⁶ Část knih byla vydána budapešťskou Univerzitou Lóránda Eötvöse, která od roku 2000 vydává řadu nazvanou *Felsőoktatástörténeti kiadványok új sorozat* (Nová řada publikací o historii vysokoškolského vzdělávání). Publikované knihy se tematicky soustřeďují buď na studenty konkrétní vzdělávací instituce (např. na maďarské studenty na Vídeňské univerzitě a akademii v letech 1789–1848) nebo geografické oblasti (uherští studenti v Anglii a Skotsku 1789–1919). Vedle krátké úvodní studie tvoří většinu obsahu tištěná databáze studentů s rejstříky pro snadné vyhledávání.

¹¹⁴ Krzysztof OZÓG – Maciej ZDANEK (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, Kraków 2017.

¹¹⁵ Cílem výzkumu je dohledat biografická a sociální data teologů, právníků, lékařů a magistrů filozofie, kteří studovali na univerzitách Svaté říše římské v letech 1250–1550. Zřetel je třeba brát i na negraduované nobilitované studenty. Předpokládá se, že databáze bude obsahovat informace o přibližně 64 000 scholárů a bude sloužit k základnímu poznání „kdo je kdo“. Projekt RAG započal roku 2007 pod patronací Švýcarské akademie humanitních a sociálních věd s podporou Bavorské akademie věd a Spolkových států Bavorsko a Hessensko, která skončila v roce 2019. Databázi zpracovává výzkumný tým Bernské univerzity, řízením jsou pověřeni prof. dr. Christian HESSE a prof. dr. em. Rainer Christoph Schwinges. Možnosti a perspektivy této databáze diskutuje Christian HESSE, *Das Wirken der Gelehrten in der Gesellschaft. Möglichkeiten und Perspektiven des Repertorium Germanicum Academicum (RAG)*, in: K. Ozóg – M. Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 253–264. Internetové stránky databáze: <https://en.rag-online.org/> [cit. 20. 3. 2021].

¹¹⁶ Nejaktuálnější seznam lze nalézt in: Miroslav KAMENICKÝ – László SZÖGI, *Študenti z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1918*, Bratislava 2017, s. 77–79.

Publikace jsou vydávány dvojjazyčně – maďarsky a jazykem univerzity či země, která je předmětem studia. Díky tomu jsou výsledky výzkumu přístupné širší badatelské obci.

Projekt výzkumné skupiny Dějiny univerzit Fakulty humanitních věd Univerzity Lorán-da Eötvösa a archivu téže univerzity stále pokračuje a je v současné době finančně podpořován Maďarskou akademií věd. Organizačně je rozdělen do tří skupin – středověkou sekci vede prof. István Draskóczy, sekci novověku prof. László Szögi a vědeckou skupinu pro dějiny 20. století Csaba Borsodi.¹¹⁷

Maďarský vědecký tým navázal spolupráci s Mezinárodní komisí pro dějiny univerzit (ICHU). Ta byla založena roku 1960 ve Stockholmu ženevským profesorem Svenem Stellingem-Michaudem. Od roku 1977 funguje jako přidružená komise Mezinárodní komise pro historické vědy. Posláním komise je propagovat všechny formy historického výzkumu univerzit a zajistit jeho mezinárodní koordinaci. Členové Komise se scházejí minimálně jednou za pět let během Mezinárodního kongresu pro historické vědy. Českou historickou vědu zastupuje ředitel Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy prof. Petr Svobodný. Komise také pořádá mezinárodní konference v různých evropských městech.¹¹⁸

Díky existující rozsáhlé databázi a publikovaným soupisům přistupují maďarští historici k obsáhlým analytickým studiím. Především středověká peregrinace je díky nejnižšímu počtu imatrikulovaných detailně zmapovaná. Je potřeba zdůraznit, že jsou uherskými středověkými studenty, kterých bylo shledáno v evropských univerzitních matrikách na 12 000, myšleni zájemci o vysokoškolské vzdělání z oblasti středověkého maďarského království, které zahrnovalo i dnešní Slovensko a části Chorvatska, Bosny a Hercegoviny i Rumunska. Záběr tedy přesahuje hranice dnešního maďarského státu. Některé výzkumy proto zpracovávají mezinárodní týmy složené z historiků a dalších specialistů obou zemí. Studie o středověkých studentech B. Kelényiové představuje počty studentů v tabulkách v časové periodě 25 let podle jednotlivých zemí. Výsledky výzkumu ukazují, že ve sledovaném období směřovalo 40 % peregrinací na německé univerzity, 20 % pak na geograficky blízkou vídeňskou univerzitu.¹¹⁹

Zájem o tematiku zahraničních studijních cest obyvatel Uher podnítl i vstup Maďarska do Evropské Unie v roce 2004. Ze symposia uspořádaného univerzitou v Tübingen vyšel sborník mapující maďarské studenty na německých a rakouských vyšších školách od 16. do 20. století. Autoři konstatují, že peregrinace z Uherska převyšovala evropský průměr, jen ze samotného 16. a 17. století se dochovaly v matrikách záznamy o 16 000 maďarských studentů.¹²⁰

¹¹⁷ Informace o projektu včetně metody pro tvorbu databázi: László SZÖGI, *Die Forschung der ungarländischen Studenten an den europäischen Universitäten von 16. bis 18. Jahrhundert. Forschungsgeschichte, Methodologie, Ergebnisse*, in: K. Ožóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 41–53.

¹¹⁸ Blíže informace o organizaci je možné najít na oficiálních webových stránkách: <https://www.cihu-ichu.org/> [cit. 20. 3. 2021].

¹¹⁹ Poznátky o středověkých uherských peregrinujících studentech včetně mnoha tabulek, grafů i přehledných map přiblížila Borbála KELÉNYI, *Hungarian academica peregrinatio in the Middle Ages (1100–1525)*, in: K. Ožóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 139–166.

¹²⁰ Márta FATA – Gyula KURUCZ – Anton SCHINDLING (Hgg.), *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2006.

4.2 Slovenský výzkum

Slovenští historici univerzit a dějin vzdělanosti se mohou opřít o výsledky databáze maďarských kolegů. V současné době se zdůrazňuje nutnost společného výzkumu s ohledem na historické soužití obou moderních národů v jednom uherském státním celku. Díky spolupráci s maďarskými kolegy a možnosti užití jejich databáze uherských studentů, zájem o téma akademické peregrinace na Slovensku v posledních 15 letech výrazně stoupl.¹²¹ Zmíním se o třech nejdůležitějších publikacích, které v posledním desetiletí významným způsobem posunuly slovenský výzkum.

V roce 2012 byla ve výše zmíněné vydavatelské řadě *Felsőoktatástörténeti kiadványok új sorozat* publikována kniha o šarišských studentech na evropských univerzitách v letech 1378–1918. Autorem je slovenský historik Peter Kónya a ústřední postavou maďarského projektu László Szögi.¹²² Kniha byla vydána dvojjazyčně. Jedná se o první výsledek maďarsko-slovenské spolupráce výzkumného týmu badatelů z Univerzity Lóránda Eötvöse v Budapešti a Prešovské univerzity. Zároveň je prvním vědeckým zpracováním peregrinace z hlediska území některé stolice, což byly základní uherské správní obvody existující až do roku 1918. Vedle databáze 1354 studentů na jednotlivých vzdělávacích ústavech přináší důležité závěry a první podání dějin školství na území Šarišské stolice od středověku do počátku první světové války.

Výzkum taktéž konstatoval snížení počtu peregrinací v průběhu 16. století a naopak jejich nárůst v 17. století. Za příčinu lze dle autorů označit reformaci a vývoj na krakovské univerzitě, která byla nejčastějším cílem studentů ze Šarišské stolice před nástupem Habsburků v roce 1526. Ačkoliv ke konci 16. století počet peregrinací narůstal, přesto nepřekonal počty ze začátku století.¹²³ To dokazuje, že vnitropolitický a náboženský vývoj měl významný vliv na akademickou peregrinaci.

Hlavním přínosem práce k problematice vzdělanostních peregrinací je především podrobně zpracovaná databáze studentů. Vedle jmen se zde vyskytují údaje, pokud je prameny podávají, o datu a místě narození, národnosti, věku studenta, termínu zápisu i odchodu z univerzity a údaje o dalších studijních osudech. Seznamy studentů konkrétního vzdělávacího ústavu jsou řazeny chronologicky od nejstaršího zápisu po nejmladší. Kniha obsahuje i rejstříky ke snadnému vyhledávání.

O tři roky později obohatila slovenský výzkum práce o studentech vyšších tříd Prešovského evangelického kolegia v letech 1667–1850, kterou lze pokládat za vzorové zpracování dějin jedné školské instituce spolu s databází zde zapsaných studentů.¹²⁴ I ona byla vydána dvojjazyčně s úvodní studií o historii kolegia. Databáze, kterou zpracoval badatelský tým kolem prof. László Szögiho vedený Alexem Durovicsem, obsahuje na 3795 jmen. Autoři se zaměřili i na otázku peregrinace prešovských studentů na jiné ústavy.¹²⁵ Případný další výzkum ulehčují stejná kritéria při tvorbě databáze jako u šarišských studentů.

¹²¹ To dokazuje seznam užití literatury v nejnovější tematické knize: M. KAMENICKÝ – L. SZÖGI, *Študenti z Bratislavskej stolice*, passim.

¹²² László SZÖGI – Péter KÓNIA, *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1378–1918. Šarišskí študenti na európskych univerzitách 1387–1918*, Budapest 2012.

¹²³ *Ibid.*, s. 162.

¹²⁴ Alex DUROVICS – Péter KÓNIA, *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850. Študenti vyšších tried prešovského kolegia 1667–1850*, Budapest 2015.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 140–142.

Nejnovější kniha, tentokrát o studentech z bratislavské (prešpurské) stolice v zahraničí, vznikla ze spolupráce výzkumného týmu Katedry historie Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, vedeného doc. Miroslavem Kamenickým, s maďarskou skupinou Dějin univerzit.¹²⁶ Byl užít stejný metodologický postup, jako při výzkumu šarišských studentů, sledoval se však mnohem vyšší počet osob (6501 oproti 1354). Souhrnné tabulky zohledňují rozdělení dějinných epoch na středověk (končící rokem 1525), raný novověk (do roku 1800) a novověk (1801–1918). Univerzitou nejčastěji navštěvovanou studenty z bratislavské stolice byla Vídeň, ve středověku následovaná Krakovem, v novověku potom Štýrským Hradcem (Graz). Překvapuje nízký počet inskripcí v Praze. Databáze je rozdělena na čtyři části – město Bratislava středověk, město Bratislava novověk, Bratislavská stolice středověk a Bratislavská stolice novověk. Nechybí ani nezbytný rejstřík.

4.3 Polský výzkum

Současný polský výzkum se soustředí především na univerzitu v Krakově, která je nejstarší i nejdéle působící vysokou školou na území Polska. Do organizační struktury krakovského univerzitního archivu přibýlo v roce 2007 oddělení pro výzkum dějin Jagellonské univerzity, jehož hlavním úkolem je vedle samotného výzkumu také vydávání pramenů. Větší pozornost byla věnována profesorům právnické fakulty, jejichž biografický katalog byl nedávno vydán i v tištěné podobě.¹²⁷

Roku 2013 byl zahájen pětiletý projekt s grantovou podporou pod názvem *Corpus academicum Cracoviense. Elektroniczna baza studentów i profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w okresie staropolskim 1364–1780*, který měl za cíl sestavit databázi studentů, graduovaných a profesorů krakovské univerzity v letech 1364–1780.¹²⁸ Institucionálně ho zaštitila Historická fakulta Jagellonské Univerzity s podporou Vědecké a technologické univerzity AGH a řízením byl pověřen prof. Krzysztof Ożóg. Pro tvorbu databáze byl utvořen interdisciplinární tým spojující historiky s programátory. Práce na databázi byla úspěšně ukončena roku 2018 a zpřístupněna byla o rok později.¹²⁹

Vznikla tak databáze s biografickými údaji o přibližně 100 000 studentech, čerpající údaje z tištěných i psaných pramenů knihovny a archivu krakovské univerzity. Vedle samotného jména a data zápisu podává informace, pokud se je podařilo z pramenů zjistit, o regionálním a rodinném původu inskribovaného, jeho dalším vzdělání, následně profesní kariéře či literární tvorbě. Neméně důležité bylo i její designové provedení, zohledňující co nejsnadnější uživatelské prostředí. Základní struktura databáze je proto dostupná v anglickém i německém jazyce.

Do budoucna je v plánu rozšíření databáze o data z jiných než krakovských univerzitních zdrojů, například z církevních pramenů či starých tisků. Dále by chtěl tým vytvořit modul,

¹²⁶ M. KAMENICKÝ – L. SZÓGI, *Študenti z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách*, l.c.

¹²⁷ Waław URUSZAK (ed.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, I, 1364–1780, Kraków 2015.

¹²⁸ Navazoval na starší projekt *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae*, který podchytil krakovské studenty z let 1850–1918. O projektu je možné se dočíst na webových stránkách: <http://www.archiwum.uj.edu.pl/projekty-auj/corpus-studiosorum> [cit. 13. 7. 2022]. Seznamy studentů vyšly i knižně, viz: Jerzy MICHAŁEWICZ – Krzysztof STOPKA (edd.), *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850–1918*, I–VIII, Kraków 1999–2015.

¹²⁹ Internetové stránky databáze: <https://cac.historia.uj.edu.pl/> [cit. 20. 3. 2021].

kteřý by vyhodnocoval kontakty mezi konkrétními studenty. Důležitým krokem bude integrovat data do jiných evropských univerzitních databází. To vše bude vyžadovat usilovnou a inovativní práci historiků i programátorů.¹³⁰

Výzkum polské akademické peregrinace v 16. a 17. století značně pokročil v 90. letech, kdy vyšly tři zásadní monografie mapující polské a litevské studenty na německých akademiích a univerzitách,¹³¹ na štrasburské akademii¹³² a sienské univerzitě.¹³³ Ačkoliv každá z nich vyšla v jiné ediční řadě, mají podobnou strukturu i zvolenou metodologii.¹³⁴

Za zmínku stojí i dlouhá tradice polského výzkumu šlechtické peregrinace. Hlavní zájem je položen do 2. poloviny 17. století. Pojem *peregrinatio academica* je pro toto období nahrazován spíše konceptem *grand tour*, který se utvořil v 17. století a stál na nových výukových ideálech. Kromě analytických prací vydávají polští historici i edice šlechtických cestovních deníků.¹³⁵ Ve vztahu k pražské univerzitě jsou klíčové práce Roberta T. Tomczaka.¹³⁶

5. Závěr

Fenomén akademické peregrinace je jedním ze sledovaných témat kulturních, sociálních i vzdělanostních dějin raného novověku. V české historiografii je zkoumán od 2. poloviny 19. století. Za nejběžnější typ zpracování matriky zahraniční univerzity v české historiografii můžeme označit excerpce, které mají rozdílnou vypovídací hodnotu. Některá jsou pouhým „telefonním seznamem“, jiná přibližují konkrétní studenty pomocí biogramů. Klíčovým faktorem při rozhodování autorů o zpracování příslušného pramene tu byl především počet inskripcí. Proto jsou podrobněji zpracovány spíše univerzity s nižší návštěvností. Nejčastěji je chronologické vymezení soupisu dáno samotným pramenem či formou jeho edičního zpracování, pouze mimořádně se setkáváme s dodatečným zúžením chronologického vymezení ze strany autora.

Především pro období před druhou světovou válkou platí, že excerpce matrik byly prováděny během studijního pobytu daného historika v zahraničí či jako vedlejší produkt jeho dlouhodobého výzkumu. Svou roli zde sehrávaly i osobní vztahy mezi konkrétními badateli. Novější excerpce byly nejčastěji motivovány vydáním edice matriky určité univerzity. V poslední době však zájem o tento typ zpracování matrik značně opadl.

¹³⁰ Databázi přibližuje: Marcin BASTER, *Corpus Academicum Cracoviense. Database of Students and Professors of the University of Krakow (1364–1780)*, in: K. Ożóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 265–276.

¹³¹ Dorota ZOLADŹ-STRZELCZYK, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996.

¹³² Zdzisław PIETRZYK, *W kregu Strasburga: z peregrynacji młodzieży z Rzeczpospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*, Kraków 1997.

¹³³ Marian CHACHAJ, *Związki kulturalne Sieny i Polski do końca XVIII wieku. Staropolscy studenci i podróżnicy w Sienie. Sienięccyzy i ich dzieła w Polsce*, Lublin 1998.

¹³⁴ Přehled dalšího polského bádání o akademické peregrinaci přináší Anna MARKIEWICZ, „*In limine cizího světa*“. *Jak se v Praze vzdělávala šlechta z polsko-litevského soustátí v poslední čtvrtině 17. století*, AUC-HUCP 56/2, 2016, s. 11–32, zde s. 12, pozn. 3.

¹³⁵ Doklad zvýšeného zájmu o problematiku v polském prostředí přináší seznam literatury v úvodu edice cestovního deníku Jana Michala Kossowicze: Anna MARKIEWICZ (ed.), *Jan Michał Kossowicz. Diariusz podróży po Europie (1682–1688)*, Warszawa 2017.

¹³⁶ Viz pozn. 107.

Přes upřímnou snahu autorů soupisů nejsou seznamy stoprocentně spolehlivé. Jak bylo mnohokrát recenzenty či pozdějšími badateli doloženo, některá jména nebyla autorem správně identifikována či v soupise zcela chybí.¹³⁷ Ačkoliv se jedná řádově spíše o jednotky, výsledná data mají proto omezenou vypovídací hodnotu.

Soupisy a pozdější analytické studie také odrážely dobovou politickou situaci ve státě – podle toho byli do soupisů někdy zahrnuti také Slezané, případně Slováci. Jistý problém představuje pojem „český student“, který buď označuje jakéhokoliv studenta z českého království nebo pouze studenta z historické oblasti Čech, v matrikách označovaného nejčastěji latinským termínem *Bohemus*. V porovnání obou historických zemí pak převažují soupisy Čechů, pouze několik studií se zaměřuje čistě na moravské studenty.

Založení Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy v roce 1958 představuje významný milník ve studiu dějin univerzit. Jím vydávaný časopis *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis* poskytl badatelům platformu k publikaci výsledků jejich výzkumů. V 60. letech 20. století charakterizuje výzkum posun do oblasti sociálních dějin a zájem o otázky sociálního či regionálního původu inskribovaných na dané univerzitě. Z této doby pochází i první větší analytické studie. Další důležitý milník představují 90. léta, kdy se badatelům otevřely nejen zahraniční archivy, ale i možnost tematizovat do té doby opomíjenou problematiku. Historici se obrátili k dějinám každodennosti a k otázce šlechtického vzdělávání. Nové možnosti poskytly digitální nástroje. Řada dříve takřka nedosažitelných pramenů či edic pramenů je dnes dostupná online, což značně ulehčuje výzkum.

Za nejlépe zpracované období české a moravské akademické peregrinace lze označit rozmezí let 1550–1620. Některé soupisy končí přímo rokem 1620, který je významným mezníkem především měšťanské akademické peregrinace. Tímto rokem ale končí i tři největší analytické studie – Františka Šmahela s Miroslavem Trucem, Jiřího Peška s Davidem Šamanem i Kateřiny Schwabikové. Pobělohorské vzdělanostní peregrinace se začaly intenzivně zkoumat teprve od konce 80. let v rámci fenoménu kavalírských cest. Doposud však nevznikla pro pobělohorskou dobu studie, která by umožnila komparaci větších datových celků s výsledky bádání o předbělohorských peregrinacích.

Dva slovní odborníci na danou problematiku – Jiří Pešek a Michal Svatoš – vytýkají dosavadnímu českému výzkumu jeho dílčí zaměření.¹³⁸ Většina prací má charakter prvotní registrace pramenů, materiálových excerpt nebo regionálních sond. Jenom ojediněle se pracovalo s jinými než univerzitními úředními prameny. Analytické studie ke konkrétním univerzitám či rozbory peregrinace jedné sociální či konfesní skupiny vždy zachycují jen část skutečnosti. Výzkumy velkých chronologických celků taktéž zkreslují celkový výsledek.

¹³⁷ Jiří Kubeš uvádí jako příklad výpisy Karla Hrdiny z lovaňské matriky. Při srovnání s edicí matriky zjistil, že autor vypisoval mechanicky pouze studenty, u kterých se nacházel přívlastek *Bohemus*, *Moravus* a jen některé, u nichž bylo *Silesius*. Podařilo se mu tak zachytit všechny měšťany a rytíře z českých zemí, ovšem nepostihl všechny příslušníky vyšší šlechty. Hrdinovi tak kvůli zvolené metodě chybí poměrně velké množství šlechtických studentů z českých zemí. J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 16.

¹³⁸ Jiří PEŠEK, *Studijní cesty mládeže z českých zemí v době předbělohorské. Úvahy nad sociokulturními kontexty vzdělanostních migrací*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*, Sborník prací k šedesátému narozeninám prof. Jaroslava Pánka, I, Praha 2007, s. 448–451; Michal SVATOŠ, *Akademická peregrinace a cesty za vzděláním*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, *Acta Universitatis Purkynianae philosophica et historica III*, *Studia Historica II.*, Ústí nad Labem 1995, s. 241–248.

Jiří Pešek ve svém textu poukazuje na úskalí kvantitativních výzkumů, které validují univerzity pouze na základě počtu zápisů, a nabádá k bližšímu sociokulturnímu bádání. Podle něho by se měly hledat odpovědi na následující otázky: „Co bylo motivací pro peregrinace? Co od ní student očekával a co získával? Jakou váhu měl akademický titul?“ Jako nejideálnější nástroj pro budoucí výzkum se mu jeví vytvoření databáze. Vzhledem k otázce financování takovýchto dlouhodobých nadosobních projektů v České republice je však k jeho realizaci skeptický.

Českým historikům by mohly být inspirací úspěšné databázové projekty našich sousedů. Práce na maďarské databázi uherských studentů na zahraničních univerzitách od středověku do roku 1918 začala již před třiceti lety a obsahuje údaje přibližně o sto tisících uherských studentů. Hlavní zásluha na ní patří dlouholetému řediteli Archivu Univerzity Lóránda Eötvöse dr. László Szögimu. O výsledky databáze se mohou opřít i slovenští historici univerzit a dějin vzdělanosti.

Jiným typem je pak databáze studentů a profesorů Jagellonské univerzity v Krakově *Corpus academicum Cracoviense*, která byla zahájena v roce 2013. Pro tvorbu databáze byl utvořen interdisciplinární tým spojující historiky s programátory, institucionálně ho zaštitila Historická fakulta Jagellonské Univerzity s podporou Vědecké a technologické Univerzity AGH. Vznikla tak databáze s biografickými údaji o přibližně 100 000 studentů čerpající údaje z tištěných i psaných pramenů knihovny a archivu krakovské univerzity.

Význam práce lze spatřovat v komplexním zpracování historiografie české a moravské akademické peregrinace v kontextu středoevropského bádání. Má být zároveň jistou výzvou k zahájení práce na české a moravské databázi po vzoru maďarského projektu, či databází konkrétních škol po vzoru krakovské univerzity.

ONDŘEJ PÍŠ

Das Phänomen frühneuzeitlicher akademischer Peregrination als spezifisches Thema mitteleuropäischer Historiographie

ZUSAMMENFASSUNG

Das Phänomen der akademischen Wanderung (Peregrination) ist eines der Themen der Kultur-, Sozial- und Bildungsgeschichte der Frühen Neuzeit. Ziel der Arbeit ist es, dieses Phänomen als spezifisches Thema der tschechischen und ausländischen Historiographie vorzustellen, das bereits seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bearbeitet wird. Die tschechische Historiographie, die sich mit Bildungsreisen aus Böhmen im 16. und 17. Jahrhundert befasst, wird in chronologisch gereihten Unterkapiteln behandelt. Das erste Unterkapitel behandelt den ältesten Zeitraum (bis zum II. Weltkrieg), das zweite verfolgt Akzentveränderungen in der Forschung der 60er und 70er Jahre des 20. Jahrhunderts, als das historische Interesse an Studienreisen ins Ausland erneut auflebte. Das dritte Unterkapitel widmet sich dann der Entwicklung seit den 80er Jahren und verzeichnet abermals neue Zugangsweisen, Methoden sowie neu gestellte Forschungsfragen. Der zweite Teil der Studie berücksichtigt verwandte Phänomene (Kavaliersreisen) und konfessionell definierte Gruppen (Peregrination von Angehörigen der Brüdergemeinde und die Jesuitenschulen). Der letzte und kürzeste Teil bietet einen Blick in die Forschung der betreffenden Problematik in weiteren mitteleuropäischen Ländern – Ungarn, der Slowakei, Polen – und vergleicht die Zugangsweisen und Ergebnisse mit der tschechischen Historiographie. Nachdruck wird auf die gegenwärtige Forschung gelegt, und zwar aus mitteleuropäischer Perspektive. Umfangreicher werden in der Arbeit Datenbankprojekte thematisiert, die den aktuellen Trend im Studium der akademischen Peregrination darstellen. Die meisten

Arbeiten haben jedoch den Charakter einer primären Registrierung von Quellen, von Materialexzerpten oder regionaler Erkundungen. Nur vereinzelt wurde mit anderen als mit universitären amtlichen Quellen gearbeitet. Analytische Studien zu konkreten Universitäten oder Analysen der Peregrination einer sozialen oder konfessionellen Gruppe halten stets nur einen Teil der Wirklichkeit fest. Als den am besten erarbeiteten Zeitraum tschechischer und mährischer akademischer Wanderung können die Jahre 1550–1620 gelten. Bildungsmigrationen nach der Schlacht am Weißen Berg begann man erst seit Ende der 80er Jahre im Rahmen der Kavaliereisen intensiv zu erforschen. Bislang gibt es jedoch für die Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg keine Studien, die es ermöglichen, größere Datensätze mit den Forschungsergebnissen zu Peregrinationen vor der Schlacht am Weißen Berg zu vergleichen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Ondřej Piš
Fakulta humanitních studií UK, Praha
pis.ondra@seznam.cz

JAKOB EDUARD WITTAK A JEHO DOBA V UNIVERZITNÍ KANCELÁŘI

MILADA SEKYRKOVÁ

JAKOB EDUARD WITTAK AND HIS TIMES IN THE UNIVERSITY OFFICE

For several decades in the first half of the 19th century, and especially around the time of the far-reaching administrative changes in mid-19th century when the need for and importance of the university office had grown, the office of a syndic was held by Dr Jakob Eduard Wittak (1785–1859). He worked in the university office from the second decade of the 19th century, having previously studied law at the Prague university. In 1835–1843, he worked as an actuary, then he was promoted to a syndic. This study analyses the operation and written materials produced by the university office at a time when Wittak worked there both as an employee and as its head. During his term, official documents of the university office were kept more meticulously than at any other time in the 19th century. Alongside this, this contribution presents, using Wittak as an example, a portrait of career of a university official in the first half of the 19th century.

Keywords: Jakob Eduard Wittak – university office – Charles-Ferdinand University – history of administration – diplomatic in the Modern Era – administrators

DOI: 10.14712/23365730.2022.16

Kariéra úředníka je téma, kterému již byla věnována v literatuře pozornost. Aleš Vyskočil shrnuje v monografii, v naší historiografii ojedinělé, publikovanou literaturu k tématu státního úředníka po celé 19. století a na počátku 20. století. Cituje literaturu zejména rakouskou, kde toto téma má tradiční živnou půdu, i práce, které již (resp. do roku 2009) vyšly u nás.¹ Z prací uváděných Vyskočilem jsou z hlediska následujících stránek důležité

¹ Aleš VYSKOČIL, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009. Z další literatury: Miloš HAVELKA, *Úředník a občan, legitimita a loajalita*, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (edd.), *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století: úředník a podnikatel: sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století: Plzeň, 23.–25. února 2006*, Praha 2007, s. 19–29; Dalibor TUREČEK, *Úředník v české dramatické tvorbě 19. století*, in: tamtéž, s. 131–137; Josef HRDLÍČKA, *Úředník*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 216–238; Martin KLEČÁČKÝ, *Císařský úředník a politická strana*, in: týž (ed.), *Úředník sluhou mnoha pánů?: nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948*, Praha 2018, s. 43–58; Týž, *Poslušný vládce okresu. Okresní hejtmán a proměny státní moci v letech 1868–1938*, Praha 2021; Andrea POKLUDOVÁ, *Soukromý úředník – Příklad bratří Krámerových a Josefa Dworzaka*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (edd.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2004, s. 278–292; Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník a reformátor. Příklad Josepha von Sonnenfelse*, in: Jiří Malíř (ed.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008, s. 31–47; Jana KONVIČNÁ, *Karel Jaromír Erben, úředník pražského magistrátu*, in: Michal Fránek (ed.), *Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách: referáty z vědecké konference konané ve dnech 15.–16. dubna 2011 na Malé Skále, I, Semily*

zejména závěry disertace Kurta Wally, který si uvědomil potřebu porovnání norem s praxí a měl to štěstí, že měl k dispozici deník jednoho státního úředníka předbřeznového období, který mu dovolil nahlédnout i do každodennosti nepříliš významného zaměstnance té doby.² To je ideální cesta výzkumu. V našem prostředí je třeba věnovat pozornost studiím Miloslava Martínka,³ Pavly Vošahlíkové,⁴ Marty Ondo Grečenkové⁵ a pro trochu starší období Zdeňka Martínka.⁶

Otázkou však je, do jaké míry jejich závěry lze aplikovat kromě státních úřadů na specifická prostředí institucí s jinou než výhradně správní funkcí. Státní správa (a samospráva⁷ po roce 1848) jsou již jakýmsi alespoň částečným způsobem zmapovány na centrální i lokální úrovni.⁸ Úředníci se však vyskytovali a vyskytují i v prostředích, která máme spojena jednoznačně s jinou činností a kde jim není primárně věnována pozornost. Na univerzitách jsou úředníky vlastně i akademičtí hodnostáři, byť to neradi slyší a byť mají k dispozici aparát, který tuto činnost pro ně vykonává. Význam tohoto administrativního aparátu není malý. V různých historických obdobích byly na administrativu univerzit kladeny různé nároky, které směrem k novověku jednoznačně narůstají. Po dlouhou dobu administrativu zajišťovali, zaručovali a vykonávali sami pověřeni hodnostáři, kteří měli k ruce syndika a minimum pomocného personálu a měli pro její výkon předepsané pravomoci.

V novověku se začala formovat univerzitní kancelář jako pomocná, nicméně samostatná složka institucionální struktury. Byla v centrální rovině organizačně propojena

2011, s. 51–62; Bohumír SMUTNÝ, *Ludvík Ferdinand Procop z Rabštejna aneb Život a kariéra komerčního úředníka na Moravě v 18. století*, Časopis Matice moravské 118/1, 1999, s. 5–26; Zbyněk SVITÁK, *Kariéra tezeziánského úředníka (na příkladu nejvyššího zeměpanského úřadu na Moravě v době vlády Marie Terezie)*, in: Jana Kudrnová – Petr Polehla – Michal Severa – Jana Vojtíšková (edd.), *Ad honorem VN: k 65. narozeninám Věry Němečkové připravili vděční přátelé, kolegové a studenti*, Hradec Králové 2015, s. 147–161.

² Kurt WALLA, *Joseph Freiherr von Wengarten. Das Leben eines vormärzlichen Beamten*, Dissertation, Phil. Fak. der Uni Wien, 1950.

³ Miloslav MARTÍNEK, *Příspěvek k poznání sociální struktury státního úřednictva v Čechách na počátku 20. století* (disertace k získání vědecké hodnosti kandidáta historických věd), Praha 1975; TÝŽ, *K problému struktury státního úřednictva v Čechách na počátku 20. století*, Sborník historický 21, 1974, s. 75–117.

⁴ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Beamtenautobiographien als Quelle für eine Sozialgeschichte der k. k. Monarchie*, Bios. Zetschrift für Biographieforschung und Oral History 12/2, 2000, s. 209–220; TÁŽ, *Český úředník v habsburské monarchii*, Personál. Časopis pro rozvoj lidských zdrojů 4/7–8, 2000, s. 56–58; TÁŽ, *Vliv úřednictva na životní styl české společnosti ve 2. polovině 19. století*, in: Studie k sociálním dějinám 19. století 7/1, 1997, s. 65–75; TÁŽ, *Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I.*, Český časopis historický 92/3, 1994, s. 460–476.

⁵ Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Osvícenský absolutismus a zrod moderního státu (1740–1792)*, in: Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma (edd.), *Dějiny českých zemí*, Praha 2008, s. 203–218; TÁŽ, *Sřet tradičního s moderním? Český sněm, vláda a společnost v letech 1740–1848*, in: Marian M. Ptak (ed.), *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, Opole 2000, s. 69–86.

⁶ Zdeněk MARTÍNEK, *Měšťan – duchovní – úředník. Služba a povolání. Profesionalizace úřednictva a kancelář města Pelhřimova v 18. století*, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 345–366.

⁷ Milan HLAVÁČKA, *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBES, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007; Pavel HOLUB, *Úřední knihy u okresních hejtmánství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky*, Archivní časopis 69/3, 2019, s. 229–294; TÝŽ, *Oberhollabrunnský systém spisové služby v 1. polovině 20. století*, Praha 2021 (dizertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra PVH a archivního studia); Jaromír FLORIAN, *Okresní správa politická v Boskovcích (1919–1928): úřední jednání, spisová služba a komunikační písemnosti*, diplomová práce FF MU, Brno 2016.

s univerzitním senátem, vykonávala práci pro senát a vedení univerzity i pro jednotlivé fakulty.⁹ Organizačně samostatné fakultní kanceláře, resp. děkanáty složené z osob pověřených konkrétní specializovanou administrativní agendou, jsou v našem prostředí otázkou až 20. století.¹⁰

Kancelář pražské univerzity si pozvolna vedle jasně stanovených administrativních kompetencí vydobývala i svůj vlastní prostor. Víme, že v 18. století se z koutů v přízemí Karolina dostala její registratura i do některých místností v prvním patře. Stále však šlo o místo nevybudované primárně jako účelový prostor pro úředníky.¹¹ Toho se dostalo až fakultám v budovách, účelově stavěným od konce 19. století, tedy mimo časový rámec našeho článku. Kancelář pracovala na základě instrukcí, popisujících její povinnosti.¹² Instrukce představují normu, od níž se odvíjela reálná činnost kanceláře a jejích zaměstnanců. Právě kompetence zaměstnanců kanceláře, uvedené v instrukcích, dávají normativní pohled na činnost a význam kanceláře jako takové. Každodennost kanceláře mohla být odlišná, často související např. s individuálním přístupem k plnění úředních povinností, s přetížením úředníků, a tím např. s ledabylejším vedením požadovaných úředních knih apod.

V čele kanceláře stál její představený, jehož postavení dalece přesahovalo kancelářský prostor a bylo důležité pro chod celé univerzity.¹³ V instrukci pro kancelář pražské univerzity z roku 1818, tedy v době, kterou se zde zabýváme, se pro něj objevují dvě pojmenování – syndikus a notář.¹⁴ Jeho kompetence spadaly do oblasti administrativy i do oblasti reprezentace univerzity a směřovaly rovněž k zajištění ochrany důležitých univerzitních dokumentů, za něž byl spolu s rektorem odpovědný.¹⁵ Tímto i dalšími, níže uvedenými povinnostmi, navazuje na postavení vybraného veřejného notáře, rovněž placeného univerzitou, který byl součástí univerzitní struktury od středověku.¹⁶ Víme, jak v některých

⁹ Milada SEKYRKOVÁ, *Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reforem do roku 1950 a její písemnosti (s důrazem na období do roku 1850)*, Praha 2020.

¹⁰ Až zákon o vysokých školách č.58/1950 Sb. stanovil, že „§ 12. Pro správu fakulty se zřizuje děkaný úřad (děkanát). Děkaný úřad vede tajemník fakulty, odpovědný děkanovi.“

¹¹ Miroslav TRUC, *K dějinám archivu pražské univerzity v polovině 18. století*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 1, 1960, s. 91–126, zde s. 98.

¹² Zachovány jsou instrukce z let 1818 a 1887. AUK, fond Akademický senát Karlo-Ferdinandovy univerzity (1791) 1796–1883 (dále AS KFU), č. k. 114, inv. č. 89, pod názvem Instruction für das gesammte Kanzley-personal an der k. k. Prager Universität, z roku 1887. Starší instrukce obsahuje i část latinsky psaných starších statut pražské univerzity, týkající se práce kanceláře, /bez data/, a v textu se v některých bodech odvolává na kontinuitu se starším stavem.

¹³ Pojednáváme tu o době od tereziánských a josefinských reforem do druhé poloviny 19. století. Syndiky, resp. notáře pražská univerzita zaměstnávala od svého založení. Blíže k tomu Josef NUHLÍČEK – Ivan HLAVÁČEK – Markéta MARKOVÁ, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*. Praha 2011, kde je ke staršímu období shrnuta i četná literatura.

¹⁴ „Der Universitätssyndicus und Notar ist seit der Errichtung der Universität und nach den ursprünglichen Statuten der erste Beamte bey der Universität...“ AUK, fond AS KFU, č. k. 114, inv. č. 89, Instruction...

¹⁵ „Er hat den zweyten Schlüssel zu den in Universitätkanzlei bewahrten Privilegien, Bullen und Urkunden, der erste ist stets in den Händen des Universitätssrektors...“ AUK, fond AS KFU, č. k. 114, inv. č. 89, Instruction...

¹⁶ Viz Karel BERÁNEK, *Kancelář university pražské na zlomku XVI. a XVII. věku*, Sborník archivních prací 9/2, 1959, s. 220–239; TÝŽ, *Správa a kancelář pražské univerzity v době pobělohorské*, SAP 19/2, 1969, s. 189–240; TÝŽ, *Akta komise pro reformu pražské univerzity z roku 1547*, Studie o rukopisech 31, 1995–1996 [vyd. 1997], s. 45–68; Ivana ČORNEJOVÁ, *Činnost pražské univerzity v době bavorského králování v Čechách (1741–1743)*, AUC-HUCP 22/2, 1982, s. 43–64; TÁŽ, *Cesta ke vzniku Karlo-Ferdinandovy univerzity: spory o pražské vysoké učení v l. 1622–1654*, AUC-HUCP 24/2, 1984, s. 7–40; TÁŽ, *Kapitoly z dějin pražské univerzity v letech 1622–1773*, Praha 1992; TÁŽ, *Péče o písemnosti pražské univerzity v 18. století*. *Jeziuitské archivy*. Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích 1, 1998, s. 105–114; TÁŽ, *Tomáš Antonín Putzlacher a jeho přínos pro historiografii Tovaryšstva Ježíšova*, Folia Historica Bohemica 30/2, 2015, s. 411–418.

starších obdobích před tereziánskými reformami věnoval velkou pozornost univerzitním písemnostem i sám rektor.¹⁷

Syndikus byl zároveň referentem univerzitního senátu. Měl podle normy první poloviny 19. století i značné kontrolní pravomoci směrem k rektorovi a samotnému senátu, mohl vyžadovat uspořádání některých jednání, resp. vyhotovení dokladů o nich, i aktivněji zasahovat do senátních jednání. Tyto kompetence byly po polovině 19. století poněkud potlačeny, zároveň se po roce 1850 změnila titulatura úředníků. Jakob Wittak,¹⁸ o němž bude podrobněji řeč dále, je všude označován titulem „syndikus“.¹⁹

Syndikus byl podřízen rektorovi, pro nějž připravoval podklady pro různá zasedání i listiny, které byly rektorovým jménem vydávány. Mezi syndikovy povinnosti patřil dále dohled nad kancelářským personálem a zodpovídal rovněž za správnost všech zpráv, které byly z univerzity odesílány. Musel se účastnit pravidelných zasedání stálých univerzitních komisí i všech ad hoc jednání, vedle toho musel být přítomen na všech univerzitních slavnostech a na dalších zasedáních, kde byla vyžadována přítomnost rektora. O všech těchto typech událostí pořizoval zápisy a zodpovídal za ně.²⁰

Syndikus byl přítomen i při každoročních instalacích rektora. Dále asistoval při doktorských promócích, kde představoval kandidáty, a od kandidátů přijímal doktorskou přísahu. Předčítal program promocií a zodpovídal za správnost textu všech univerzitních kvalifikačních diplomů. Vedl pamětní knihu univerzity a univerzitní matriku, vedl univerzitní pokladnu (do 1850, pak tuto zodpovědnost převzal kvestor) a spravoval Krombholzovu nadaci pro bezplatné ošetřování chudých studentů pražských škol, založenou v roce 1830.²¹ Jejím cílem bylo vydržování nadačního pokoje v nemocnici/nemocnicích v Praze z jejich výnosů za účelem léčení chudých mimopražských studujících v případě vážného onemocnění.²² Postupně přibyla i řada dalších nadací, které rovněž spadly do gesce kanceláře, resp. pod dohled syndika.²³

¹⁷ Jiří PEŠEK, *M. Martin Bacháček z Nauměřic – rektor univerzity pražské*, AUC-HUCP 19/1, 1979, s. 73–94. Peškova studie je skvělým příkladem využití úředních písemností pro rekonstrukci osobní i pracovní biografie úřední osoby, již Bacháček bezesporu byl. František M. BARTOŠ, *Rektor Martin Bacháček z Nauměřic*, in: týž, *Bojovníci a mučedníci. Obrázky z dějin české reformace*, Praha 1939, s. 104–107; Václav V. TOMEK, *Paměti o školách českých z rektorských let M. Martina Bacháčka (1598–1612)*, Časopis Českého museum 19, 1845, s. 370–397.

¹⁸ V příspěvku používáme formu zápisu jeho příjmení „Wittak“, jak na ni v písemnostech jím signovaných narazíme nejčastěji. V dobových záznamech se však setkáme i s formou „Witak“, např. v policejní přihlášce, o rodině je v Janovicích nad Úhlavou psáno i počeštěně jako o Vitákových.

¹⁹ Podle Instrukce z roku 1887 stál tehdy v čele univerzitní kanceláře c. k. ředitel kanceláře a jemu byli podřízeni c. k. oficiál a c. k. kancelista. Vedle nich tu již trvale a s velkými kompetencemi působil c. k. kvestor, spravující finanční záležitosti univerzity.

²⁰ Zachované instrukce pro kancelářský personál viz pozn. 12, a dále AUK, fond Akademický senát 1882–1953 (1957), č. k. 68.

²¹ AUK, Akademický senát, Krombholzova nadace 1832–1836, č. k. 118.

²² Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Profesor Vincenc Julius Krombholz (1782–1843) – mecenáš studentů a lékařů*, AUC-HUCP 40/1–2, 2001, s. 31–36. Podle Hlaváčkové měl na starosti nadaci jeden z profesorů lékařské fakulty jako referent nadace, fakticky tuto činnost vykonávala kancelář.

²³ Představu o počtu a smyslu nadací dávají fondy AS KFU, Akademický senát 1882–1953 (1957), Akademický senát Německé univerzity v Praze (1833) 1882–1920 a fond Kvestura Univerzity Karlovy 1881–1952, který obsahuje jejich účetní agendu, všechny uložené v Archivu UK.

Syndikus vedle svých dalších povinností, zmíněných výše, také podobně jako ostatní zaměstnanci univerzitní kanceláře koncipoval ročně několik set běžných podání.²⁴

Univerzitní kancelář tehdy spravovala poměrně rozsáhlou agendu, o níž se zmíníme dále.

Zaměstnanci univerzitní kanceláře měli zpravidla právnické vzdělání, což bylo zcela v souladu se zásadami, prosazujícími se v monarchii od doby Josefa II.²⁵

Jakob Eduard Wittak

Po několik desetiletí první poloviny 19. století, a jmenovitě v době velkých administrativních změn kolem poloviny 19. století, kdy potřeba a význam univerzitní kanceláře ještě vzrostly, vykonával úřad syndika dr. Jakob²⁶ Eduard Wittak.

Narodil se 2. listopadu 1785 v Janovicích nad Úhlavou v jihozápadních Čechách jako manželský syn Wenzla a Anny Wittakových v domě č. p. 103.²⁷ Wenzl/Václav byl podle matriky pokřtěných, kde je Jakob zapsaný, krejčím a „...*Ignác Saloun smlouvou z 5. května 1785 převedl svému švagrovi, krejčímu Václavu Vítákovu, pozemek o rozměrech 6x5 sáhů 2,5 lokte, aby si zde mohl vystavět chalupu. Pro nového majitele to znamenalo Ignáci každoročně přispívat na kontribuci, zakazovalo se mu chovat dobytek a měl pouze od svého řemesla živ bejti.*“²⁸ Ve smlouvě nepadla žádná zmínka o feudální rentě. Již v roce 1798 bydlel podle záznamů v chalupě Michael Kunzl (22. 12. 1804 v čp. 103), uváděný později s manželkou Kateřinou jako majitel čp. 110, které v téže době vlastnil pro změnu Václav Víták.²⁹ Podle dostupných dokumentů se rodina budoucího univerzitního syndika o pár let později přestěhovala do domu č. p. 110.³⁰ S příjmením Víták se v historii Janovic nad Úhlavou setkáme mnohokrát. Antonín Víták byl dokonce starostou města v letech 1894–1919. O „našem“ syndikovi Jakobovi Eduardu Wittakovi není v dějinách města ani v jiné spojitosti s Janovicemi nad Úhlavou zmínky.

Pak nám budoucí syndikus na několik let mizí v dokladech z dohledu.³¹ Setkáme se s ním opět v prvním desetiletí 19. století. V dochovaných katalozích posluchačů, resp.

²⁴ NA, České gubernium publicum (1748–1855), č. k. 2612, žádost o zvýšení počtu kancelářských sil z 10. června 1846, zasláná za univerzitní kanceláře guberniu, uvádí kolem 400 podání, jichž byl syndikus každoročně autorem.

²⁵ A. VYSKOČIL, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, s. 27–33.

²⁶ V záznamech se setkáme nejčastěji s podobou „Jakob“, kterou zde dodržujeme, narazíme však i na „Jakuba“.

²⁷ SOA Plzeň, sbírka matrik, římskokatolická farnost Janovice nad Úhlavou, matrika narozených 1729–1784, fol. 41, viz též online na https://www.portafontium.eu/iipimage/30063248/janovice-nad-uhlavou-03_0240-n?x=354&y=341&w=506&h=224 [cit. 26. 1. 2022].

²⁸ Jan LHOTÁK, *Dějiny města Janovice nad Úhlavou do roku 1848. Historická monografie*, Praha 2007, Rigorózní práce Univerzity Karlovy, Filozofická fakulta, Katedra PVH a archivního studia, dostupná i online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/12626> [cit. 2. 2. 2022], s. 358.

²⁹ Na s. 361 Lhotákovy práce se však dočteme, že „...V roce 1798 měl domek čp. 110 vlastnit Václav Víták, ale půjde patrně o Karla Vítáka...“ – takže tento údaj je nejistý.

³⁰ Viz J. LHOTÁK, *Dějiny města Janovic nad Úhlavou*, s. 358 a 360.

³¹ Bližší údaje se nepodařilo najít ani dotázaním v klatovském Státním okresním archivu: „...první zmínka o farní škole v Janovicích je asi již ze sklonku 17. století, soupisy dětí jsou ale dochované (a vlastně ani nic jiného z té školy nemáme) až od roku 1820. Bohužel i v rámci archivu města Janovice jsou relevantní dokumenty, jako evidence obyvatel a domovské právo dochovány až z doby po jeho nástupu na právnickou fakultu. Jediné informace můžete čerpat z matrik (<https://www.portafontium.eu/contents/register/soap-pn/cirkev-rimskokatolicka/janovice-nad-uhlavou>), pokud se jedná o sourozence, případně rodiče. Ale vzhledem k tomu, že matriční záznamy z této doby jsou velice strohé, není vždy zcela prokazatelné, že jsou to skutečně oni, protože jak sama

v seznamech studentů, vedených tehdy pro filozofická studia abecedně na nesvázaných arších, je Wittak zachycen roku 1807 jako posluchač druhého ročníku filozofických studií. V seznamu je uvedeno i zaměstnání otce – „Schneider“, čímž se potvrzuje, že jde o našeho Jakoba. Tím spíše, že v dalším roce, jako posluchač třetího ročníku filozofie, je označen „Janovitsensis“ – tedy z Janovic (nad Úhlavou). V obou záznamech je přičiněna poznámka zřejmě o ubytování posluchače – nejprve „ad St. Salvat.“, podruhé „Gallikloster“, což by mohlo naznačovat, že rodina nebyla příliš majetná a dostalo se mu nějaké podpory z některých církevních institucí.³²

V roce 1811 najdeme jeho jméno uvedeno mezi studenty právnické fakulty pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity, už však jako privatista, tehdy frekventanta čtvrtého ročníku. Bližší personální údaje, které se uváděly v jeho dokladech v jiných obdobích, jako bylo bydliště nebo předchozí vzdělání, v tomto setkání s Wittakem na univerzitě nejsou uvedeny.³³

V období Wittakova studia byli studijními řediteli právnických studií nejprve Leopold hr. Špork (1806–1811), poté Josef Krtička z Jadenu (1812–1820). Druhý jmenovaný musel též – podle tehdejších pravidel – odsouhlasit Wittakovo přijetí do zaměstnání v univerzitní kanceláři, jak bude zmíněno dále.³⁴

Studium práv bylo čtyřleté. V prvním ročníku posluchači navštěvovali encyklopedické přednášky, které uvozovaly pozdější výklady ze všech typů práva, a statistiku. Druhý ročník byl zaměřen na římské a církevní právo. Ve třetím ročníku se studenti věnovali občanskému a obchodnímu právu. Závěrečný ročník seznámil studenty s politickými vědami a právním procesem. Výuka probíhala na základě předepsaných a schválených učebnic zejména Martiniho³⁵ a Zeilera,³⁶ které jsou dnes právními historiky hodnoceny převážně jako relikty josefinismu, a tedy ne zcela špatné na svou dobu.³⁷ Wittaka na studiích zastihlo např. vydání

zmiňujete, příjmení Viták je vskutku v Janovicích dosti časté.“ Děkuji kol. Mgr. Anetě Knotkové za poskytnutí této informace dne 28. dubna 2022.

³² AUK, Katalogy posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity 1752–1882 (1892), Filozofická fakulta, č. k. 125, inv. č. 393–394. Mezi posluchači 1. ročníku filozofie, který je též k dispozici pod inv. č. 392, zapsán není, katalog z r. 1807 však nese poznámku „8bris 1806“ – což může znamenat, že nastoupil v říjnu 1806, později, než začínal řádný akademický rok.

³³ AUK, Katalogy posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity 1752–1882 (1892), Právnická fakulta, č. k. 37, inv. č. 174a.

³⁴ Valentin URFUS, *Právnická fakulta 1802–1847*, in: Jan Havránek (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997, s. 39–49.

³⁵ Karl Anton von Martini zu Wasserberg (1726–1800), zejména učebnice *De lege naturali positiones in usum auditorii vindobonensis*, Viennae Austriae, e typographeo Kaliwodiano, 1. vydání Vídeň 1762. O něm např. Ivo CERMÁN, *Lidská práva v rakouském osvícenství: Wolff, Martini a Windischgrätz*, Český časopis historický 111/2, 2013, s. 300–334.

³⁶ Franz von Zeiler (1751–1828) platí za tvůrce Všeobecného občanského zákoníku z r. 1811, podílel se i na trestním zákoníku z r. 1803 atd. O něm např. Bernd SCHILCHER, *Franz Anton von Zeiler als Gesetzgeber und Begründer einer bürgerlichen Rechtskultur*, in: Karl Acham (Hg.), *Rechts-, Sozial- und Wirtschaftswissenschaften aus Graz. Zwischen empirischer Analyse und normativer Handlungsanweisung: wissenschaftsgeschichtliche Befunde aus drei Jahrhunderten*, Wien u. a. 2011, s. 289–312; Franz L. FILLATER, *Franz von Zeiler und der Kantianismus in der Rechtswissenschaft*, in: Violetta L. Walbel (Hg.), *Umwege. Annäherungen an Immanuel Kant in Wien, Österreich und Osteuropa*, Göttingen – Wien 2015, s. 83–94; Christian NESCHWARA, *Neues über Franz von Zeiler (1751–1828)*, in: *Verband österreichischer Historiker- und Geschichtsvereine in Zusammenarbeit mit dem NÖ Landesarchiv* (Hrsg.), 26. Österreichischer Historikertag Krems/Stein 2012. Tagungsbericht, St. Pölten 2015, s. 272–284.

³⁷ V. URFUS, *Právnická fakulta*, s. 44.

Všeobecného rakouského zákoníku roku 1811, které významně změnilo rakouský právní systém a samozřejmě postupně dopadlo i na obsah výuky na právnických fakultách.

V důsledku napoleonských válek počet studentů na právnické fakultě významně poklesl, v r. 1810 až na pouhých 189. Není zpráv, že by Wittak sloužil v armádě, resp. byl v akademické legii. Roku 1810 se zpřísnily podmínky pro vykonávání právnického doktorátu, když byl počet rigoróz rozšířen ze tří na čtyři. V jejich rámci byla vyžadována i veřejná disputace, jejíž teze byly povinně publikovány tiskem. Byl jedním ze 74 doktorů právnické fakulty promováných mezi lety 1800–1827.³⁸

Zformalizování a sjednocení potvrzování absolvovaných částí či prostého celého studia od druhé poloviny 18. století souvisí s tím, že studenti leckdy potřebovali jen absolvovat některé kurzy na této fakultě, aby dosáhli předepsané kvalifikace. Takových kurzů a přednášek bylo v rámci univerzity nejvíce právě na právnické fakultě, kde se k doktorátu dostali jen ti frekventanti, kteří mířili na nejvyšší místa ve státní správě, později na ministerstva nebo do soukromé sféry, do advokacie. Práva však navštěvovala i řada těch, kteří se spokojili jen s nižším postem. Svou roli tu samozřejmě hrála i nákladnost právnických studií, neboť zde, stejně jako na dalších fakultách, kde však byly zpravidla nižší poplatky, museli studenti platit kolejné, správní poplatky apod. Z nich pak byl jednak financován vnitřní chod univerzity, resp. jeho části týkající se studentské administrativy, a jednak to bylo služné pro některé vyučující, nebo přilepšení k jejich platům.

Pravděpodobně již během studií nebo bezprostředně po nich začal Jakub Wittak pracovat v univerzitní kanceláři. V podacím deníku akademického senátu z roku 1815 je u data 11. července zaznamenáno, že „Jakob Wittak, absolvent práv, žádá o místo kancelisty v univerzitní kanceláři.“³⁹

V čele této kanceláře tehdy stál JUDr. Anton Feyertag (1769?⁴⁰–1831). Po několik desetiletí, od roku 1791 až do své smrti, byl právě univerzitním syndikem, a tedy dohlížitelem nad veškerou kancelářskou agendou.⁴¹

Kancelář byla podle dochovaných záznamů velmi vytížena. Mezi lety 1802, kdy byly obnoveny studijní direktoráty,⁴² a rokem 1820 vzrostl počet jednacíh čísel v rámci celé univerzity na celkových 4800. Nejvíce záležitostí řešila filozofická fakulta a gymnaziální studijní ředitelství, kde se kolem roku 1820 pohyboval počet jednacíh čísel kolem 1490

³⁸ V. URFUS, *Právnická fakulta*, s. 46.

³⁹ AUK, fond AS KFU, inv. č. 2407.

⁴⁰ Údaj o narození převzat z policejních konskripcí, kde je uveden Feyertag, Anton, „JUDr., Syndikus der k. k. Prager Universitát“ a kde se uvádí i jeho manželka („Gemaline“) Franziska, nar. 1776, označená r. 1850 jako „Witwe“ – Národní archiv, fond Pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství 1850–1914, viz též online na Policejní přihlasky (nacr.cz) [cit. 19. 4. 2022].

⁴¹ Zmiňován též např. in: *Schematismus für Königreich Böhmen*, Prag 1829, s. 319, jako zástupce ředitele ve farním obvodu u Sv. Ducha s uvedením, že je zároveň členem akademického senátu pražské univerzity – toto postavení vyplývalo z jeho funkce univerzitního syndika, jak víme z instrukcí pro kancelář. R. 1812 (*Dějiny Univerzity Karlovy*, III, s. 332) uváděn jako studijní direktor filozofických studií. V jeho (a později i Wittakově případě) se zdá, že univerzitní syndikus zastával úřad direktora na libovolné fakultě v mezidobí po odchodu nebo úmrtí dosavadního direktora a ustanovením nového. Vывozujeme to na základě skutečnosti, že se v této funkci syndikus objevuje jen v jednom roce.

⁴² Direktoráty byly obnoveny po přechodném období 1791–1802; na základě zásady, že na školách mají rozhodovat ti, kdo tam vyučují, tedy profesorské sbory, byly ustaveny studijní konsesy, sestavené z rektora a členů profesorských sborů všech fakult. Ivana ČORNEJOVÁ, *Šprávní a institucionální vývoj pražské univerzity*, in: táž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, 1622–1802, Praha 1995, s. 23–56, zde s. 52.

ročně. Dosahoval tedy podobného počtu, jako byl počet jednacích čísel na celé univerzitě v období existence studijních konsesů. Do roku 1845 dosáhl počet jednacích čísel v rámci univerzity 7300, to vše při níže uvedeném personálním složení. Personál kanceláře původně sestával ze čtyř osob: syndika, aktuára a dvou úředníků (Kanzellist). Tehdejší čtyři kancelářští pracovníci pro celou univerzitu nemohli agendu zvládat, a proto roku 1818 byla guberniem povolena další dvě úřednická místa⁴³ a v roce 1822 ještě jedno.⁴⁴ V následujících letech rychle rostl počet administrativních úkonů, které kancelář vyřizovala, a tím také počet jednacích čísel. Při pěti kancelistech a dvou diurnistech⁴⁵ vzrostl z původních 960 položek na osobu a rok až na celkový objem výše zmíněných 7300 jednacích čísel v roce 1845, tj. 1460 na osobu a rok. Rozdělení mezi studijní ředitelství byla značně nerovnoměrná,⁴⁶ takže všichni kancelisté se podíleli na agendě všech studijních ředitelství, nebyli specializováni na agendu jednoho „svého“ ředitelství.

Podle statistické příručky pro České království, každoročně vydávané,⁴⁷ obnášela agenda pro zemské úřady ve čtyřicátých letech 19. století na 60 000 jednacích čísel ročně, na jednoho úředníka z toho vychází asi 500 jednacích čísel (v zemských službách tehdy bylo 120 úředníků).

Z toho je zřejmé, jak bylo úřednictvo v univerzitní kanceláři před polovinou 19. století poddimenzováno a přetíženo. Navíc je třeba brát v úvahu, že u větších institucí již tehdy kanceláře pracovaly ve třech odděleních – podací protokol, konceptní oddělení a registratura – s rozdělenými pravomocemi a úkoly,⁴⁸ zatímco na univerzitě všichni zaměstnanci kanceláře museli ovládat všechny úkony.

K obsahu úřední agendy univerzitní kanceláře ve Wittakově éře

Z dochovaných písemností si lze udělat relativně dobrou představu o tehdejší věcné podstatě univerzitní úřední agendy, protože upozorňují na činnosti, které kancelisty nejvíce zaměstnávaly a zabíraly jim nejvíce času.⁴⁹ V časové náročnosti agendy je na prvním místě příprava četných konkurzů na obsazení všech uvolněných míst na univerzitě, a rovněž na gymnáziích. Pro tyto účely byly v několika vyhotoveních vyplňovány kompetenční tabulky,

⁴³ Guberniální dekrety z 15. ledna č. 57733, a z 15. října 1818 č. 46478.

⁴⁴ Na základě dekretu Dvorské studijní komise z 19. června 1822 č. 4183.

⁴⁵ Kromě Feyertaga, Ottenbergera a Wittaka nejsou v dochovaných písemnostech uvedena až do poloviny dvacátých let 19. století jména ostatních zaměstnanců univerzitní kanceláře.

⁴⁶ Pro rok 1845 je zaznamenáno následující rozdělení: akademický senát – 400 jednacích čísel, ředitelství teologických studií – 400 j. č., ředitelství právnických studií – 1500 j. č., ředitelství lékařských studií – 1200 j. č., ředitelství filozofických studií – 2300 j. č., ředitelství gymnázií – 1500 j. č. NA, České gubernium publicum (1748–1855), č. k. 2612, žádost z 10. 6. 1846.

⁴⁷ *Das Königreich Böhmen: Ein historisch-statistisch topographisches Handbuch*, v žádosti z roku 1846 uveden jako „Handbuch für das Königreich Böhmen“. Dostupné i online: [Das Königreich Böhmen: ein historisch-statistisch topographisches Handbuch](#) : Michel, J. A : Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive [cit. 14. 4. 2022].

⁴⁸ NA, České gubernium publicum (1748–1855), č. k. 2612, žádost z 10. června 1846.

⁴⁹ Uvedeno ve stejném pořadí jako v žádosti. Její autor/autoři byli zaměstnanci univerzitní kanceláře, proto měli jistě autentickou zkušenost a popis činnosti lze považovat za relativně věrohodný, samozřejmě s určitou licencí, která měla nadřazené úřady přimět k povolení navýšit kancelářský personál.

předtištěné a značně podrobné, s detailním životopisem všech přihlášených kandidátů.⁵⁰ Sestavování takové kompetenční tabulky pro konkurzy s přihlášeným větším množstvím uchazečů (to se týká zejména gymnaziálních konkurzů, kde bylo kandidátů i kolem desítky, na univerzitě nejčastěji najdeme od tří do sedmi kandidátů) údajně zabralo úředníkovi i několik pracovních dní.⁵¹ Vedle přípravy konkurzů je jako časově podobně náročné uváděno připravování záznamů o atestačních zkouškách (probíhaly dvakrát ročně) duchovních, členů církevních řádů, vyučujících na univerzitách i gymnáziích, a záznamů o zkouškách soukromých učitelů gymnázií, kteří bývali přezkušováni na počátku školního roku a podruhé o prvním čtvrtku po Velikonocích.⁵²

Časově náročné bylo i vyhotovování absolutorii pro studenty za každý školní rok. Po určitou dobu si je mohli vyhotovovat studenti sami, ale nařízením z roku 1820 to bylo zcela zakázáno, protože studenti je údajně často falšovali, a proto tato agenda zcela přešla do rukou kancelistů. V rámci administrativy direktorů byla tato absolutoria navíc i ověřována a kontrolována podle záznamů od profesorů srovnáním se zápisy studentů do jednotlivých předmětů.

Práce univerzitního kancelisty neobnášela pouze agendu v kanceláři. Velkou část pracovních povinností zabíralo doprovázení gymnaziálního studijního ředitele na inspekčních cestách po gymnáziích a pořizování záznamů o těchto putováních. Nejčastěji to byl aktuár, kdo strávil relativně velmi mnoho času při gymnaziálních zkouškách po celé zemi.⁵³ Na toto nepohodlné cestování nebylo možné najímat externisty, jejichž spolehlivost by bylo třeba prověřovat zejména vzhledem k omezeným časovým možnostem. V době aktuárovvy nepřítomnosti museli ostatní zvýšit svou píli, aby se splnily požadavky na kancelář kladené.

Na dalším místě v časové náročnosti kancelářských prací je třeba zmínit v první polovině 19. století se výrazně rozrůstající lékařskou fakultu, kde zejména od dvacátých let kontinuálně přibývalo kateder a pedagogických sil (výslovně zmíněni jsou zejména asistenti a od počátku čtyřicátých let i docenti), a tím narostla i administrativa.⁵⁴ V roce 1820 připadalo na lékařská studia 400 jednacích čísel ročně, v roce 1845 to již bylo 1200 jednacích čísel.

Pravidelně hodně času zabíralo každoroční revidování třídních katalogů. U každého studijního direktorátu prováděly revize tři osoby po celý jeden pracovní týden. Následně bylo třeba napsat zprávu o revizi, která zahrnovala i podrobné informace o sociálních poměrech studentů, žádajících o osvobození od studijních poplatků, zprávu o správném hospodaření a využívání rozličných nadací a zprávu o studentech vyloučených ze studií, včetně důvodů vyloučení a výsledků prověření těchto důvodů.

⁵⁰ Tyto kompetenční tabulky jsou nesmírně cenným zdrojem biografických údajů o lidech, kteří posty získali, ale i o dalších kandidátech, kteří se často vícekrát a neúspěšně o získání míst na univerzitách a gymnáziích v monarchii pokoušeli.

⁵¹ Většinu původních originálních kompetenčních tabulek najdeme ve fondech pražského gubernia nebo vídeňské Dvorské studijní komise, protože se vyhotovovaly v několika kopiích, a proto alespoň jedna z kopií je v některém fondu zpravidla zachována.

⁵² Tyto údaje i údaje v následujících odstavcích jsou čerpány z žádosti guberniu z roku 1822 o přidělení dalšího kancelisty, zmíněné v pozn. č. 44, rozepisující podrobně agendu kanceláře i jejich jednotlivých zaměstnanců.

⁵³ NA, České gubernium publicum, 1748–1835, č. k. 565, 566.

⁵⁴ Viz též *Verzeichnisse der ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen, welche an der k. k. Universität zu Prag ...*, podle jednotlivých roků, které jsou uchovány v AUK; Seznamy přednášek.

Další položkou časově náročné agendy bylo⁵⁵ vyplňování každoročních statistických výkazů, samostatně u každého studijního direktorátu, a ještě za celou univerzitu na rektorátě. Tyto výkazy zahrnovaly údaje o počtech vyučujících (podle kategorií) a studentech, tabulky žadatelů o osvobození od kolejného, návrhy na obsazení uprázdněných stolic atd.⁵⁶ Vedle toho bylo třeba vyplňovat nebo přímo psát řadu dalších periodických zpráv pro rozličné instituce.

Uvádíme-li rozličnou časově exponovanou agendu univerzitní kanceláře, nelze opominout ani četnou úřední korespondenci, která se tam vyřizovala, a to zejména korespondenci s informacemi pro městské hejtmanství, armádu (o odvozech do vojska) apod., která dosahovala několika stovek jednacích čísel ročně.⁵⁷

Wittak byl na kancelářské místo na základě výše zmíněné žádosti roku 1815 přijat, s jeho podpisem se pak setkáváme po řadu let na běžných i slavnostních písemnostech. Do roku 1835 byl kancelistou.⁵⁸ V letech 1835–1843 je zmiňován jako aktuár, tedy povýšil na druhý nejvyšší administrativní post na univerzitě. Po Feyertagově smrti roku 1831 nebylo místo syndika po několik let definitivně obsazeno. Funkci fakticky vykonával služebně starší Ottenberger, další zajímavá osobnost univerzitní kanceláře.

Joseph Franz Ottenberger (11. dubna 1768 Grobnik – 27. března 1842)⁵⁹ vystudoval piaristické gymnázium v Praze a poté absolvoval filozofická a právníká studia na pražské univerzitě.⁶⁰ Roku 1796 se stal univerzitním kancelistou, o dva roky později, roku 1798, univerzitním aktuárem. Od roku 1805 působil vedle toho jako profesor na Akademickém gymnáziu v Praze, kde vyučoval zeměpis a dějepis. Roku 1808 získal doktorát z filozofie a o šest let později (1814) byl jmenován notářem filozofických studií. V literatuře najdeme i označení Ottenbergera jako „historiografa“, a to na základě jeho vlastního označení v rukopisech studií o dějinách univerzitních kateder.⁶¹ Je doložen ve službě ještě na počátku čtyřicátých let na pozici univerzitního vicesyndika.⁶²

⁵⁵ Vycházíme tu z žádosti guberniu z roku 1846 o přidělení dalšího kancelisty, zmíněné v pozn. č. 24, a z obdobné žádosti z roku 1822, rozepisující podrobně agendu kanceláře i jednotlivých jejich zaměstnanců (srv. pozn. 52).

⁵⁶ Nepodařilo se zjistit, zda jsou tyto statistické výkazy někde fyzicky zachovány, ve fondech AUK nenalezeny.

⁵⁷ *Verzeichnisse der ordentlichen und ausserordentlichen Vorlesungen, welche an der k. k. Universität zu Prag ...*, podle jednotlivých roků, které jsou uchovány v AUK, Seznamy přednášek.

⁵⁸ Jmenovitě jsou kancelářští úředníci uváděni v Seznamech osob od roku 1826. Před tímto datem je záchytným bodem záznam v podacím deníku z roku 1815, zmíněný výše, a také řada písemností z kanceláře vzešlých, s Wittakovým rukopisem, popř. i jeho parafoou či podpisem.

⁵⁹ V Priesterlichově inventáři univerzitního archivu je uveden jako „Ignác“, ve všech ostatních s křesťmím jménem „Joseph“ nebo „Joseph Franz“. Samotnému Ottenbergerovi není zatím věnována žádná literatura. Jde však s největší pravděpodobností o Josepha Franze Ottenbergera, o němž je známo více, např. Österreichisches Staatsarchiv (dále ŌStA) Wien, Studienhofkommission (dále StHK), č. k. 305, složka B 2 A, obsahuje personálie Josefa Ottenbergera, ale jen v souvislosti s jeho žádostmi o příplatky z roku 1822. Tehdy pracoval již 15 let jako kancelista, poté aktuár a aktuálně vicesyndikus pražské univerzity, a vedle toho učil na Akademickém gymnáziu. Dále se tam nachází složka z roku 1806, týkající se také Josefa Ottenbergera s údaji o jeho kariérním postupu.

⁶⁰ AUK, Katalogy posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity 1752–1882 (1892), č. k. 32, katalogy posluchačů právnických studií z let 1787/88 a 1788/79 – zapsán Franz (!pouze Franz!) Ottenberger, nar. Grobnik, Schlesien, dále též fond, č. k. 120, inv. č. 374, katalog posluchačů filosofických studií pro období 1785–1787 rovněž zapsán Franz (!opět pouze Franz!) Ottenberger, nar. Grobnik, Schlesien; Karl Gabriel Nowack, *Schlesisches Schriftsteller-Lexikon*, sešit VI, Wroclaw 1843.

⁶¹ Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na pražské univerzitě*, I, Praha 1964, s. 8. V Kazbundou zmiňovaných Ottenbergerových rukopisech se kromě označení „Historiographer“ Ottenberger podepisuje také jen Joseph Ottenberger.

⁶² S Ottenbergerem jsou z jeho tehdy vicesyndikovského postu spojeny i změny v péči o uložení písemností. Rok 1827 totiž z jeho iniciativy přinesl v duchu ustanovení z původního dekretu Marie Terezie zlepšení prostorové

Byl to člověk značně ambiciózní, mezi úředními písemnostmi v pražských i vídeňských archivech nacházíme jeho žádosti o služební povýšení, kterého se Ottenberger přes odsloužená léta nikdy nedočkal.⁶³ Roku 1843 byl syndikem jmenován služebně mladší Jakob Wittak. Zůstal jím až do roku 1859.

Personální situace kanceláře se od třicátých let pozvolna měnila k lepšímu, tj. přibývalo úředníků. Mnohem rychleji však narůstala agenda. Rozdělení úřední agendy mezi jednotlivé součásti univerzity vycházelo kolem roku 1845 asi následovně – převedeno na úředníky, kteří agendu součástí vyřizovali:

Filozofická a teologická studia obsadila ročně na 2700 jednacích čísel (převahu mají filozofická studia vzhledem k počtu studentů, dosahujícímu čísla 2500, je s nimi spojena nejrozsáhlejší agenda⁶⁴).

Gymnaziální studia potřebovala 1500–1600 jednacích čísel (pro 22 gymnázií), největší část agendy zabíraly obsáhlé inspekční zprávy, takže gymnázia zaměstnávala jednoho kancelistu po celý rok.

Právnícká a lékařská studia dohromady obsáhla obvykle 2700–2800 jednacích čísel. V této části agendy byla vedena i rozsáhlá korespondence s magistrátem a státními úřady např. ohledně vojenských odvodů, nebo ohledně doporučení úředníků z řad absolventů z těchto dvou fakult na různé posty. K těmto direktorátům ve čtyřicátých letech 19. století oficiálně příslušel aktuár, který vedle toho ještě spravoval Krombholzovu nadaci⁶⁵ a měl další agendu.

Sami úředníci si byli vědomi personální poddimenzovanosti kanceláře a upozorňovali,⁶⁶ že přetíženost stávajícího úřednictva vede k ledabylému, či dokonce k žádnému vykonávání prací, které nejsou akutní. Mezi ně řadili např. pořádání registratury, přiřazování prior, vytváření rejstříků a zapisování běžné agendy do podacích protokolů.

Reformy po roce 1848 daly univerzitní administrativě a správě pevná pravidla a v jejich rámci byl zohledněn i tento problém. 30. září 1849 byl vydán prozatímní zákon o organizaci univerzit a rok a den poté Všeobecný studijní řád.⁶⁷ Vycházely z nové organizační struktury univerzity a jejích součástí, kterým byly podřízeny i administrativní součásti, tj. kancelář. V čele univerzity stál od té doby akademický senát, složený z rektora, prorektora, děkanů a proděkanů profesorských sborů a děkanů doktorských sborů (do roku 1873, kdy byly zrušeny).⁶⁸

situace univerzitního archivu. Na podzim 1826 navrhl, aby byly písemnosti soustředěny ze tří dosavadních (známých) míst na jediné, a to do uvolněného krámu v přízemí Karolina. Podle starších popisů byla sbírka listin umístěna spolu se starou registraturou v prvním patře Karolina. Nejcennější privilegia a listiny byly uchovávány v truhle v dnešní Malé aule, kolejni listiny a aktuálně používané úřední knihy a nová část registratury byla součástí syndikovy kanceláře. Po stavebních úpravách zvoleného prostoru byla k hlavnímu prostoru uložení písemností připojena malá samostatná pracovna pro archiváře. Poprvé byl v rámci univerzitního archivu oddělen pracovní prostor archiváře a úložný prostor, depozitář písemností. Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 32–33.

⁶³ Ottenberger byl zastupujícím syndikem, nikdy nebyl Vídní potvrzen ve funkci definitivně, ačkoli o to usiloval. V roce 1833 byl potvrzen vicesyndikem, tehdy faktickou hlavou kanceláře. V této funkci zůstal do roku 1843, kdy byl definitivním syndikem jmenován Wittak. ŐStA Wien, StHK, č. k. 305, sign. B2a.

⁶⁴ Nárůst počtu studentů na filozofických studiích byl předmětem jednání StHK častěji, padaly různé návrhy, jak příliv do Prahy omezit. Více k tomu viz ŐStA Wien, StHK, č. k. 307, 5Prag D1, kde jsou akta z dvacátých let 19. století, nařizující např. omezit počet filozofů při přednášce na 250 studentů v sále (1827) apod.

⁶⁵ Viz pozn. 21.

⁶⁶ NA, České gubernium publicum (1748–1855), č. k. 2612, žádost z 10. června 1846.

⁶⁷ Č. 370 ř. z.

⁶⁸ František HAVELKA – Otto PLACHT, *Předpisy pro vysoké školy Republiky Československé*, Praha 1932, s. 24, 56.

Práce kanceláře byla upravena nařízením z roku 1850.⁶⁹ Podle něj přešla na centrální kancelář řada dalších kompetencí, do té doby spadajících pod děkany jednotlivých fakult. Nově byla zřízena kvestura, resp. kvestor, zodpovědný nadále za finanční záležitosti celé univerzity. Prvním novodobým kvestorem pražské univerzity byl jmenován dr. Wenzl Wernhardt.⁷⁰ Už v průběhu října 1849 byla hlavička úředních písemností „Akademisches Senat“ a „Studiendirektorat“ nahrazena hlavičkou „Rektorat.“

Stávající úřednictvo pokračovalo ve své činnosti, precizněji se jen rozdělily kompetence podle fakult a dalších součástí, jejichž počet začal narůstat.

Po roce 1848 máme již více informací o kanceláři díky většímu množství dochovaných vydaných dokladů a dalších běžných písemností.⁷¹ Univerzitní kancelář byla po roce 1850 tvořena jejím představeným, oficiálem a kancelistou. V kompetenci kanceláře bylo vyřizování korespondence celouniverzitního i fakultního dosahu, dále vyhotovování univerzitních dokumentů, včetně diplomů. Měla na starosti vedení podacího protokolu, samostatně pro akademický senát a samostatně pro jednotlivé fakulty. Přípravovala čistopisy univerzitních písemností.⁷² Představený kanceláře byl oprávněn otevírat všechna podání, adresovaná akademickému senátu. Poté je nechal zapsat v náležitě formě (s datem a počtem příloh) do podacího protokolu pod jednacími čísly, která byla zároveň přenesena na podanou písemnost. Písemnosti, adresované rektorátu a fakultám, otevírali a nechali zapisovat do příslušných podacích protokolů pověřeni akademičtí hodnostáři těchto součástí.

V kompetenci kvestury byly nejen veškeré pokladní záležitosti, ale i např. zápis studentů, jehož podstatnou součástí bylo vybírání kolejného. Kvestura rovněž spravovala nadače a vydávala doklady o absolutoriu.⁷³ Konkrétní kompetence byly vypsány v instrukci, vydané po rozdělení univerzity a vycházející v případě české univerzity i z instrukce pro německou univerzitu, která měla být vzorem české i v administrativních záležitostech. Zohledněny byly samozřejmě i obecné poměry v monarchii. Kvestor byl podřízen řediteli kanceláře, měl v případě potřeby vykonávat i běžné kancelářské práce. Jemu byli přikázáni úředníci kanceláře spíše ad hoc než jako stálé síly.⁷⁴

V zásadě byla agenda úředníků rozdělena do následujících věcných skupin, které zároveň svými názvy ukazují obsah jejich práce: A. Normalie (běžná agenda, řazeno zpravidla chronologicky); B. Akademické úřady; C. Úředníci univerzity; D. Budovy; E. Nadače; F. Kancelářský fond; G. Zřizenci; J. Disciplinární řízení; V. Varia. Podací protokoly a další pomocné knihy se od této doby vedly odděleně pro každou fakultu a další součásti univerzity. Fakultní oddělení kanceláře měla např. pravomoc vyhotovovat kvalifikační písemnosti na nižší než doktorské úrovni.

⁶⁹ Výnos ministerstva kultu a vyučování z 1. října 1850, č. 8718 – F. HAVELKA – O. PLACHT, *Předpisy*, s. 1247–1248.

⁷⁰ S tímto jménem se však setkáme i jako s děkanem filozofických studií v roce 1844, viz Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, 1802–1918, Praha 1997, s. 336.

⁷¹ AUK, fond AS KFU, v registraturním klíči skupina III.

⁷² Její chod se řídil po dlouhou dobu instrukcí ministerstva kultu a vyučování z 24. října 1873, která vlastně jen stvrzovala stávající situaci. Inovována byla po rozdělení univerzity – viz instrukce z roku 1887 (viz pozn. 12).

⁷³ Blanka ZILYNSKÁ, *Akademický senát Karlo-Ferdinandovy univerzity (1791)1796–1882. Inventární seznam*, Praha 1984, s. 4; K. KUČERA – M. TRUC, *Archiv Univerzity Karlovy*, s. 67.

⁷⁴ Viz zachovaná instrukce pro kvestora z osmdesátých let 19. století (viz pozn. 12).

Vedení úředních knih za Wittakova řízení

Podle formy vedení a obsahu písemností, dochovaných z doby Wittakova působení v univerzitní kanceláři, víme, že byl velmi pečlivým a zodpovědným úředníkem. Podstatný důkaz pro toto tvrzení najdeme – kromě pečlivě vedeného aktového materiálu – v podacích denících a dalších úředních knihách.

Podací deníky jako základní evidenční kancelářská úřední kniha byly v kanceláři pražské univerzity soustavně vedeny od devadesátých let 18. století.⁷⁵ Až do roku 1820 jsou pak podací deníky vedeny jako svázané archy po jednotlivých letech. Počty jednacích čísel mají stoupající tendenci, s určitými výkyvy – viz vložený graf. Odchytky v počtech lze nejpravděpodobněji vysvětlit liknavostí rektorů v kontrole vedení úředních záznamů. Je to pravděpodobnější než vysvětlovat tyto občasně poklesy úbytkem agendy, ačkoli je možné, že v letech s nižším počtem jednacích čísel se – následkem napoleonských válek apod. – vyučovalo a zasedalo méně. Odchytky však nejsou velké, zásadní je trend pozvolného růstu agendy akademického senátu. Od roku 1821 již byly deníky trvale svázané v pevných světlých deskách, protože jednacích čísel začalo od té doby významně přibývat. A v polovině dvacátých let 19. století se začínají objevovat podpisy na konci každoročních záznamů jako kontrola vyřízených jednacích čísel, zapsaných v daném deníku. Nejprve jsou to v roce 1825 osamocené podpisy rektorů Kopetze,⁷⁶ Pfeiffera⁷⁷ a Helda.⁷⁸ V roce 1828 potvrdil správnost a uzavření podacího protokolu dlouholetý syndikus Anton Feyertag. Ten byl v té době ve funkci již přes třicet let, lze se jen dohadovat, proč právě v tomto roce jedinkrát podací protokol podepsal. Nejpravděpodobněji se jeví, že tehdejší rektor – Ladislav Jandera⁷⁹ z filozofické fakulty – to vyžadoval. Poté podpisy na konci deníku mizí a znovu se objevují s rokem 1834, kdy správnost potvrzuje rektor (Maxmilián Millauer).⁸⁰ Od roku 1835 pak podepisují podací protokoly pravidelně jen úředníci kanceláře a jen výjimečně s nimi i rektor.⁸¹

V letech 1835 a 1836 je pod poslední zápis připojeno jméno „Ottenberger“, psané stejnou rukou jako zápisy v knize. V roce 1836 tam je jinou rukou ještě připojeno jméno „Čerwinka“, v následujícím roce 1837 je za „W. Čerwinka, Protokollführer“ ještě podpis rektora Wolframa.⁸² Na základě porovnání rukopisu je zřejmé, že zápisy v těchto dvou knihách jsou prováděny právě Čerwinkou.

⁷⁵ O nezavedení požadovaného podacího deníku v době Marie Terezie, která je začala vyžadovat, viz NA, České gubernium publicum (1748–1855), č. k. 2612, žádost z 10. června 1846; podací deník z let 1792–1795 viz AUK, fond AS KFU, inv. č. 238.

⁷⁶ Martin Adolf Kopetz (1764–1832), profesor právnické fakulty, sonnenfeldián.

⁷⁷ Benedikt Jan Nep. Pfeiffer (1783–1834), profesor teologické fakulty, premonstrát.

⁷⁸ Jan Theobald Held (1770–1851), profesor lékařské fakulty, psychiatr a vlastenec.

⁷⁹ Josef Ladislav Jandera (1776–1857), premonstrát, teolog, profesor matematiky na filozofické fakultě.

⁸⁰ Maxmilián Millauer (1784–1840), historik a teolog, profesor filozofické fakulty. Jaroslav KADLEC, *Profesor Maxmilián Millauer: jeho přínos české vlastivědě*, AUC-HUCP 14/1–2, 1974 [vyd. 1975], s. 19–38; Rudolf ŠTRNAD, *Maximilián Millauer*, České Budějovice 1940.

⁸¹ V roce 1837 najdeme vedle Wenzela Čerwinky, který tehdy podací deník vedl, podpis rektora Karla Václava Wolframa, profesora právnické fakulty, v roce 1839 podpis rektora Antonína Jana Jungmanna, v letech 1846 a 1847 i podpisy odstupujících a nastupujících rektorů: 1846: „Hieronymus Zeidler als abtretender Rektor, Joseph Reisch als antretender Rektor“, 1847: „abtretender Rektor Reisch, antretender Rektor Zeidler“.

⁸² Viz výše.

V dalších letech – konkrétně 1838–1843, 1846–1847 – je za posledním zápisem v roce vždy nově formule „...abgeschlossen am...“ a datum a podpis Jakoba Wittaka.⁸³ Deníky jsou v těchto letech vedeny jiným úředníkem, a sice podle rukopisu opět Wenzlem Čerwin-kou. V období, kdy byl Jakob Wittak (1843–1858) syndikem, je zřetelné, že on není autorem zápisů v podacích denících, protože rukopis formule je jiný. Wittakovo období je zároveň dobou nejpečlivěji vedených podacích deníků. Počet podání tehdy závratně narostl, jak ukazuje vložený graf, zachycující počty podání na jednotné univerzitě v letech 1792–1882 včetně, tedy 91 let práce kanceláře. Deníky byly v té době převážně psány jednou rukou, jen výjimečně se v jedné knize objevilo jiné písmo.

Počet podání univerzitní kanceláře v letech 1792–1882

Od roku 1859, tedy od Wittakovy smrti, uzavření podacích deníků datem s podpisem syndika na konci každého roku zcela mizí.

Wittakovy podpisy a revize najdeme ve všech pomocných kancelářských knihách, které jsou z jeho doby zachovány. Vedle podacích deníků jsou to repertáře. S repertáři dále souvisí i „Registraturní klíč“ („Registraturschlüssel“),⁸⁴ který je pomůckou pro orientaci v registratuře univerzity, kde jednotlivé části byly označeny římskými číslicemi a do nich v reálu ukládány, do „klíče“ zapisovány do příslušných políček pod čísly jednacemi, shodnými s podacími protokoly.

⁸³ Wittak se za jménem tituluje v l. 1838–1840 „Aktuar“, 1841 „Aktuar und Vicesyndikus“, od roku 1842 „Syndikus“, po roce 1856 se objevuje i titul „Kanzledirektor“.

⁸⁴ V našem případě svázaná kniha, kde ovšem rubriky i políčka nejsou předtištěny, ale zapsány rukou na původně prázdné listy. Registraturní klíč obsahuje: 1. Alphabetisches Verzeichnis der Materienfaszikel, 2. Materienfaszikel nach numerischer Ordnung mit Subfaszikeln, 3. Verzeichnis der aufgeführten Geschäftestücken.

Velmi důležitým pramenem, jemuž dal Wittak rovněž formu, jsou knihy normálií. On se osobně podílel na psaní svazku, zahrnujícím období 1. listopadu 1817 – 19. května 1828.⁸⁵ Tento svazek je vizuálně nejzajímavější ze všech, které jsou zachovány v univerzitním archivu. Je to samostatná kniha, svázaná v kůži se zdobenou vazbou i deskami. Všechny rubriky v knize s listy ručního papíru jsou předepsány ručně a linky předkresleny rovněž ručně. V tomto svazku je většina přepsaných dokumentů kolacionována na konci vlevo pod datací a podpisem kancelářským úředníkem. Do 23. března 1818 (včetně) je to právě už Jakob Wittak.⁸⁶ Mezitím a rovněž některé přepisy ve „Wittakově“ i „Chladkově“ době jsou místo podpisu úředníka jen odškrtnuty jako zkontrolované.

Další svazek⁸⁷ byl veden pro období do 19. srpna 1851, kdy byl uzavřen podpisem již syndika Jakoba Wittaka.⁸⁸ Obsahuje jen ručně psané přepisy dokumentů, bez kolacionování úředníkem kanceláře na konci záznamů. Zde, stejně jako v ostatních svazcích, jsou zápisy prováděny převážně jedním a týmž úředníkem. V zásadě lze říci, že porovnáním rukopisů zde i v ostatních úředních knihách je možné identifikovat rukopis vyšších úředníků (do poloviny 19. století to byli jen Feyertag, Wittak, Ottenberger a Franz Chladek). U kancelistů, kteří byli přijati do univerzitních služeb ve dvacátých a třicátých letech 19. století (zejména Jechl, Weiner⁸⁹), je možné se spíše dohadovat⁹⁰ a v další fázi výzkumu bude potřeba provést srovnání s aktovým materiálem, kde mohou být zachovány i jejich parafy. V úředních knihách parafy jiných úředníků pod zápisy nejsou.

Pokračují např. i protokoly univerzitního akademického senátu, které bez přerušení a bez formálních změn záznamů jsou stejné až do roku 1882, tedy do rozdělení univerzity. Kontinuitu tady původně zajišťovala právě osobnost Jakoba Wittaka.

Jeho rukopisem, od konce třicátých let na první pohled poněkud roztřeseným, jsou signovány četné další písemnosti kanceláře. Najdeme ho na dokumentech, které odcházely k vyšším instancím, tedy na gubernium před rokem 1849 a místodržitelství po tomto roce, na nótách, rollách i dalších interních sděleních v rámci univerzity. Jsou jím opatřena i četná dílčí potvrzení pro studenty, potvrzující osvobození od školného nebo absolvování předmětu.

V roce 1846 zastával Wittak k úřadu syndika i hodnost děkana filozofických studií, která tehdy byla stále ještě přípravkou pro studium na vyšších třech fakultách.⁹¹ Pozice děkana, voleného z členů profesorského sboru příslušné fakulty, tehdy znamenala velké administrativní zatížení a malé pravomoci, protože od druhé poloviny 18. století měli hlavní slovo ve většině záležitostí studijní ředitelé, jmenovaní státem.⁹² Jako děkan měl na starosti především finanční záležitosti fakulty, do organizace studia nemohl zasahovat.

⁸⁵ AUK, fond AS KFU, inv. č. 233, č. k. 150.

⁸⁶ Pak následuje (od 19. října 1821) až do konce tohoto svazku kancelista Franz Chladek.

⁸⁷ Svázaná kniha, formátu přibližně odpovídajícího dnešnímu formátu A4, papírové desky, látkový hřbet a rohy. Na hřbetě červený a bílý štítek s označením typu úřední knihy a časovým rozsahem. AUK, fond AS KFU, inv. č. 234, č. k. 151.

⁸⁸ „Vollendet 23. 8. 1851. J. Wttk“

⁸⁹ Tehdy byl přijat i Wenzl Wernhardt, který se v polovině 19. století, po reformách, stal kvestorem univerzity. Jeho rukopis tedy lze identifikovat srovnáním s pozdějšími písemnostmi.

⁹⁰ Nelze ani vyloučit, že v kanceláři pracovali příležitostně, dočasně, další najímání úředníci, jejichž jména dosud neznáme.

⁹¹ J. HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, s. 336.

⁹² J. HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, s. 22–23.

V tištěných seznamech osob (*Personal-Stand des akademischen Senates und der Fakultäten-Lehrkörper an der kaiser. königl. Universität zu Prag*), každoročně vydávaných, je Wittak představován jako *K. K. Universitätssyndikus und Notar: Doktor der Philosophie, Justiziär der k. k. Universitätsgüter Michle und Maleschitz, und des Gutes Oberkrtsch, Universitätskassier und Rechnungsführer, Kontrollor bei der von Krombholz'schen Krankenbettstiftungskasse, Mitglied des böhmischen allgemeinen Taubstumm- und damit vereinigten Witwen- und Waisen-Instituts*. Všechny tyto uvedené přídomky však vycházejí z jeho postavení univerzitního syndika, jak je zmíněno výše.

O soukromém životě Eduarda Wittaka víme méně, pokud se podařilo zjistit, nejsou k dispozici ego-dokumenty jím přímo napsané. Z úředních dokladů, konkrétně z policejní přihlášky víme, že bydlel na Novém Městě pražském v číslech popisných 834/II, 939/II, 830/II, tedy kolem Václavského náměstí.⁹³ Karolinum, kde pracoval, měl v pohodlné docházkové vzdálenosti. Jeho manželkou byla Sofie, narozená r. 1792 ve Vídni, která zemřela 27. března 1859, jen pár měsíců před svým manželem. Měli dvě děti, Ferdinand Jakuba (nar. 1817), který vystudoval právnickou fakultu a získal doktorát práv, a dceru Wilhelminu Augustu (nar. 1820),⁹⁴ provdanou za k. k. „oficíra“ Bernharda Schmiedla. V dalších generacích část rodiny zůstala ve státních službách a syndikus pražské univerzity Jakob Wittak tak vlastně založil zajímavou úřednickou dynastii.⁹⁵ Jakob Wittak zemřel 17. září 1859 v Praze.⁹⁶

Jakob Wittak patří k osobnostem, které na univerzitě zanechaly zřetelnou stopu, ačkoli není spojen s vlastní výukou a vlivem na studentstvo. Dal pevný řád administrativě a udržel pravidelný chod kanceláře za podmínek, kdy nároků, kladených na ni státem, přibývalo rychle, zatímco personálu pomaleji. Jeho četné podpisy v úředních knihách a řada aktového materiálu jím vidimovaného, nebo přímo koncipovaného, svědčí o jeho mimořádné zodpovědnosti a pečlivosti a v následujících (ani předchozích) obdobích na obdobnou kontrolu ze strany představeného kanceláře již nenarazíme.

Grantová podpora:

Studie vznikla v rámci řešení programu COOPERATIO HIST, obor History and Philosophy of Science.

⁹³ Národní archiv, Pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství 1850–1914, viz též online: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/?session=1b4858b44dca5c02813c03624cee12ae95ac73516461408cfa9c262ad1afbdba&action=image&record=17> [cit. 26. 1. 2022].

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Syn Ferdinand Witak (1817–1905) byl advokátem v Pelhřimově, jeho syn, tedy vnuk Jakoba E. Wittaka, rovněž Ferdinand Wittak (1861–1921) byl v letech 1906–1908 okresním hejtmánem ve Dvoře Králové, od 1908 u Zemské školní rady a 1913 vedoucím (správcem) departmentu X českého místodržitelství. Sestra Ferdinanda Wittaka ml. Barbara byla provdána za dalšího významného státního úředníka, Konráda von Brauna (1859–1919), od 1908 přednostu prezidia českého místodržitelství. Podrobněji viz Martin KLEČÁČKÝ a kol., *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918*, Praha 2019, s. 792–793.

⁹⁶ AHMP, sbírka matrik, Farnost sv. Jindřich, matrika zemřelých Z16, 1846–1860, fol. 252. Též online: http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/PaginatorMedia.action?_sourcePage=qFpAoz_9wAZXROJwzkSTnPgRY9_IDsrDsMgXRRHKpa6cqX12ltQ-9uCGnPYZQMioY2C1wz7lXsHwa4u6BpmdLBUtgLDNfhe2JLkxk8KDM_ÜQg%3D&row=255 [cit. 31. 5. 2022].

Jakob Eduard Wittak und seine Zeit in der Universitätskanzlei

ZUSAMMENFASSUNG

Die Universitätskanzlei hat sich seit den thesesianischen und josefinischen Reformen nach und nach zu einer selbständigen Organisationseinheit im Rahmen der Universität entwickelt. An ihrer Spitze stand der Syndikus, ein studierter Jurist, der einen Aktuar und eine kleine Anzahl von Kanzlisten zur Hand hatte. Es gab viel Arbeit, denn einer Kanzlei oblag die Verwaltung für die gesamte Universität (offiziell bis Mitte des 20. Jahrhunderts). Die Agenda wurde in Instruktionen für die Kanzlei festgelegt. Eine auffällige Gestalt der Prager Universitätskanzlei war Jakob Eduard Wittak (1785–1859). Er absolvierte das Studium der Rechte, nahm mit dreißig Jahren seine Tätigkeit in der Kanzlei auf und arbeitete hier bis zu seinem Tod. Von der Position eines Kanzlisten stieg er bis zum Syndikus auf; dieses Amt erlangte er 1843 mit 58 Jahren. Sein Wirken zeichnet sich durch sorgfältige Führung der Amtsbücher aus, durch ihre konsequente Unterzeichnung und eine systematische Arbeit, die es ermöglichte, eine umfangreiche Agenda zu bewältigen, die eine personell unterbesetzte Kanzlei zu erledigen hatte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

*PhDr. Milada Sekyrková, CSc.
Ústav dějin a archiv UK
milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz*

DZIENNIK [DIARY] BY WŁADYSŁAW KONOPCZYŃSKI ON WRITING A BIOGRAPHY OF STANISŁAW KONARSKI

PIOTR BILIŃSKI AND ZOFIA ZIELIŃSKA

Stanisław Konarski (1700–1773) – a Piarist, playwright, poet, translator, publisher, publicist, reformer of education, and founder of the Collegium Nobilium; one of the most important personages of eighteenth-century Polish history. His earliest scientific biography was written by the Krakow historian Władysław Konopczyński in 1926. Based on Konopczyński's *Diary*, this study presents a reconstruction of work on this important book and challenges surrounding its publication.

Keywords: Władysław Konopczyński (1880–1952) – biography – Stanisław Konarski (1700–1773) – Diary – Polish history

DOI: 10.14712/23365730.2022.17

In Poland Piarist Stanisław Konarski (1700–1773) enjoys enormous respect, demonstrated by the title of *preceptor Poloniae* granted to him.¹ He deserved this distinction for his contribution to the reform of education, activity in the domain of scientific editorship, and superlative publicist writings. Konarski also holds a distinct place as translator, poet, and playwright. Abroad he is recollected much more rarely.² Thus before we embark upon the titular theme it seems worth our while to briefly outline a portrait of this protagonist of a biography written by Władysław Konopczyński; the second edition appeared in 2016 after an interval of ninety years. Upon this occasion it will also become possible to recognise that the diary of the Cracow-based historian comprises an invaluable thesaurus.

Konarski was born in a gentry family of little wealth. At the age of nine he was entrusted to a Piarist college in Piotrków Trybunalski, attended also by his brothers. In 1715 he joined the Piarist Order and underwent a novitiate in Podoliniec (Podolinec) in Spiš (Upper Hungary, today: Slovakia). Already here he began teaching, and from 1722 was a preceptor lecturing on rhetoric at the Piarist college in Warsaw. This was a period of his first literary and publicistic works written in Latin; in time Konarski pronounced the poetry to be of little

¹ This article is a modified and expanded version of introduction to the new edition of monograph by Władysław Konopczyński about Stanisław Konarski (Piotr BILIŃSKI – Zofia ZIELIŃSKA, *Stanisław Konarski Władysława Konopczyńskiego*, in: Władysław Konopczyński, Stanisław Konarski, Kraków – Warszawa 2016, p. VII–XXVII).

² Namely Bibliography of the History of the Czech Lands registers two relevant positions: Václav BARTUŠEK, *Stanisław Hieronimus Konarski (1700–1773)*, *Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově* 40/5, 1990, s. 558–568; IDEM, *Stosunek Jana Evangelisty Purkyně'go do dzieła Stanisława Hieronima Konarskiego*, in: Irena Stasiewicz Jasiukowa – Jan Janko (edd.), *Z dziejów polsko-czeskich i polsko-słowackich kontaktów naukowych*, Warszawa 1990, s. 163–171.

value. Due to help rendered by his uncle, Bishop of Poznań Jan Tarło, in 1725 Konarski left for Rome where he pursued further studies at Collegium Nazarenum, a recently reformed excellent Piarist academy. Here the young monk grasped the essence of the modern school system and the beauty of classical Latin, so very different from his *juvenilia*. In 1729 he continued studying in Paris and toured German lands.

Immediately upon his return in 1730 the Nazarenum alumnus, regarded as highly talented, was “bagged” by the Załuski brothers, who in 1747 opened the first public library in Poland and who envisaged him as the editor of *Volumina legum*, a collection of Polish laws. The six volumes edited by Konarski, and published in 1732–1739, serve science to this day. From 1733 Konarski was also a publicist greatly involved in politics and a supporter of Stanisław Leszczyński. Discouraged by the latter’s defeat, he resumed teaching.

In 1740 Konarski established Collegium Nobilium, a modern school in Warsaw modelled on Collegium Nazarenum; owing to high fees it was intended for sons of prosperous members of the gentry and magnates – an elite that subsequently showed concern for a further propagation of education. After several years of experience Konarski reformed all Piarist schools in the Crown, fashioned after Collegium Nobilium. The fact that he thus enforced a great reform of Jesuit colleges, which offered education to a major part of gentry youth, was possibly even more important. When in 1773 Pope Clemens XIV suppressed the Society of St. Ignatius of Loyola teachers from reformed Jesuit schools became the core of staff at the Commission of National Education schools, ensuring the Commission’s success – a true yardstick of Konarski’s accomplishments.

The greatest role in publicistics was played by the learned Piarist’s *O skutecznym rad sposobie* [On an Effective Way of Councils] (vol. 1–4, 1761–1763), a study that crushed *liberum veto* – the destroyer of Polish Sejms (Parliaments, Diets). King Stanisław II August presented Konarski with the *Sapere auro* medal (1771) for comprehensive accomplishments. Finally, Konarski became the protagonist of *Dzienniki* [Diary] by Władysław Konopczyński (1880–1952);³ its successive fragment was issued recently, presenting both the motivations that inclined the Cracow-based scholar to undertake the difficult task of writing a biography and the manner in which this publication about the learned Piarist came into being. It is to this creative process that we would like to dedicate our article.

The book about Konarski met with favourable opinions of critics accentuating the author’s erudition and the fact that the narration was based on extensive archival surveys. Konopczyński – from 1917 professor at the Jagiellonian University – was acclaimed in particular for his thorough search for new sources and became known among his colleagues as a “devourer of archives”, a description he held in high esteem. Apart from Polish archives Konopczyński was familiar with those of Berlin, Vienna, Paris, London, Stockholm, and Copenhagen; furthermore, he managed to benefit from access to Russian archives in the wake of the Revolution of 1905. Subsequent surveys took place in St. Petersburg and Moscow. The outcome of the obtained material, research acuity, and great thoroughness produced Konopczyński’s colossal historiographic achievement – 60 books, each volume

³ Manuscripts of the Diary of Władysław Konopczyński are kept in the family archive of the Konopczyński family in Gliwice. They consist of 167 notebooks of records from 1895–1952 and include around 7000 pages covered in small handwriting. So far, contents of the diary from 1918–1926 have been published in four volumes: PIOTR BILIŃSKI – PAWEŁ PŁICHTA (eds.), *Władysław Konopczyński, Dziennik 1918–1921*, I–II, Warszawa 2016; IDEM (eds.), *Władysław Konopczyński, Dziennik 1922–1926*, I–II, Warszawa 2021.

composed of 300–400 pages. Both those figures and the superior level of studies by the “devourer of archives” enjoin to distinguish him as the most outstanding Polish historian of the first half of the twentieth century. The majority of his works – including the biography of Stanisław Konarski – still remain the last word in science.

Closing the above introductory remarks about the author of *Dziennik* it should be added that Konopczyński, with his lifetime experience (during the German occupation he was imprisoned in 1939–1940 at Sachsenhausen together with other Jagiellonian University scholars), proved to be undeterred also at the time of communist totalitarianism, a stand for which he paid the price of losing all his research positions and premature death.

* * *

In a manner of speaking Konopczyński “inherited” the impulse to engage in studying the great reformer. Earlier, he came across material about Konarski collected by Stanisław Krzemiński, an astute critic, man of science, as well as a great intellectual and moral authority.⁴

In a preface to the biography Konopczyński revealed: “The clearer it became that the honourable editor of *Encyklopedia* would not complete his ideal work in time the more it became necessary to prevent his toil from being lost. I understood early on that this scientific obligation is mine to bear in my capacity as a scholar whom fate permitted to examine collections abroad inaccessible to Krzemiński.”⁵ Konopczyński intended to start writing about Konarski already in 1904–1908, at the onset of his archival quests, but he did not transform his plans immediately into a decision to embark upon work on a monograph. Since traces left behind by the Piarist were not always the most important topic of the surveys, much had to be supplemented when the time came for creating a complete biography of the vanquisher of *liberum veto*. In 1908 Konopczyński presented *Stanisław Konarski jako reformator polityczny* [Stanisław Konarski as a Political Reformer], his first study dedicated to Konarski.⁶ This review of the most significant accomplishments of the Piarist’s political thought accentuated two works: *Rozmowa pewnego ziemianina ze swoim sąsiadem o terażniejszych okolicznościach roku 1733* [A Conversation of a Certain Yeoman with his Neighbour on Present Circumstances of the Year 1733] (published in 1733) and the treatise *O skutecznym rad sposobie, czyli o utrzymywaniu ordynaryjnych sejmów* [On an Effective Way of Councils or on the Conduct of Ordinary Sejms]. The author of the pioneering study announced a more extensive study about Konarski’s constitutional system, ultimately issued in 1911,⁷ based predominantly on *O skutecznym rad sposobie* and casting light on – apart from the titular problem – differences between the first and final version.

⁴ On Krzemiński: Konrad GÓRSKI, *Krzemiński Stanisław*, *Polski Słownik Biograficzny* (further as: PSB) vol. 15, 1970, pp. 522–524.

⁵ Władysław KONOPCZYŃSKI, *Przedmowa* to: IDEM, *Stanisław Konarski*, Warszawa 1926, pp. VII–VIII. It must be added that in 1902 Krzemiński was gravely ill, K. GÓRSKI, *Krzemiński Stanisław*, p. 523. Krzemiński included an extensive biogram of Konarski in: *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, XXXVII, Warszawa 1905, pp. 500–514).

⁶ Władysław KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski jako reformator polityczny* [Stanisław Konarski as a Political Reformer], *Przegląd Narodowy* 1, 1908, pp. 14–46.

⁷ Władysław KONOPCZYŃSKI, *System konstytucyjny Stanisława Konarskiego* [Constitutional System of Stanisław Konarski], *Przegląd Polski* 182, 1911, pp. 23–43.

Krzemiński managed to read both texts on time and welcomed them with approval.⁸ Their author reprinted reflections on the Piarist's reformatory conception and constitutional system in the collection: *Mrok i świt* [Dusk and Dawn].⁹

In 1910–1912, during the second phase of surveys carried out abroad, Konopczyński once again collected material pertaining to Konarski. Regardless of further searches, he subsequently augmented his findings (perhaps in as late as 1922) with the Krzemiński collections, since heirs of the editor of *Wielka Powszechna Encyklopedia Ilustrowana* [The Great General Illustrated Encyclopedia] presented the Konarsciana collected by Krzemiński to the future author of the biography.¹⁰ “Extremely copious material – Konopczyński assessed – but insufficient for solving myriad questions concerning the life of Father Stanisław.”¹¹

It follows from the chronology of Konopczyński's published works that the period succeeding his first texts about Konarski, including a compulsory stay in Sweden (from August 1914 to February 1916), was dedicated to editing Sejm diaries, studies on the Bar Confederation, a monograph on *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej* [The Origin and Establishment of the Constant Council] as well as a review study on *Liberum veto*.¹² The fact that he did not forget the defeater of *liberum veto* is evidenced by a diary entry made on 14 June 1919, at a time when Konopczyński was staying in Paris as a member of the Polish delegation to the Versailles peace conference. Here he mentioned among planned publications a biography of the Piarist, to appear in 1925, “and two volumes of his [Konarski's] letters”.¹³ A year later, on 28 May 1920, Konopczyński shared information, recorded in the diary, which was to comprise a first step towards the realisation of those intentions. “Kot¹⁴ proposed that I co-operate with *Biblioteka Narodowa*: a selection of writings by Stanisław Konarski.”¹⁵

Apparently, the publisher *in spe*, residing in Cracow as a Jagiellonian University professor, rapidly embarked upon this task, since already on 17 October 1920 he discussed with his typist the copying of certain “fragments” of the edition.¹⁶ The fact that the latter was still not ready is evidenced by an entry made in the diary five days later when the author

⁸ IDEM, *Stanisław Konarski*, p. VIII.

⁹ IDEM, *Mrok i świt. Studia historyczne* [Dusk and Dawn. Historical Studies], Warszawa 1911. In an introduction to the collection (p. VII) the researcher informed about “slight corrections or supplements” in relation to the first edition. The second edition of *Mrok i świt* appeared in 1922, and both texts were also included in collected studies by Władysław KONOPCZYŃSKI, *O wartość naszej spuścizny dziejowej* [On the Value of our National Heritage], Warszawa 2009, with an introduction by P. Biliński.

¹⁰ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, I, p. 93, entry from 11 April 1922: “In the evening at Dr. Karłowski I packed the Krzemiński books and papers and transferred them in my suitcase to Marszałkowska [Street].”

¹¹ W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, p. VIII.

¹² Piotr BILIŃSKI, *Władysław Konopczyński. Historik i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)*, Warszawa 1999, p. 144 (list of published works on the titular historian); IDEM, *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2017, pp. 543–564. From those two books we gain fundamental information about Konopczyński.

¹³ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1918–1921*, I, p. 417.

¹⁴ Stanisław Kot (1885–1975) – historian of education, public instruction, and culture, specialist in the history of reformation in Poland, professor at the Jagiellonian University, Krakow, active member of the Polish Academy of Arts and Sciences. He was active in politics as a high-ranking member of the Polish People's Party, served as a minister in several governments and as ambassador to Moscow and to Rome.

¹⁵ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1918–1921*, II, p. 103.

¹⁶ *Ibid.*, p. 179.

was browsing through “Konarski’s lesser writings, brought from the library”.¹⁷ On 24 October he was compelled to declare: “work on Konarski is not making much progress”, because Konopczyński’s eight-year-old daughter was ill with an infectious childhood disease and he was taking care of her. True, on 26 October he found time to transcribe certain “pieces by Konarski” and on the following day to translate *Epistolae familiares sub tempus interregni* (while complaining that “this is hard work without a Latin dictionary”), but ultimately he interrupted further effort at the time of the “quarantine”¹⁸ and resumed it a fortnight later, when the young patient had recuperated.

On 10 November 1920 Konopczyński recorded in his diary: “I am starting to write a preface to Konarski’s selected political works”, and two days later already “perfected” the text (probably the preface), while on 28 November and 9 and 12 December he was still at work on Konarski’s selected texts.¹⁹ Nonetheless, on the last of the aforementioned days Konopczyński foresaw that printing would start soon, and on 5 January was disturbed by the fact that “Kot is

holding onto the proofs of Konarski’s texts for somewhat long”.²⁰ On 26 January 1921 Konopczyński already felt overwhelmed by the proofreading, on 30 January he “caught up on” reading the proofs, and on 2 February noted: “together with Duś [his wife] we are still collating fragments by Konarski”. Little progress was made since the typist rewriting the texts made errors, which had to be confronted with the manuscripts (this could have signified handwritten copies)²¹. We do not know the cause of the accusation made by Kot and Sinko²² against Konopczyński, namely, “that I ruined the Publishing Company by my proofs of Konarski” and may only assume that the editor introduced a number of changes already after the typescript was completed. At any rate, on 21 February Konopczyński returned the proofs to the printers, but did not finish working on them since he noted in the diary: “I supplemented the footnotes in the library.”²³ He must have received the text soon

1. Władysław Konopczyński in the 1920s

¹⁷ Ibid., p. 182, entry from 22 October 1920.

¹⁸ Ibid., pp. 183–185, entries from 24, 26, 27 and 28 October 1920.

¹⁹ Ibid., pp. 191–206, entries from 10, 12 and 28 November, 2 and 9 December 1920.

²⁰ Ibid., p. 217.

²¹ Ibid., p. 237, entry from 13 February 1921.

²² Tadeusz Sinko (1877–1966) – classical philologist, professor at Jan Kazimierz University in Lvov and at the Jagiellonian University in Krakow, active member of the Polish Academy of Arts and Sciences.

²³ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1918–1921*, II, p. 241.

after the layout (conducted probably for the second time), since on 13 March he wrote: “the proofs of Konarski (...) are nearing their end”, and on 8 April announced in the diary: “I received the final version of the Konarski proofs.”²⁴ On 13 May Konopczyński was pleased that the book was already completed.²⁵

The publication contained predominantly a selection of printed works by Konarski and began with *Rozmowy pewnego ziemianina ze swoim sąsiadem*, followed by the aforementioned Polish translation of the key fragment of *Listy poufne podczas bezkrólestwa* [Confidential Letters from the Times of Interregnum], with most space dedicated to excerpts from its author’s main work: *O skutecznym rad sposobie*. The last part, given the title: *Pisma pomniejsze z czasów Stanisława Augusta* [Lesser Works from the Times of Stanisław August], included: *Uwagi szlachcica polskiego nad usposobieniem sąsiednich mocarstw względem naszych sejmów* [Comments of a Polish Nobleman on the Relation of Neighbouring Powers to our Sejms] (written at the end of 1763), the first edition of *List pewnego Polaka do J. W. Duranda...* [A Letter of Certain Pole to J. W. Durand...] (written in September or October 1770), containing postulates of the Polish state facing the anticipated peace congress, and, finally, a pro-royalist text proclaimed after the failed attempt at assassinating King Stanisław II August in November 1771: *Boskiej Opatrzności dowód oczywisty...* [The Evident Proof of the Divine Providence...].

Half a year after issuing *Pisma polityczne* [Political Works] the publisher was informed that his introduction to Konarski’s texts was to be translated into Italian (for the Piarist Order).²⁶ This announcement was probably never realised, but it is proof that Konopczyński’s editorial work won recognition. Earlier, on 18 October 1921, he took part in a meeting held by a voluntary committee involved in celebrating anniversaries commemorating Konarski and the Commission of National Education, to be held in 1923. Konopczyński was asked to supervise popular publications planned to mark the occasion. The historian, however, refused: “what do I have in common with popularisation” – he wrote in his diary.²⁷ Participation in a debate on ways of honouring the learned Piarist, however, did produce a certain effect: “Yesterday’s session inclines towards a reflection that in 1923 I must write a book about Konarski since no one else will do this better” – thus Konopczyński took upon himself the commitment.²⁸ Five weeks later, pleased with having refused a proposal to supervise popular publications, he confirmed the idea of writing a monograph: “with copious material at my disposal I would prefer – if I manage to do it in time – to swiftly produce a decent biography of Konarski rather than to urge someone else to write popular texts”.²⁹

In the introduction the author of the biography provided much information concerning his preparations for a monograph about a scholar from two centuries ago. It is worth following them since they disclose the workshop of the “devourer of archives”. On 18 February 1922 the historian added the following remark in his diary: “I am beginning (...) to gather

²⁴ Ibid., p. 263.

²⁵ Ibid., p. 283. “14 May [1921]. Saturday. [...] Stanisław Konarski’s ‘Wybór pism politycznych’ has been published (yesterday I received my two copies)”. This is item no. 35 issued by the National Library, Series 1. In 2005 Ossolineum published a second edition.

²⁶ Ibid., p. 371, entry from 5 November 1921.

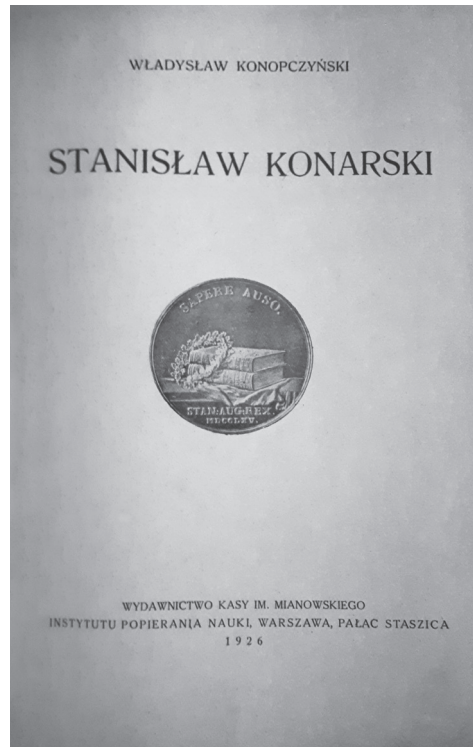
²⁷ Ibid., p. 362, entry from 18 October 1921.

²⁸ Ibid., p. 362, entry from 19 October 1921.

²⁹ Ibid., pp. 380–381, entry from 24 November 1921.

books for writing about Konarski.”³⁰ An entry made a month later mentions the biographer’s visit paid at the Piarist monastery in Cracow. “A modest archive of little promise – complained the disappointed scholar. (...) – At any rate, they have some old papers and a few portraits.”³¹ Even greater disappointment was evoked by the collections of the Society of Friends of Science in Poznań. Already in 1912, upon the occasion of browsing through the Sułkowski papers in Rydzyń, Konopczyński came across information about at least more than ten letters by Konarski in the Society’s resources. “Doctor Bolesław Erzepki³² confirmed this fact” – we read in the preface to the life of Konarski – “but he warned that these letters are being prepared for publication by another historian. Patient requests, persuasions, and even journeys to Poznań mainly for the purpose of studying those sources proved to be to no avail; Dr Erzepki supposedly either lost or found Konarski’s letters, until finally, having waited for 12 years, he did not present the Piarist’s letters and ceased replying to those by the historian.”³³ The Konopczyński diaries make it possible to establish the date of the researcher’s trip to Poznań (possibly one of many voyages) as June 1922.³⁴ From Erzepki’s biogram in *Polski Słownik Biograficzny* one may assume that copies of letters by Konarski belonged to that part of the collections of the philologist-archivist which during the Second World War was transported away by the Germans and vanished without a trace.³⁵

The future author of a monograph about Konarski also failed to locate the Piarist’s letters in the Sanguszko archive in Sławuta: “we pounded on the door of the board of this archive asking for copies, but to no effect; meanwhile, war and the pogrom of Sławuta

2. Title page of the first edition of Konopczyński’s monograph on S. Konarski

³⁰ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, I, p. 61.

³¹ *Ibid.*, p. 83, entry from 24 March 1922.

³² Bolesław Erzepki (1852–1932) – historian of culture, professor at the Poznań University, director of the State Archives in Poznań, and librarian of the Poznań Society of Friends of Science.

³³ W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, p. X.

³⁴ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, I, p. 132, entry from 10 June 1922: “In the TPN [Society of Friends of Science] library I heard from Erzepki that he could not find Konarski’s letters. He pretended to promise to lend their copies and I made a suitable face.” *Ibid.*, p. 196, entry from 6 October 1922: “In true Erzepki style Erzepki kept his word about sending those letters by Konarski.”

³⁵ Tadeusz Ziolkowski, *Erzepki Bolesław*, PSB VI, 1948, p. 295.

took place.³⁶ Other potential private archives in which one could come across traces of Konarski included the Potocki “Pod Baranami Palace” collections, part of the Stanisław II August archive – property of the Popiel family, and, finally, the Podhorec Archive of the Rzewuskis; all turned out to be inaccessible.³⁷ Furthermore, Konopczyński could not make use of collections in Rome – neither at the local central Piarist archive in San Pantaleo (where his request for copies was also refused) nor at the Vatican archives.³⁸

“Nevertheless, the first step had to be taken – to fulfil Krzemiński’s unwritten last will, i.e. to write Konarski’s biography and to issue at least his unpublished letters” – the historian assured himself as to the correctness of his decision.³⁹ On 3 and 5 October he noted in his diary: “I am writing the first chapter of a book about Konarski”, counting on the fact that anniversary celebrations will facilitate finding a publisher.⁴⁰ Simultaneously, from 13 October he studied the Tarło correspondence at the Czartoryski Library, discovering numerous new facts of use for the biography. The survey delayed the process of writing⁴¹ but proved to be profitable: “I continue to go through the correspondence of [Jan] Tarło at the Czartoryskis and have already more or less detected Konarski’s turnovers in 1733–4.”⁴² An entry made on 29 October 1922 informs about a continuation of the biography to 1732. Two days later the historian was already pleased with the rate of writing but started worrying whether he would find a publisher.⁴³ This problem was soon successfully resolved; on 1 December 1922 he noted: “I met Stanisław Michalski and settled the publication of a book about Konarski.”⁴⁴ Earlier, Konopczyński finished his survey of the Tarło correspondence and began writing the next fragment: “In the morning I worked at the Czartoryskis on the Tarło correspondence. I have not dealt with such laborious but pleasant rummaging for a long time. The material is depleted. A biography of one sort or another will be ready by springtime. Now I am writing a chapter about the years 1736–1760 (external life and the struggle for a monastic-school reform).”⁴⁵

The election of Konopczyński to the Sejm on 5 November 1922 and the duties of a parliamentary deputy, which required stays in Warsaw, probably caused an interval in work on the Konarski biography. It follows from diary notes that not until the second half of April 1923 did the Professor start to slowly return to the biography, and by May and June was in

³⁶ W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, p. XI.

³⁷ *Ibid.* Below we write about several letters to the Rzewuskis Archive.

³⁸ W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, p. XI.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, I, p. 194.

⁴¹ *Ibid.*, p. 199, entry from 14 October 1922: “I am continuing to lecture about Konarski. I am unable to keep up with the writing. This is bad. But things will improve.”

⁴² *Ibid.*, p. 203, entry from 20 October 1922; *ibid.*, p. 203, entry from 21 October 1922: “Subsequently, I worked at the Jagiellonian Library checking Konarski’s authorship of assorted appeals and printed matter dealing with the penultimate interregnum.” 23 October 1922: “I worked at the Czartoryskis on the Tarło correspondence. I have quite a lot of new contributions about Konarski.”

⁴³ *Ibid.*, p. 209, entry from 1 November 1922: “I am writing about Konarski after a fashion. But when will Karol [Lutostański] finally settle the question of my unfortunate book at the Mianowski Fund [i.e. the Mianowski Fund Publishing House].”

⁴⁴ *Ibid.*, p. 226. Michalski was head of the Science Department at the Mianowski Fund and editor of “*Nauka Polska*”, a periodical published by the Fund, Jan HULEWICZ, *Michalski Stanisław*, PSB XX, 1975, p. 599.

⁴⁵ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, I, p. 218, entry from 17 November 1922.

the throes of writing, i.a. in the course of Sejm sessions.⁴⁶ By the beginning of July 1923 the last chapter of the book was tentatively finished.⁴⁷ When one compares the above-cited fragments of the diary with the table of contents of the monograph on Konarski it becomes evident that the chapters were not written successively. True, the author began with a more general background and a description of Konarski's childhood and youth (chapter one). This was followed by the political events of 1730–1732, i.e. the second chapter, initially finished at the end of October 1922. As we know, an account of the penultimate interregnum and the unfortunate election of Leszczyński as well as battles waged for the sake of its retention (chapter three) was to a great degree assisted by material obtained from the Tarło correspondence. Here, owing to Konarski's diplomatic mission to France, archive material from the French Ministry of Foreign Affairs proved to be of importance. Mid-November 1922 marks the beginning of chapter IV about the school reform. It is dubious, however, whether the author completed it and it seems that he had only started work, interrupted again by his duties as a Sejm deputy. Once it became possible to return to the book Konopczyński inaugurated work by writing a chapter about the last decade of Konarski's life (1763–1773). Having more or less finished it during the first days of July 1923 he once again embarked upon "writing about the Konarski school reform".⁴⁸ The diary became a confidant of the difficulties Konopczyński encountered: "I am writing about the education reform. It is unpleasant to follow in someone else's footsteps."⁴⁹ The problem consisted of the fact that in 1923, upon the occasion of the anniversary, Stanisław Kot published a fundamental book about the Konarski school reform, adding significant remarks on the history of education and the edition of the Piarist's school acts; Konopczyński was compelled to repeat the findings made by his predecessor.⁵⁰ Moreover, he made extensive use of every edition of Konarski's school regulations.⁵¹ "I continued to write about Konarski – he noted in his diary. – This will certainly be the worst chapter since it is entirely Kocio's and not mine."⁵² Although in the first half of August 1923 Konopczyński began to supplement footnotes

⁴⁶ Ibid., p. 310, entry from 18 April 1923: "I shall try returning to work on Konarski"; ibid., p. 315, entry from 26 June: "I attempt to write something about Konarski, but apart from focusing my thoughts I lack a lot of material left behind in Cracow"; ibid., p. 334, entry from 31 May: "I am writing a review and life of Konarski"; ibid., p. 337, entry from 6 June: "I am still writing fragments of the last chapter about Konarski; it will be sizeable"; ibid., p. 338, entry from 8 June: "I continue to write about Konarski (composed of material obtained after my last stay in Cracow)"; ibid., p. 346, entry from 22 June: "More about Konarski at Sejm sessions".

⁴⁷ Ibid., p. 351, entry from 30 June 1923: "In the attic pink room I set up a studio (a table made of long boards) and sat down to finish the last chapter about Konarski"; ibid., p. 351, entry from 1 July 1923: "I finished outlining the last chapter about Konarski. Now I shall return to the school reform and the post-1744 political campaign".

⁴⁸ Ibid., p. 353, entry from 5 July 1923.

⁴⁹ Ibid., p. 354, entry from 7 July 1923.

⁵⁰ Stanisław KOT, *Reforma szkolna S. Konarskiego*, Kraków 1923; IDEM, *Historia wychowania*, Warszawa 1924; IDEM, introduction to *Ustawy szkolne*, see: following footnote.

⁵¹ Upon numerous occasions Konopczyński cited in his book the publication of school acts, dating its issue as 1923 (W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, p. 130), although the date was given as two years later (Stanisław KONARSKI, *Ustawy szkolne*, publ. S. Kot, translated by W. Germain, Kraków 1925). We assume that Konarski's biographer used the typescript of Kot's study.

⁵² W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, I, p. 359, entry from 14 July 1923. "Little by little I am working on Konarski's school reform, for which I do not have the flair", ibid., p. 360, entry from 19 July 1923. The following remark from 3 August 1923 also probably refers to this chapter: "Work on Konarski carried on in the attic is making slow headway. I feel that this will be a highly middling masterpiece and am writing out of necessity or duty", ibid., pp. 367–368.

for the entire opening part of the book⁵³ he probably did not finish the chapter on school reform. On 3 October he asked himself a rhetorical question: “I am keen to see when I shall finish dawdling with this Konarski”;⁵⁴ at the time, in November 1923 he transcribed the first chapter of the book (i.a. during plenary Sejm debates),⁵⁵ and then for several months did not mention the Piarist. We cannot exclude the possibility that Konopczyński made use of his attendance at parliamentary debates for final work on editing a monograph on Polish-Swedish and Polish-Danish relations, which appeared in print in 1924.⁵⁶ He returned to the Piarist’s biography in April of the same year and continued writing “pedagogical” chapter IV.⁵⁷ On 19 April 1924 Konopczyński shared a comment with his confidant: “I am finishing chapter IV, but its second half is oddly incomplete.”⁵⁸ He probably turned that half – in accordance with chronology – into a separate, sixth chapter and returned to it once again in mid-May 1924, since reading Konarski’s *De arte bene cogitandi*, which he regarded as “an insufficiently appreciated contribution to becoming acquainted with the author’s views (...) made it admirably possible to expand ch[apter] VI”.⁵⁹

Having completed on 9 or 10 April work on the part played by the Piarist as a reformer of the school system Konopczyński – according to an intention he expressed in the summer of the previous year – embarked on recreating the participation of his protagonist in “the post-1744 political campaign”, and thus on chapter V. Part of this chapter might have been written already earlier, since on 22 April 1924 Konopczyński noted down in his diary: “I am still transcribing chapter V”, and on the next day expressed pleasure: “I wrote chapter V to the end”. The last days of April were dedicated to chapter VII, i.e. issues discussed in an article from 1908 about Konarski as a political reformer. “I am correcting and rewriting chapter VII on Konarski. A 15 years long interval is a great deal of time and one’s style changes” – the historian confirmed the fact of basing himself on an earlier study.⁶⁰ This distance of time inclined him to conduct supplementary surveys – on 28 April 1924 he recorded: “I searched at the Czartoryskis for Konarszciana.”⁶¹ At the beginning of May Konopczyński once again complained, this time about chapter VIII on the reformer’s constitutional system (“I am working on rather tedious chapters VII and VIII about Konarski”, 4 May 1924),⁶² and immediately after completing them undertook finishing chapter IX. On 13 May 1924 he joyfully stated that “chapter IX will be decidedly divided into IX and X since it grows rapidly despite scarce information about Konarski”; on 17 May Konopczyński

⁵³ Ibid., p. 371, entry from 10 August 1923: “Since morning (...) I have been sitting over footnotes to Konarski. This is the first time that I am using the method of first finishing the footnotes and then the text”; ibid., p. 378, entry from 24 August 1923: “Up to now footnotes to Konarski cover chapters II, III and a major part of IV”.

⁵⁴ Ibid., p. 399, entry from 3 October 1923.

⁵⁵ Ibid., p. 427, entry from 29 November and p. 430, entry from 4 December 1923.

⁵⁶ Władysław KONOPCZYŃSKI, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795* [Poland and Sweden from the Treaty of Oliva to the Fall of Rzeczpospolita 1660–1795], Warszawa 1924.

⁵⁷ W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, I, p. 496, entry from 7 April 1924: “I returned to Konarski”; ibid., p. 497, entry from 10 April 1924: “I transcribed a further fragment of Konarski”; ibid., p. 498, entry from 12 April 1924: “I brought from Cracow a major part of Konarszciana, a task that I expect will make great headway”; ibid., p. 499, entry from 14 April 1924: “I busily sat down to write about Konarski. I continue writing chapter IV, rather difficult to put into order”.

⁵⁸ Ibid., p. 501, entry from 19 April 1924.

⁵⁹ Ibid., pp. 513–515, entries from 13 and 17 May 1924.

⁶⁰ Ibid., p. 504, entry from 25 April 1924.

⁶¹ Ibid., p. 505.

⁶² Ibid., p. 509.

informed about writing chapter X (on the reign of Stanisław II August; the preceding chapter dealt with the last interregnum), and concluded by acclaiming: “generally speaking, I have made energetic progress with my work”.⁶³

The last decade of May 1924 was spent on transcribing the book (once again at, i.a. plenary sessions of the Sejm), although the author made the reservation that “before completing my work, reading it to Duś, and mulling over the whole text I shall not embark upon printing it”.⁶⁴ The transcription was continued in June, together with the introduction of certain corrections and, occasionally, the prolongation of archival research.⁶⁵ On 14 June Konopczyński once again complained while transcribing chapter VI that “it will differ unfavourably from the others as something peculiar”; furthermore, he was disappointed with the survey conducted at the Krasiński Library and with papers entrusted by Andrzej Mokronowski, the Piarist’s friend: “they contain next to nothing about Konarski; what a friendship bereft of writings”.⁶⁶ At the beginning of May the transcription came to an end; “now corrections, additions, improvements, and finishing touches will follow” – the author predicted.⁶⁷ The additions in particular took up much time – the whole of September and probably a large part of October 1924. Only then did the author write about Konarski’s funeral, add a final summary, i.e. a general assessment of his protagonist, and once again browsed through Krzemiński’s excerpts.⁶⁸ Apart from disapproval of chapters about Konarski-the pedagogue Konopczyński was aware that he had not been able to reach many important sources: “I am studying Konarski diligently – he wrote while introducing the final supplementations. – This will include some acceptable parts, while the whole text involves the great effort of intensely examining insufficient sources.”⁶⁹ Despite the fact that November 1924 marked the beginning of making typewritten copies of the book, followed by printing it (by 29 December “it reached the fourth sheet”), on 7 December Konopczyński noted in his diary: “in the evening I endlessly put finishing touches to Konarski”,⁷⁰ and on 7 February 1925 added: “in the afternoon I completed outlining an end to Konarski – ‘man and works’”.

Work on indices and a search for book illustrations were conducted sporadically (pertinent entries in the diary come from December 1924 and January, March, and April 1925),⁷¹ but source addenda absorbed a considerable part of the effort. Konopczyński began

⁶³ Ibid., p. 515.

⁶⁴ Ibid., pp. 517–518, entries from 20 and 22 May (quotation), W. KONOPCZYŃSKI, *Dziennik 1922–1926*, II, p. 5, entry from 28 May 1924.

⁶⁵ Ibid., p. 9, 14, 16, entries from 3, 14 and 18 June 1924.

⁶⁶ Ibid., p. 14.

⁶⁷ Ibid., pp. 21–22, entry from 27 June 1924.

⁶⁸ Ibid., p. 60, entry from 16 September 1924: “I am supplementing Konarski with new details”; *ibid.*, pp. 61–62, entry from 20 September: “I am still supplementing my Konarski with details from old papers, but an end (about the funeral) and a conclusion (man and works), which I am devising little by little, are missing”; *ibid.*, pp. 62–63, entry from 23 September: “A stack of supplementary Konarsciana is still lying on my table [...]. I will have to once again bike to the Piarist monastery to find out more details about Collegium Nazarenum and browse through Ricci’s book with which I am unfamiliar” (footnotes confirm that ultimately the book was used for the biography of Konarski); *ibid.*, p. 64, entry from 26 September: “I endlessly pore over footnotes to Konarski”; *ibid.*, p. 65, entry from 29 September: “I supplement Konarski according to the Krzemiński papers”; *ibid.*, p. 80, entry from 29 October: “In the evening I wrote a characteristic of Konarski so as to calm down”.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 64, entry from 25 September 1924.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 99.

⁷¹ *Ibid.*, p. 103, entry from 16 December 1924; *ibid.*, p. 126, entry from 25 January; *ibid.*, p. 152, entry from 12 March; *ibid.*, p. 153, entry from 16 March; *ibid.*, p. 161, entry from 30 March; *ibid.*, p. 175, entry from 28 April 1925.

preparing them late on – first mention made in the diary originates from the last decade of March 1925; at the same time, the biographer was coming to an end of collecting illustrations and only then became involved in adding an epilogue.⁷² Transcribing and collating appendices went on until the beginning of July 1925,⁷³ Nonetheless, it was not Konopczyński's tardiness but problems with printing the illustrations that caused the work to go on longer than was planned.⁷⁴ In September, the author, assisted by his brother, Zygmunt, collated the indices, and as late as 30 October 1925 complained that "printing Konarski is delayed".⁷⁵

Not until the middle of December 1925 was Konopczyński actually presented with copies of the book, whose title page displayed the printing date as 1926.⁷⁶

Although Konopczyński used almost the entire preface for enumerating sources that he had not managed to discover, he found space for specifying that, which he considered to be the book's greatest merit, i.e. a complete biography of "a person who dared to be wise". This laconic indication of the book's worth was accompanied by an awareness of its limitations: "No one has comprehensively recreated the entire activity of a single man from sources. If we attempt to do this today (...) then our endeavour calls for justification. No one notices the deficiencies of this book better than its author; this is not the sort of monument, which 'sapere ausus' deserved. Nonetheless, the first step had to be taken."⁷⁷ We are already familiar with the further part of this quotation.

A contemporary historian reacts to the author's pronouncements with disbelief. True, the enumeration of collections and fonds that had not been taken into consideration was precise, but that which had been achieved, as well as the manner in which Konarski's biography was presented, cause sincere admiration. Its validity is proven by the fact that ninety years after publication the book still has the last word. The 130 pages long appendix, permanently rendering available important fragments of the biography of the titular protagonist, is also of essential significance.

An inspection of the footnotes makes it possible to state which collections provided the monograph with the most significant material. Apart from the Jan Tarło papers from the Czartoryski Library they included fragments of Tarło's archive in the Krasieński Library and the Jagiellonian Library, material collected by Stanisław Krzemiński, manuscripts from the Ossoliński and Baworowski libraries in Lwów, sources from Rapperswil, the Roskie Archive, and the collections of Rev. Andrzej Moszyński from Pińsk (part of the sources amassed by Krzemiński) and Mielezsko-Malyszkiwicz from Łuck, copies by Rev. Gustaw Kalman from the Piarist San Pantaleo in Rome, and *Historia domus Varsaviensis*

⁷² Ibid., p. 158, entry from 22 March 1925: "I am preparing an addendum – Konarski's letters – for print"; ibid., p. 162, entry from 2 April 1925: "I continued transcribing the 'closing' of the book about Konarski"; ibid., p. 166, entry from 11 April 1925: "I am hurriedly completing the 'closing' of the book about Konarski".

⁷³ Ibid., p. 178, entry from 4 May 1925: "I am transcribing missing appendices to Konarski"; ibid., p. 179, entry from 6 May: "In the evening I collated Konarski's letters"; ibid., p. 186, entry from 14 April 1925: "I am hurriedly preparing addenda to 'Konarski' for publication"; ibid., p. 213, entry from 8 July 1925: "We collated Konarski's letters".

⁷⁴ Ibid., p. 240, entry from 24 August, p. 243, entry from 31 August ("Printing stalled due to illustrations").

⁷⁵ Ibid., p. 246, entry from 6 September, p. 249, entry from 12 September, p. 274, entry from 30 October 1925.

⁷⁶ Ibid., p. 297, entry from 1 December 1925 in which Konopczyński offered copies of the book to his colleagues in the Sejm.

⁷⁷ W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, pp. X–XI.

Scholarum Piarum by an identified author.⁷⁸ Pride of place among findings made abroad goes to archival material from the French Ministry of Foreign Affairs (Correspondance Politique, Pologne department). The author also drew on myriad facts from printed sources, first and foremost those from the eighteenth century, including the works of Konarski. Among older presentations of the Piarist's biography the greatest contribution was made by studies by the bibliologue and historian Jan Daniel Janocki as well as biographies of Piarists written by Szymon Bielski and published in 1812. Use was also made of noteworthy retrogressive printed matter from the first quarter and even the first half of the nineteenth century, naturally together with scientific editions. Respect is due to an extraordinarily meticulous use made of writings. Take the example of a footnote in chapter VI mentioning works "worthy of emphasis" and pertaining to the Konarski school reform; the oldest, written by Mauro Ricci, was published in 1860 and the last comes from 1923.⁷⁹ Konopczyński made late acquaintance with Ricci's book at a time when he was introducing supplements to the already written monograph, but it is obvious that he used the Ricci publication.

It would be difficult to enumerate novelties introduced by Konopczyński into our knowledge about Konarski. Almost everything is new in this book and, with the exception of the "Kocio" domain, the author established a fundamental framework of facts referring to the titular protagonist and augmented (frequently set right) those, which he owed to previous researchers, by placing them against an extensive background. The whole narrative is presented in a clear, precise, and ostensibly detached fashion – facts spoke for themselves. Nonetheless, the biography of the Piarist contains fragments speaking volumes about Konopczyński's attitude towards the eighteenth-century reformer. We shall not deny ourselves several examples.

Thus the chapter about the educational ideals which Konarski wished to install into young people ends with a manifestation of their contents, presented by students in the course of school dietines. The vision proposed by Konopczyński is outright theatrical:

"Those fresh voices were heeded by morose gentry brethren, lords, ladies and families (...). On the side sat an inconspicuous monk of medium height and girth, with a hoary head, dressed in black, and wearing a skull cap. A slight smile danced on his lips. His dark eyes seemed to bless the debating youth or else were misted over pensively. Already then, this good shepherd, joyful sower speaking to old, ossified heads through the lips of youths held in his hand a concealed lightning bolt, with which he was to strike the hydra of anarchy just as twenty years ago he struck the nest of ignorance."⁸⁰

The last sentence announced the contents of the subsequent chapter, whose major part dealt with *O skutecznym rad sposobie*. The portrait of Konarski in the above quotation probably constituted a synthesis of all four likenesses contained in the book.

Another example of the researcher's legible emotions is a summary of the contents of *De arte bene cogitandi* (published in 1767), a treatise, as we well remember, that Konopczyński recognised as "an insufficiently appreciated contribution to learning about the development of the author's views".

⁷⁸ The latter work, already after the original was burnt during the Second World War, was published by Ludwik Chmaj in 1959 upon the basis of a copy in his possession.

⁷⁹ W. KONOPCZYŃSKI, *Stanisław Konarski*, p. 153.

⁸⁰ *Ibid.*, pp. 183–184.

“Here we have an answer to (Krzemiński’s) question about the way in which the emotional and sensitive personality of Konarski reacted to the controversial issues of the Radom era – the historian summed up. – When some with savage fury set fire to the scaffolding of the first reforms of the Stanisław August era, and others, numb with fear and despair, wrung their hands – he trickled into the minds of beloved youth, drop by drop, the gospel of true democracy and most noble patriotism.”⁸¹

Finally, the author’s affinities show through that, in accordance with historical truth, he was compelled to write about Konarski’s attitude towards the Bar Confederation, to which the researcher was strongly attached.

“Konarski, just as Zamoyski, did not share those feelings [i.e. a grudge towards the Bar confederates for questioning the legality of the election of Stanisław August], but from the political point of view regarded the whole disturbance as new ‘misfortune insufficiently expressed by words’, leading towards further, more ferocious defeats. (...) We are forbidden to write about the public circumstances – he confided to Giuseppe Maria Giuria, Father General of the Piarist Order – and it is fitting to solely groan that this untimely and feeble confederation brought misfortune upon Poland.”⁸²

Summing up the presentation of the brochure written by Konarski after an attempt on the life of Stanisław II August, the author supplemented the presentation of Konarski’s attitude towards Bar with a comment intent on diminishing the impression made by a negative assessment of the Confederation by the learned Piarist:

“Nowhere does Konarski condemn the confederates, mention the interregnum act, nor berate the Polish nation, and in all remains so different from the attitude of the author of the *Suum cuique* brochure (incorrectly attributed to Konarski), who at the same time most harshly condemned Old Polish anarchy.”⁸³

Let us add for form’s sake that, as we already know today, the author of *Suum cuique*, the most outstanding political text from the time of the Bar Confederation, was Stanisław II August,⁸⁴ and that Konarski denounced “Old Polish anarchy” upon many earlier occasions. Finally, let us supplement the historian’s harsh verdict by adding that while writing *Suum cuique* immediately after the assassination attempt the author of the brochure, whose intention was to unify the nation for the sake of standing up against the Bar Confederation, not only condemned “Old Polish anarchy” but also recognised the validity of society’s outcry, which resulted in support for Bar, as well as the sincere patriotism of the rank-and-file members of the Confederation, unaware of the immoral aims of its leaders. Presumably, Konarski, who must have been cognizant as regards the plans of Stanisław August, saw no reason for reproaching the nation for its sins at that precise time.

The biography of Konarski written by Konopczyński demonstrated in an extremely evocative way how much a single person gifted with talent and will and stirred by a conviction

⁸¹ Ibid., pp. 277–278.

⁸² Ibid., p. 285.

⁸³ Ibid., pp. 301–302. The brochure: *Suum cuique* has recently been granted a critical edition: Piotr SKOWROŃSKI (ed.), «*Suum cuique*» jako próba zjednoczenia narodowego [«*Suum cuique*» as an Attempt of the National Unification], in: idem, Królewskie diagnozy. Pisma publicystyczne Stanisława Augusta, Warszawa 2019, pp. 93–135.

⁸⁴ Jerzy MICHAŁSKI, *O rzekomych i rzeczywistych pismach Andrzeja Zamoyskiego* [On Alleged and Genuine Works of Andrzej Zamoyski], in: idem, *Studia i szkice historyczne z XVIII i XIX wieku*, I, Warszawa 2007, pp. 135–146 (first edition from 1970).

about the need to work for the sake of common good is capable of doing. The discussed book also teaches us that even in the worst situation one should not surrender and resign from waging a battle for the sake of reform. At this point, the message of the biography corresponds to that which Konarski proclaimed while referring to Seneca:

“It is a heavy, (...) inadmissible sin for distinguished and great people to despair about the Commonwealth. ‘It is not because things are difficult that we do not dare; it is because we do not dare that things are difficult’.”⁸⁵

While declaring that Konopczyński’s work about Konarski still remains a foundation of our knowledge about the learned Piarist we omit to enumerate publications and, in particular, source editions of his texts, which appeared already in the wake of the book by the “devourer of archives”. Let us end our remarks by expressing hope that the 250th anniversary of the death of the “teacher of Poland” will be commemorated with a significant publication on Konarski’s *O religii poczciwych ludzi* [On the Religion of Good People] (1769). Prof. Father Paweł Zając, OMI, discovered among the documents of The *Congregation for the Doctrine of the Faith* (Sanctum Officium), recently made available, a theological analysis of this work. Konopczyński described in detail the author’s problems with this polemic but left behind significant queries. Today, we already know that the brochure was analysed in Rome by experts on theology, and that Konarski received their assessment containing certain postulates. Without disclosing the manner in which he reacted we may only say that also in this case he had not failed.⁸⁶

Grant support:

The publication by P. Biliński is the outcome of a National Science Centre grant no. 2014/15/B/HS3/02223.

PIOTR BILIŃSKI – ZOFIA ZIELIŃSKA

***Dziennik* [Deník] Władysława Konopczyńskiego jako pramen ke vzniku biografie Stanislawa Konarského**

RESUMÉ

Osobnost piaristy Stanislawa Konarského (1700–1773) je v Polsku všeobecně známá, učí se o něm i děti na základní škole. V zahraničí je ale připomínán jen zřídka, a to především v církevních kruzích, ačkoli byl významným pedagogickým činovníkem a autorem. Kromě reforem školství působil jako editor pramenů (mj. série *Volumina Legum*), překladatel, básník, dramatik a populární politický publicista.

Pocházel ze šlechtické rodiny a ve věku devíti let byl poslán do piaristické koleje ve městě Piotrków Trybunalski. V roce 1715 vstoupil do řádu piaristů a noviciát absolvoval v Podolinci v horních Uhrách (nyní na Slovensku).

⁸⁵ Stanisław KONARSKI, *O skutecznym rad sposobie*, I, Warszawa 1760 [anastatic publication from 1923], p. 158.

⁸⁶ Paweł ZAJĄC, «*O religii poczciwych ludzi*» Stanisława Konarskiego – między historiografią a nowymi ustaleniami na podstawie akt Kongregacji Świętego Oficjum [«On the Religion of Good People» by Stanisław Konarski – between Historiography and New Findings on the basis of the Act of the Congregation of Divine Officium], *Kwartalnik Historyczny* 128/4, 2021, pp. 913–936.

V roce 1722 odjel do Varšavy, kde pracoval jako učitel rétoriky v piaristické koleji. V této době vznikly jeho první literární a publicistické práce. Díky pomoci strýce mohl odjet na další studie do Říma, poté následovaly ještě studijní cesty do Francie a Německa. Po návratu do Varšavy zde v roce 1740 založil *Collegium Nobilium* – školu vyššího typu určenou pro výchovu vyšší šlechty. Hlavním Konarského dílem byl čtyřdílný politický traktát *O skutecznym rad sposobie* [O účinném působení rad] (1760–1763), v němž představil zároveň chyby ve správě státu i návrhy na její zlepšení. Za své zásluhy byl nedlouho před smrtí králem Stanislavem Augustem dekorován řádem *Sapere auro*, tedy „Tomu, který se odvážil být moudrým“ (1771).

Osobnost tohoto významného řádového kněze byla široké veřejnosti poprvé představena krakovským historikem Władysławem Konopczyńským (1880–1952), který ve své průkopnické monografii zpracoval jeho osudy a dílo. Vznik této knihy, jež představuje jednu z nejlepších historických biografí v rámci polské historiografie, je v předkládané studii sledován především na základě deníků Konopczyńského, které si vedl od mládí až do své smrti. Právě pasáže zachycující první polovinu 20. let byly nedávno ve čtyřech svazcích zpřístupněny v kritické edici.

Knihy o Konarském byla vydána v roce 1926 a setkala se s příznivými názory kritiků. Zdůrazňovali erudici autora a rozsáhlou heuristiku, vycházející z dlouholetých cest krakovského historika za novými prameny, zahrnujícími mimo jiné archivy v Moskvě, Petersburgu, Berlíně, Vídni, Paříži, Londýně, Stockholmu a Kodani. Shromážděný materiál Konopczyński využil při psaní svého nejdůležitějšího díla *Konfederacja barska I–II* (1936–1938), jemuž předcházely biografie Stanisława Konarského (1926) a Kazimierze Pułaského (1931).

Sám Konopczyński byl spojen s krakovským akademickým prostředím od habilitace v roce 1911, od roku 1917 pak vedl katedru polských dějin na Filozofické fakultě Jagellonské univerzity. Během své aktivní odborné kariéry publikoval více než 600 textů, z toho 60 ve formě samostatné publikace, což jej řadí mezi nejpłodnější polské historiky. Na konci života byl pronásledován komunistickým režimem a zemřel v nouzi a osamění. Svými odbornými i občanskými postoji z té doby představuje dodnes příklad, jak si vědec mohl zachovat tvář vůči totalitnímu režimu.

Český překlad Marek Ďurčanský

Prof. dr hab. Piotr Biliński
Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
piotr.bilinski@uj.edu.pl

Prof. dr hab. Zofia Zielińska
Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego
z.zielinska@uw.edu.pl

LADISLAV HEJDÁNEK JAKO STUDENT UNIVERZITY KARLOVY (1946–1952)

VÁCLAV DOSTÁL

LADISLAV HEJDÁNEK AS A STUDENT AT THE CHARLES UNIVERSITY (1946–1952)

This study deals with the studies of Ladislav Hejdánek (1927–2020), one of the most prominent contemporary Czech philosophers, in particular the years he spent at the Prague university both as a student of mathematics (at the Faculty of Science) and later as a student of philosophy (at the Faculty of Arts). The author follows the development of his interests from natural sciences through symbolic logic all the way to his decision to focus on philosophy, which he took after meeting Jan Patočka. The contribution examines the conditions which influenced his studies after the Communist coup-d'état in February 1948, the way he passed the political screening to which all students were subjected, and continuation of studies despite the political situation and a severe illness. Hejdánek is presented as a talented student who despite his ideological nonconformity with the new regime was able to receive a doctorate but was then subsequently for most of his life banned from working in his field of expertise.

Keywords: Ladislav Hejdánek – Charles University in Prague – philosophy studies – February 1948 – political screening

DOI: 10.14712/23365730.2022.18

Před časem zesnulý Ladislav Hejdánek (1927–2020) je dnes české veřejnosti znám patrně zejména jako někdejší disident a mluvčí Charty 77 či jako pozdější univerzitní profesor. Vzhledem k tomu, že po listopadu 1989 nevstoupil do vysoké politiky, nedostalo se však jeho osobě takové mediální pozornosti jako jiným chartistům, kteří tou dobou přijali významné státní funkce. Jakkoli byl Hejdánkovi zájem o veřejné záležitosti vlastní, měl za to, že jeho posláním jako filosofa je působit především tam, kde mohl být v kontaktu s mladými lidmi a kde před změnou politických poměrů působit nesměl – na univerzitě. Tato stať sleduje jeho životní osudy v letech 1946–1952, kdy Hejdánek sám na univerzitě studoval a kdy se rozhodl pro filosofii jako pro své celoživotní povolání. Lze ji číst také jako případovou studii zkoumající osudy nadaného nekonformního studenta, jak se vyvíjely v poválečném údobí, a zejména po únoru 1948. V Hejdánkově příběhu tu můžeme sledovat pro tehdejší režim nepohodlného křesťana, který se navzdory různým komplikacím stane doktorem filosofie, aby mu pak na většinu života bylo zabráněno se svému oboru oficiálně věnovat.

Přehled pramenů a literatury

Zatímco k Hejdánkovi veřejnému působení, například k jeho angažmá v Chartě 77 či dalším aktivitám před rokem 1989, již bylo publikováno několik studií,¹ jeho vztah k pražské univerzitě zůstává dosud bez podrobnějšího pojednání. Protože Hejdánkův životopis zatím nikým nebyl ani po dalších stránkách zevrubněji zpracován, může být užitečné nejprve poukázat jak na dosavadní literaturu, tak na prameny, z nichž čerpá tento text. Jeho hlavní zdroj představuje Hejdánkova osobní pozůstalost uložená v Archivu Univerzity Karlovy,² která poměrně bohatě dokumentuje jeho život i dílo. V ní jsou také uloženy rukopisy většiny Hejdánkových prací, ať už zveřejněných, či dosud nepublikovaných, které v některých případech mají výpovědní hodnotu i z biografického hlediska.³ Také v dalších archivech, na něž budeme průběžně odkazovat, se nacházejí některé životopisně využitelné dokumenty.⁴ Krom toho je velmi dobře možné, že rukopisy některých dalších Hejdánkových textů či jiné související materiály stále zůstávají uloženy u jeho příbuzných, přátel či známých.

Mezi Hejdánkovými vlastními texty představují cenný životopisný zdroj jeho tzv. myšlenkové deníky. Tak označují poměrně jednotně číslované soubory převážně filosofických (ale místy také autobiografických) poznámek, opatřené zpravidla také jednotnou formální úpravou, které si Hejdánek pořizoval zhruba od poloviny 60. let až téměř do konce života (v některých údobích víceméně s každodenní pravidelností).⁵ Životopisné zmínky se

¹ Jonathan BOLTON, *Ladislav Hejdánek's Letters to a Friend*, in: týž, *Worlds of Dissent. Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*, Cambridge (Mass.) – London 2012, s. 186–191 (česky: týž, *Dopisy přáteli Ladislava Hejdánka*, in: týž, *Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu*, překlad Petruška Šustrová, Praha 2015, s. 246–252); Tomáš HEJDUK, *Charter 77 still alive: The Concept of Non-Political Politics in the Work of Ladislav Hejdánek*, COMENIUS. Journal of Euro-American Civilization 4/1, 2017, s. 67–85; týž, *Koncept nepolitické politiky v díle Ladislava Hejdánka*, *Filosofický časopis* 67/4, 2019, s. 541–559; týž, *Nepolitická politika v díle Ladislava Hejdánka*, Praha 2021, s. 107–156 (kapitola „Charta 77“); týž, *Pravda a demokracie (K Hejdánkovu pojetí Charty 77 a nepolitické politiky)*, in: Martin Šimsa (ed.), *Relativismus a (post)pravda v demokracii. Se třemi studiemi Ladislava Hejdánka*, Ústí nad Labem 2018, s. 250–276; Tomáš HERMANN, *Dissent a filosofie. Podmínky a podoby svobodné tvorby po konsolidaci*, in: Jiří Suk – Michal Kopeček – Kristina Andělová – Tomáš Vilímek – Tomáš Hermann – Tomáš Zahradníček, *Šest kapitol o disentu*, Praha 2017, s. 159–222 (o Hejdánkovi zejm. s. 173–181); týž, *Pantoffeluniversität a filosofové-disidenti*, in: Zuzana Daňková – Robert Kanócz (edd.), *Mosty a řeka. Sborník Jiřímu Michálkovi k 80. narozeninám*, Červený Kostelec 2021, s. 121–151 (o Hejdánkovi zejm. s. 137–150); Katharina KUNTER, *Human Rights as a Theological and Political Controversy among East German and Czech Protestants*, in: Bruce R. Berglund – Brian Porter-Szűcs (edd.), *Christianity and Modernity in Eastern Europe*, Budapest – New York 2010, s. 217–243 (o Hejdánkovi zejm. s. 233–238).

² Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), fond Hejdánek Ladislav (dále jen HL).

³ Viz např. Ladislav HEJDUK, *Dopisy přáteli*, Praha 1993. – Bibliografie prací Ladislava Hejdánka zachycující (neúplně) texty vzniklé do r. 1997 byla publikována u příležitosti Hejdánkových 70. narozenin péčí Aleše Havlíčka: *Seznam filosofických a theologických prací (odborných i publicistických) Ladislava V. Hejdánka*, *Reflexe*, 1997, č. 17, s. 10/1–12. Aktualizovaná bibliografie Hejdánkových prací (včetně soupisu sekundární literatury) je dostupná prostřednictvím webových stránek Archivu Ladislava Hejdánka (dále jen ALH): www.hejdanek.eu [cit. 25. 5. 2022].

⁴ Řada různých opisů a samizdatových vydání Hejdánkových textů je uložena v knihovně samizdatové a exilové literatury Libri prohibiti. Množství dokumentů týkajících se Hejdánka, které pocházejí zejména z provenience někdejší Státní bezpečnosti, se nachází v Archivu bezpečnostních složek. Pro účely tohoto textu byla v těchto materiálech provedena zevrubná rešerše, protože se však týkají většinou Hejdánkových aktivit souvisejících s Chartou 77 či jeho působení v Českobratrské církvi evangelické, nevěnuji jim zde přímou pozornost.

⁵ AUK, HL, kart. 32–35, *Myšlenkové deníky, referenční označení (dále jen ref.) 3/1/4. Výbor z těchto úvah z konce 80. let vyšel jako: Ladislav HEJDUK, Co je dnes zapotřebí. Výbor z Myšlenkových deníků z let 1988–1989*, Praha 2012. Další výběr úvah z těchto textů týkajících se umění (z let 1974–1989) byl vydán jako: týž, *Dodatek*, in: týž, *O umění*, Praha 2014, s. 129–137.

dále objevují v rozhovorech, které Hejdánek v průběhu života poskytl různým médiím.⁶ Tam, kde to pokládám za přínosné, využívám v této studii také záznamy vlastních i cizích rozhovorů s Ladislavem Hejdánkem, které nebyly publikovány v tištěné podobě, ale jsou dostupné jako zvukové nahrávky.⁷

Pokud jde o zatímní literaturu, nemáme dosud k dispozici žádnou monografii, která by se Hejdánkovu životu důkladněji věnovala. Nejpodrobnější biografický text představuje recentní životopisný přehled Tomáše Hejduka.⁸ Krom toho byly k Hejdánkovu životu a dílu zatím publikovány pouze drobnější časopisecké či novinové příspěvky,⁹ předmluvy či doprovodné texty k jeho dílům,¹⁰ příležitostné proslovy,¹¹ vzpomínky,¹² slovníková

⁶ Ladislav HEJDÁNEK, *Demokracii máme, demokratů se nedostává* [rozhovor s Josefem Mlejnkem], *Mladá fronta Dnes* 11/6 (8. 1.), 2000, s. 16–17; týž, *Gentleman nemívají většinu* [rozhovor s Pavlem Taněvem], *Reflex* 13/30 (25. 7.), 2002, s. 48–50; týž, *Milovník moudrosti* [rozhovor s Jiřím Hoblíkem], *Studentské listy* 2/4 (18. 2.), 1991, s. 3; týž, „*Naše cesta k lepšímu uspořádání společnosti nepovede přes žádné návraty ke starým pořádkům*“ [rozhovor s Jiřím Rumlem], *Svazky pro dialog* [samizdat], 1981, č. 4, s. 1–32 (AUK, HL, kart. 27, ref. 3/1/1//97/4; později také in: týž, *Dopisy příteli IV* [samizdat], Praha 1986, s. 42–69; viz AUK, HL, kart. 46, ref. 3/4//2/4/8); týž, *Nejhorší je zlo, které vypadá jako dobro. S Ladislavem Hejdánkem o pravdě, zlu, feminizmu a mýtu* [rozhovor s Olgou Nytrovou], *Respekt* 6/33 (14. 8.), 1995, s. 1 a 12; týž, *Vnitřní emigrace jako téma* [rozhovor s Tomášem Hájkem], *Literární noviny* 7/51–52 (18. 12.), 1996, s. 7; týž, *Wahrheit und Widerstand* [rozhovor s Doris Liebermann], in: Doris Liebermann – Jürgen Fuchs – Vlasta Wallat (Hgg.), *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler. Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968–1998*, Essen 1998, s. 141–154.

⁷ Rozhovor Ladislava Hejdánka s Tomášem Vilímkem, *Písek* 28. 8. 2007 (nahrávka v ALH); rozhovor Ladislava Hejdánka s Václavem Tollarem a Václavem Dostálem, *Písek* 11. 9. 2013 (nahrávka v ALH); rozhovor Ladislava Hejdánka s Janem Hronem, Václavem Tollarem a Václavem Dostálem, *Písek* 27. 6. 2014 (nahrávka v ALH); rozhovor Ladislava Hejdánka s Michalem Šimkem, *Praha* 16. 10. 2019 (nahrávka dostupná online: <https://www.pametnaroda.cz/cs/hejdanek-ladislav-1927> [cit. 25. 5. 2022]). Na tyto rozhovory odkazují především v případech, kdy jde o údaj, který se nenachází v jiných zdrojích. Tam, kde se Hejdánkovy vlastní vzpomínky zachycené v rozhovorech neshodují s dochovanými doklady, dávám při odkazování přednost písemným dokumentům.

⁸ T. HEJDUK, *Nepolitická politika v díle Ladislava Hejdánka*, s. 23–55 (kapitola „Život“).

⁹ Karel FLOSS, *V Pisku se vyjevilo leccos podstatného*, *Křesťanská revue* 79/4, 2012, s. 28–29; Jaroslav HUTKA, *Řád ztracené boty*, *Studie*, 1978, č. 3 (57), s. 228–229; Karel HVIŽDALA, *Nebezpečné otázky Ladislava Hejdánka*, *Mladá fronta Dnes* 14/286 (8. 12.), 2003, s. B/8; Markéta JIRKOVÁ, *Medaile přijela za Hejdánkem*, *Lidové noviny* 32/286 (10. 12.), 2010, s. 24; Jan KRANÁT, *Filosofie jako provokace. Ladislav Hejdánek 85letý*, *Křesťanská revue* 79/3, 2012, s. 2; Václav NĚMEC – Jakub JINEK, *Vážení čtenáři... (Editorial)*, *Reflexe*, 2017, č. 52, s. 3–5; Barbora ŘEBÍKOVÁ, *Prof. Ladislavu Hejdánkovi byl udělen čestný doktorát až v Pisku*, *Zpravodaj UJEP*, 2011, č. 1, s. 33; Martin ŠIMSMA, *Čestný doktorát pro Ladislava Hejdánka*, *Filosofický časopis* 59/1, 2011, s. 148–152; týž, *Hejdánek, Trojan a Křesťanská revue*, *Křesťanská revue* 84/2, 2017, s. 52–55.

¹⁰ Jan HRON, *Předmluva*, in: Ladislav Hejdánek, *Havel je uhlík. Filosof a politická odpovědnost*, Praha 2009, s. 9–11; týž, *Předmluva editora*, in: Ladislav Hejdánek, *Češi a Evropa*, Praha 2017, s. 7–11; Barbora ŘEBÍKOVÁ, *Předmluva*, in: L. Hejdánek, *O umění*, s. 7–8; TÁŽ, *Předmluva*, in: L. Hejdánek, *Úvod do filosofování*, Praha 2012, s. 11–12; Jan ŠIMSMA, *Milý čtenáři!*, in: L. Hejdánek, *Dopisy příteli*, s. 7–12; Václav TOLLAR, *Předmluva*, in: L. Hejdánek, *Co je dnes zapotřebí*, s. 7–12; Milan WALTER, *Ladislav Hejdánek: Eine biographische Skizze*, in: Ladislav Hejdánek, *Wahrheit und Widerstand*. Prager Briefe, překlad Eva Bauer – Milan Walter, München 1988, s. 276–279.

¹¹ Karel FLOSS, *Několik slov k jubileu Ladislava Hejdánka a Jakuba S. Trojana*, *Reflexe*, 2012, č. 43, s. 173–175; Aleš HAVLÍČEK, *V útrokách zlatého býka. K 85. narozením Ladislava Hejdánka a Jakuba Trojana*, *Reflexe*, 2012, č. 43, s. 171–172; Pavel KOUBA, *Služba pravdě (Laudatio na Ladislava Hejdánka)*, *Reflexe*, 1998, č. 18, s. 9/1–2.

¹² Michal HORÁČEK, *Co napadá Michala Horáčka*, *Mladá fronta Dnes* 9/250 (24. 10.), 1998, příloha „Vikend doma“, s. II; Ctirad JOHN, *Žít v pravdě*, in: týž, *Zrcadlo mých lásek aneb Vzpomínky*, Praha 2009, s. 184–187; Jan ŠIMSMA, *Bitka u Černého stropu L. P. 1950*, in: týž, *Bitky Jana Šimsy, Heršpice 2000*, s. 76–91; týž, *Je spolupráce a celožitelní přátelství filosofa a teologa něco běžného?*, in: Milan Balábán (ed.), *Logos a svět*. Sborník k sedmdesátinám L. Hejdánka a J. S. Trojana, Praha 1997, s. 9–14; Martin ŠIMSMA, *Vtělení filosofie – osobní*

hesla,¹³ rozhovory třetích osob¹⁴ či nekrology.¹⁵ Z nepublikovaných vzpomínkových a dalších obdobných textů lze mezi životopisnými dokumenty uvést některé rukopisy či opisy textů dochované jako součást Hejdánkovy pozůstalosti v Archivu Univerzity Karlovy.¹⁶

Rodinné zázemí, dětství a mládí

Povězme nejprve alespoň ve stručnosti, jak se Hejdánkův život vyvíjel ještě před nástupem na univerzitu. Ladislav Václav Hejdánek se narodil 10. května 1927 v Praze jako jediný potomek Ladislava Hejdánka a jeho manželky Emilie Hejdánkové (roz. Poupové).¹⁷

zkušenosti s vtělováním filosofie (příspěvek na konferenci „Pěče o tělo“ v Ústí nad Labem 5. 5. 2005), dostupné online: <http://casopis.ergo.web.cz/texty/martin_simsa.htm> [cit. 25. 5. 2022].

¹³ Václav DOSTÁL, *Hejdánek, Ladislav*, překlad Lara Bonneau, in: Chantal Delsol – Joanna Nowicki (edd.), *La vie de l'esprit en Europe centrale et orientale depuis 1945*. Dictionnaire encyclopédique, Paris 2021, s. 647–648; Ladislav HEJDÁNEK, *Ladislav Hejdánek* [autorské heslo], in: Jiří Gabriel (ed.), *Slovník českých filosofů*, Brno 1998, s. 167–168 (dostupné také online s aktualizovanou bibliografií: <<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/hejdnk.html>> [cit. 25. 5. 2022]); Petr POSPÍCHAL, *Ladislav Hejdánek*, in: Alexandr Daniel – Zbigniew Gluza (edd.), *Slovník disidentů*. Přední osobnosti opozičních hnutí v komunistických zemích v letech 1956–1989, I, překlad Petruška Šustrová, Praha 2019, s. 161–162. Srov. též další stručné životopisy ve formátu slovníkového hesla: Oto MÁDR, *Ladislav Hejdánek*, *Teologické texty* 3/5, 1992, s. 186; Milena PŘECECHTELŮVÁ, *Ladislav Hejdánek*, in: M. Balabán (ed.), *Logos a svět*, s. 287.

¹⁴ Jakub S. TROJAN, *Ladislav Hejdánek: 90 let filozofa* [rozhovor s Alešem Prázným], *Lidové noviny* 30/105 (6. 5.), 2017, příloha „Česká pozice“, s. 13–14.

¹⁵ Tomáš BIŠEK, *Ladislav Hejdánek – předmětné doteky*, *Protestant* 31/5, 2020, s. 9; Pavel HOŠEK, *Vzpomínka na Ladislava Hejdánka*, *Křesťanská revue* 87/2, 2020, s. 11–12; Pavel KEŘKOVSKÝ, *Filosofické „slovo se nám stávalo“ a „odkazovalo“ nás k tomu, „co být má“*, *Protestant* 31/5, 2020, s. 8–9; Ivan LANDA, *Ohlédnutí za filosofickým dílem Ladislava Hejdánka*, *Filosofický časopis* 68/3, 2020, s. 483–487; Václav NĚMEC, *Ladislav Hejdánek. Svědek nepředmětnosti v předmětném světě*, *Reflexe*, 2020, č. 58, s. 250–253; Jan PAYNE, *Začíná druhý život filozofa Ladislava Hejdánka*, *Křesťanská revue* 87/2, 2020, s. 9–11; Miloš REJCHRT, *Nebál se a věřil*, *Lidové noviny* 33/102 (2. 5.), 2020, příloha „Orientace“, s. 15; Tomáš RŮŽIČKA, *Nesmíš si sebe příliš cenit. Osobní vzpomínka na Ladislava Hejdánka*, *Křesťanská revue* 88/1, 2021, s. 42–46; Martin SHABU, *Odešel „nepředmětný“ Hejdánek*, *Lidové noviny* 33/100 (29. 4.), 2020, s. 3; Martin ŠIMSA, *Filosof, křesťan a kritický občan Ladislav Hejdánek*, *Křesťanská revue* 87/2, 2020, s. 7–8; Adam ŠŮRA, *Za Ladislavem Hejdánkem*, *Paměť a dějiny* 14/1, 2020, s. 101–102; Petruška ŠUSTROVÁ, *Příběh myslitele v pomatené době*, *Lidové noviny* 33/100 (29. 4.), 2020, s. 11; Marek ŠVEHLA, *Nikdo to nechtěl dělat, tak šel. V 92 letech zemřel filozof Ladislav Hejdánek*, *Respekt* 31/19 (4. 5.), 2020, s. 59; Jakub S. TROJAN, *Od Jakuba Trojana* [vzpomínky uspořádané Jiřím Schneiderem], *Křesťanská revue* 87/2, 2020, s. 13–14; Jan URBAN, *Povedeme-li dialog, bude svět lepší*, *Deník N* 2, 2020, č. 84 (29. 4.), s. 14. – Do výčtu nezahrnuji další příspěvky a recenze vztahující se výhradně či převážně k Hejdánkově vlastní filosofii. Soupis všech dosud zjištěných textů vztahujících se k Hejdánkovu životu a myšlení je dostupný na webových stránkách ALH (<www.hejdanek.eu> [cit. 25. 5. 2022]).

¹⁶ AUK, HL, kart. 81, ref. 5/2 a 5/3; výběrově: rukopis Milana Balabána „Hejdánkův exodus“, 1. 3. 1979, ref. 5/2/1; rukopis Martina Šimsy „Fenomén Hejdánek aneb Hejdánek jako filosofický problém“, 8. 5. 1987, ref. 5/2/5; rukopis Jakuba S. Trojana „Zum wissenschaftlichen Profil von LvH (Ladislav Hejdánek)“, květen 1986, ref. 5/2/6. Srov. také tamtéž, opis posudku Jana Patočky na Ladislava Hejdánka pro Filosofický ústav ČSAV „Ladislav Hejdánek. Posouzení jeho filosofické publikační činnosti“, 15. 5. 1969, ref. 5/3/25.

¹⁷ Viz např. AUK, HL, kart. 1, osvědčení o československém státním občanství, 4. 11. 1946, ref. 1/1/1/7; srov. tamtéž, oddací list, 20. 7. 1953, ref. 1/1/1/17. Vedlejší jméno Václav (po ministerském radovi Václavu Chlupáčovi, díky němuž se Hejdánkovi rodiče seznámili a který se posléze stal Hejdánkovoým kmotrem) Hejdánek užíval pouze zřídka. Hejdánkovi se časem přestěhovali do bytu právě po Václavu Chlupáčovi v Chodské ulici v Praze na Vinohradech; srov. rozhovor Ladislava Hejdánka s Michalem Šimkem, Praha 16. 10. 2019, 0:40–3:00. Hejdánkovi rodiče později čekali ještě další dítě, které se však narodilo již mrtvé; srov. tamtéž, 1:27:25–1:28:00. Václav Chlupáč byl také jedním ze svědků na svatbě Hejdánkových rodičů; srov. AUK, HL, kart. 83, oddací list Ladislava Hejdánka a Emilie Poupové (opis), 21. 10. 1939, ref. 6/1/2/3/1. Srov. také Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), fond Sběrka matrik (dále jen SM), kniha oddavek farního úřadu Českobratrské církve evangelické (dále jen ČCE) na Vinohradech, svazek I (1891–1925), s. 277.

Jeho otec Ladislav, v té době účetní Ústředního svazu nemocenských pokladen na Královských Vinohradech, se narodil 21. června 1887 v Kolečově (v okrese Podbořany) jako syn krejčího Františka Hejdánka z Kolečova a Anny Hejdánkové (roz. Bobisudové) z Čisté;¹⁸ zemřel 10. prosince 1957.¹⁹ Hejdánkova matka Emilie, která zůstávala v domácnosti, se narodila 8. ledna 1901 v Kaníně (v okrese Poděbrady) jako dcera rolníka Václava Poupý z Kanína a Anny Poupové (roz. Liskové) z Libodřic;²⁰ zemřela 7. 2. 1963.²¹ Svatba Hejdánkových rodičů se konala 26. října 1925, oddávajícím byl farář vinohradského sboru Českobratrské církve evangelické Bedřich Jerie (tentýž farář, pod jehož působením sám Hejdánek vyrůstal a který později oddával také Hejdánka).²² Hejdánkuv otec Ladislav byl pokřtěn jako katolík,²³ z církve však po první světové válce vystoupil a před svatbou přijal konfesní příslušnost své manželky, která pocházela z českobratrské evangelické rodiny.²⁴ Zejména pod jejím vlivem byl Hejdánek doma také vychováván.²⁵

V letech 1933–38 navštěvoval Hejdánek I. pětiletou chlapeckou obecnou školu v Královských Vinohradech.²⁶ Jak sám vzpomíná, jako evangelík byl zařazen do menší třídy, která oproti paralelní větší katolické třídě sdružovala všechny nekatolíky (včetně židů a žáků bez náboženského vyznání).²⁷ Po ukončení obecné školy Hejdánek studoval v letech 1938–1946 na I. státním československém reálném gymnáziu v Praze XII ve Slovenské ulici, posléze přejmenovaném (po několika změnách názvu během válečného údobí) na Státní reálné gymnázium v Praze XII.²⁸ K jeho spolužákům tu patřili mj. Pavel Jerie, Jiří Jirásek či Jakub Trojan, z nichž se stali jeho celoživotní přátelé.²⁹

¹⁸ AUK, HL, kart. 83, oddací list Ladislava Hejdánka a Emilie Poupové (opis), 21. 10. 1939, ref. 6/1/2//3/1. Srov. AHMP, SM, kniha oddavek farního úřadu ČCE na Vinohradech, svazek I (1891–1925), s. 277.

¹⁹ AUK, HL, kart. 83, úmrtní list Ladislava Hejdánka st., 16. 12. 1957, ref. 6/1/3//4.

²⁰ AUK, HL, kart. 83, křestní list Emilie Poupové (opis), 12. 9. 1925, ref. 6/1/2//2/3. Srov. tamtéž, oddací list Ladislava Hejdánka a Emilie Poupové (opis), 21. 10. 1939, ref. 6/1/2//3/1; AHMP, SM, kniha oddavek farního úřadu ČCE na Vinohradech, svazek I (1891–1925), s. 277.

²¹ AUK, HL, kart. 83, úmrtní list Emilie Hejdánkové, 14. 2. 1963, ref. 6/1/3//6.

²² Tamtéž, oddací list Ladislava Hejdánka a Emilie Poupové (opis), 21. 10. 1939, ref. 6/1/2//3/1. Srov. také AHMP, SM, kniha oddavek farního úřadu ČCE na Vinohradech, svazek I (1891–1925), s. 277. K působení faráře Bedřicha Jerieho viz AUK, HL, kart. 33, Myšlenkový deník 1982, 82/089 (821108–2), 8. 11. 1982, ref. 3/1/4/3//2; srov. také L. HEJDÁNEK, *Gentleman nemívají většinu*, s. 49; TÝŽ, *Vztah mezi filosofií a teologií jako filosofický problém*, in: TÝŽ, *Filosofie a víra. Nepředemtnost v myšlení a ve skutečnosti II*, Praha 1999², s. 163–188, zde s. 164; viz též AUK, HL, kart. 33, Myšlenkový deník 1985.2, 85/210, 3. 11. 1985, ref. 3/1/4/3//7.

²³ AHMP, fond SM, kniha oddavek farního úřadu ČCE na Vinohradech, svazek I (1891–1925), s. 277.

²⁴ AUK, HL, kart. 33, Myšlenkový deník 1985.2, 85/209, 3. 11. 1985, ref. 3/1/4/3//7.

²⁵ Srov. tamtéž. K Hejdánkovu dětství a výchově srov. dále L. HEJDÁNEK, *Gentleman nemívají většinu*, s. 48–49. K Hejdánkovu otci srov. také TÝŽ, *Dopisy přáteli*, s. 33 (dopis č. 5 z 10. 3. 1977); k oběma Hejdánkovým rodičům srov. AUK, HL, kart. 33, Myšlenkový deník 1985.2, 85/209–211, 3. 11. 1985, ref. 3/1/4/3//7.

²⁶ AUK, HL, kart. 1, školní zprávy z I. pětileté chlapecké obecné školy v Královských Vinohradech (Praha XII), 1933–1937, ref. 1/1/2//1. Před nástupem do obecné školy chodil Hejdánek krátce do německé mateřské školy; srov. L. HEJDÁNEK, *Wahrheit und Widerstand* [rozhovor s Doris Liebermann], s. 141.

²⁷ AUK, HL, kart. 33, Myšlenkový deník 1985.2, 85/210, 3. 11. 1985, ref. 3/1/4/3//7.

²⁸ AUK, HL, kart. 1, žákovský průkaz Státního reálného gymnasia v Praze XII, Slovenská 27, 17. 10. 1945, ref. 1/1/1//2; tamtéž, vysvědčení ze Státního reálného gymnasia v Praze XII, Slovenská ul., 1939–1946, ref. 1/1/2//2. Srov. též AHMP, fond I. státní reálné gymnasia Praha XII. – Vinohrady, Slovenská ul. 27 (neuspořádané; dále jen I. SRG), třídní katalogy a hlavní katalogy (1938–1946). Za zpřístupnění stran katalogů týkajících se Ladislava Hejdánka vděčím paní Zoře Damové z AHMP.

²⁹ Srov. AUK, fond Všestudentský archiv, C. k. (státní) reálné gymnasia na Královských Vinohradech (I. státní československé reálné gymnasia v Praze XII.), 24. výroční zpráva za školní rok 1938–39 (seznam žáků na s. 36). Ke studiu na gymnáziu ve Slovenské srov. Jakub S. TROJAN, *Rozhovory s pamětí*, I, Středokluky 2010, s. 35–47, 57–62.

Hejdánek na gymnáziu podle vzpomínek svých spolužáků vystupoval jako výrazná osobnost,³⁰ byť ne nutně vždy jako premiant. Od primy do kvarty, tj. do školního roku 1941/42, studoval s vyznamenáním; od kvinty do oktávy již nikoli.³¹ To ovšem neznamená, že by se projevoval jako málo pilný student.³² Nepochybně mu nechybělo nadání, jak dokumentuje např. posudek o psychotechnickém vyšetření proběhlém 8. dubna 1942: „*Ve srovnání s žáky českých středních škol téhož věku jeví se podle výsledků v testech jeho povšechná inteligence – velmi nadprůměrná, schopnost k teoretickému studiu – velmi nadprůměrná... K dalšímu studiu na střední škole jest výborně způsobilý...*“³³ Při studiu se však řídil spíše vlastními zájmy než požadavky školního kurikula, jak také sám přiznával: „*Nicméně v neposlední řadě je to i důsledkem některých vlastností přirozených, jestliže jsem už v kvartě reálného gymnázia překročil k samostatnému, na škole a školním vyučování nezávislému studiu, v němž jsem opsal podivuhodnou dráhu tak, že na to vždy budu radostně vzpomínat. Od chemie vůbec přes chemii fyzikální dostal jsem se k fyzice a ovšem především k jejím moderním problémům. To byl základní krok, který mne přivedl k filosofii, o níž jsem do té doby nevěděl.*“³⁴

Maturitu Hejdánek skládal 12. června 1946 z češtiny, vlastivědy, angličtiny a matematiky.³⁵ Prázdniny téhož roku strávil zčásti jako delegát Akademické Ymky na studentské výměně v Anglii, kde se účastnil letních táborů pořádaných hnutím Student Christian

³⁰ Srov. J. S. TROJAN, *Ladislav Hejdánek: 90 let filozofa*, s. 13: „Kdykoli promluvil, třída se rozvlnila a učitelé byli ve střehu – měl dar vnitřní autority. Cokoli řekl, mělo váhu.“ Týž, *Od Jakuba Trojana*, s. 13: „Jakmile se přihlásil o slovo, ztichla celá třída a pozorně naslouchali všichni, včetně profesorů! Stalo se dost často, že ve vyšších třídách kantora občas v jeho výkladu doplnil nebo i opravil. Polemika, která se tím občas otevřela, zaujala jak celou třídu, tak i kantory.“ Srov. také Trojanovy vzpomínky na Hejdánkovo doučování matematiky: J. S. TROJAN, *Rozhovory s pamětí*, I, s. 42.

³¹ AUK, HL, kart. 1, vysvědčení ze Státního reálného gymnasia v Praze XII, Slovenská ul., ref. 1/1/2//2. Srov. též AHMP, I. SRG, třídní katalogy a hlavní katalogy (1938–1946).

³² Srov. AUK, HL, kart. 33, sešit R 1977–8, § 51 (1), 770912–1 (12. 9. 1977), s. 1–3, ref. 3/1/4/1//98: „V té době [1942–43, pozn. aut.] už jsem měl za sebou své botanické i následující chemické období a mým ústředním zájmem byla moderní fyzika a také biologie, paleontologie a vůbec otázky evoluce atd. V té době bylo pro mne pravidlem, když jsem o něco měl hlubší zájem, že jsem se nespokojil ničím menším než vysoce odbornými výklady, přinejmenším vysokoškolskými učebnicemi. Když jsem v sekundě propadl botanice, pídil jsem se (tehdy ještě marně) po velkém klíči k určování rostlin, který vydal v Olomouci Promberger, a úspěšně jsem získal většinu vyšších svazků aventinského Rostlinopisu. Když jsem ... zazářil jako jeden z několika málo chemických vášnivců, věnoval jsem o vánocích celý obnos, který jsem jako dárek dostal (a ještě jsem si něco musel k tomu vypůjčit), na Votočkovu Chemii anorganickou.“

³³ AUK, HL, kart. 1, posudek o psychotechnickém vyšetření vystavený Ústavem lidské práce, 22. 5. 1942, ref. 1/1/2//3.

³⁴ AUK, HL, kart. 2, zamyšlení ke dvacátým narozeninám, 9. 5. 1947, ref. 1/3//1/1. Srov. též následující vzpomínku: „Měl jsem nehorázný despekt k latině, ale asi po dvou třech letech jsem spontánně ze svého rozhodnutí začal chodit k penzionovanému profesorovi latiny (kterého jsme měli necelý první rok na latinu) na soukromé hodiny řečtiny. A to jsem ještě vůbec nic nevěděl o filosofii a byl jsem v té době posedlý chemií, zejména fyzikální chemií. A mým rodičům to všechno bylo španělskou vesnicí.“ AUK, HL, kart. 13, Ladislav Hejdánek Boženě Komárkové, 6. 11. 1976, ref. 2/3//1//4/1. – O Hejdánkových zájmech během studii na gymnáziu svědčí např. také dopis profesorovi botaniky Bohumilu Němcovi, v němž jej žádá o radu, „na koho bych se měl obrátit ve věci transplantace hmyzu, neboť přístupné literatury téměř není“ (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, fond Němec Bohumil, kart. 15, i. č. 378, Ladislav Hejdánek Bohumilu Němcovi, 14. 4. 1945). Bohumil Němec Hejdánkovi doporučil profesora zoologie Václava Breindla – s podotknutím, že „první úspěšné pokusy s transpl. u hmyzu se objevily později býti omylem“ (AUK, HL, kart. 14, Bohumil Němec Ladislavu Hejdánkovi, 16. 4. 1945, ref. 2/3//1//5/23).

³⁵ AHMP, I. SRG, třídní katalog, 1946. Srov. též Hejdánkovy vlastní poznámky k maturitě vedené ve zvláštním sešitě: AUK, HL, kart. 1, Maturita dne 12. června 1946, ref. 1/2//1/10.

Movement,³⁶ zčásti na statku v Býchorech, kde se podílel na zemědělských pracích v rámci tehdejší všeobecné studentské výpomoci.³⁷ Na podzim 1946 se pak přihlásil ke studiu na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy.³⁸

Příchod na univerzitu

Na přírodovědecké fakultě se Hejdánek zapsal v zimním semestru 1946/47 ke studiu matematiky a jako vedlejší obor si zvolil filosofii přírodních věd.³⁹ V posledních letech na gymnáziu sice vážně přemýšlel o studiu teologie (pod vlivem vinohradského faráře Jerieho),⁴⁰ převážil však jeho zájem o symbolickou logiku a o obecnější otázky přírodních věd – a také dojem, že „*theologie si zjednodušuje svou úlohu tím, že redukuje, omezuje oblast své tematiky, a já jsem si naopak chtěl nechat přístup ke všem tématům stále ještě otevřený*“.⁴¹ Rozhodující pro Hejdánka bylo, že „*logika se sice zabývá jen jistými aspekty skutečnosti, ale aspekty veškeré skutečnosti, zatímco theologie nejeví o přírodu žádný podstatnější zájem. Později jsem nahlédl, že ani to mi nestačí, a rozhodl jsem se pro filosofii, protože jejím oborem je všechno, veškerenstvo*...“.⁴²

Protože logika jako samostatný obor tou dobou na univerzitě neexistovala, měl Hejdánek za to, že nejlepší průpravu pro ni bude představovat právě studium matematiky.⁴³ Během dvou semestrů strávených na přírodovědecké fakultě však dospěl k náhledu, že předměty jako algebra nebo infinitezimální počet, s nimiž se setkával na přednáškách a cvičeních

³⁶ Srov. rozhovor Ladislava Hejdánka s Michalem Šimkem, Praha 16. 10. 2019, 16:20–26:45.

³⁷ AUK, HL, kart. 1, přidělovací výměr podle dekretu presidenta republiky ze dne 1. X. 1945, č. 88 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, 3. 10. 1946, ref. 1/1/2//4; tamtéž, pracovní průkaz podle vyhlášky ministra ochrany práce a sociální péče ze dne 13. VII. 1946, 1946, ref. 1/1/2//6; tamtéž, potvrzení o splnění studentské pomoci vystavené Svazem vysokoškolského studentstva, 19. 11. 1946, 1/1/2//7. O tříměsíční pracovní povinnosti ročníků 1927/28 v zemědělství se zmiňuje také Hejdánkův otec v dopise Hejdánkově (AUK, HL, kart. 9, Ladislav Hejdánek st. Ladislavu Hejdánkově, 9. 9. 1946, ref. 2/2//1).

³⁸ Původně si Hejdánek přál být zapsán jak na přírodovědecké fakultě, kde hodlal studovat matematiku, tak na filosofické fakultě, kde chtěl studovat logiku; srov. tamtéž, Ladislav Hejdánek rodičům (Ladislavu Hejdánkově st. a Emilii Hejdánkové), 17. 8. 1946 a 5. 9. 1946, ref. 2/2//1. Na filosofickou fakultu se však ve studijním roce 1946/47 nakonec nezapsal (lze se domýšlet, že snad kvůli zjištění, že logika jako samostatný obor, která byla tehdy jeho hlavním zájmem, se na ní nevyučuje).

³⁹ AUK, fond Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy (dále jen PřF UK), i. č. 93, Katalog posluchačů Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, ZS 1946–1947, Řádní posluchači A–M, s. 316 (nacionál, 20. 11. 1946); tamtéž, i. č. 97, Katalog posluchačů Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, LS 1947, Řádní posluchači A–L, s. 290 (nacionál, 19. 2. 1947). Srov. také AUK, HL, kart. 1, legitimace řádného posluchače University Karlovy v Praze, 20. 11. 1946, ref. 1/1/2//8; tamtéž, seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě University Karlovy v Praze, 20. 11. 1946, ref. 1/1/2//9. Viz též L. HEJDÁNEK, *Ladislav Hejdánek* [autorské heslo], s. 167.

⁴⁰ Srov. AUK, HL, kart. 33, Myšlenkový deník 1982, 82/089 (821108–2), 8. 11. 1982, ref. 3/1/4/3//3/2.

⁴¹ Tamtéž. K rozhodnutí pro studium matematiky srov. také tamtéž, Myšlenkový deník 1973, 73/020–021, ref. 3/1/4/3//1/4.

⁴² Tamtéž, kart. 34, Myšlenkový deník 1987.2, 87/214 (870428–2), 28. 4. 1987, 3/1/4/3//11. Srov. také L. HEJDÁNEK, *Demokracii máme, demokratů se nedostává*, s. 16.

⁴³ L. HEJDÁNEK, *Dopisy přáteli*, s. 44–45 (dopis č. 7 z 24. 3. 1977). Srov. AUK, HL, kart. 13, Ladislav Hejdánek Janu Blahoslavu Kozákovi, 31. 12. 1964, ref. 2/3/1//4/18. K dobovému stavu logiky u nás srov. Karel BERKA, *Vývoj logiky v ČSR v letech 1945–1953*, in: Blanka Zilynská – Petr Svobodný (edd.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Sborník z konference, Praha 1999, s. 499–505.

Vladimíra Kořínka či Vojtěcha Jarníka, nesměřují k jeho nejvlastnějším zájmům.⁴⁴ Také dalšími vyučujícími, kteří přednášeli o tématech z filosofie přírodních věd, Otakarem Matouškem a Albínou Dratvou, byl spíše zklamán.⁴⁵ Zároveň již v té době navštěvoval některé přednášky na filosofické fakultě;⁴⁶ po roce zkušeností s oběma fakultami se pak rozhodl na ni přestoupit jako řádný posluchač.⁴⁷

Bližší doklady k Hejdánkovi studiu na přírodovědecké fakultě se v univerzitním archivu – s výjimkou katalogů posluchačů obsahujících nacionály se zapsanými přednáškami a cvičeními⁴⁸ – nedochovaly (jako ostatně většina dalších materiálů téže fakulty z těsně poválečného údobí).⁴⁹ Lze však soudit alespoň tolik, že Hejdánkovy studijní ambice a nasazení tou dobou nebyly nízké. Jakub Trojan vzpomíná, jak se v prvním roce, kdy jeho přítel studoval na přírodovědecké fakultě, oba pravidelně kolem druhé hodiny v noci scházeli u Hejdánků v bytě a společně se věnovali studiu svých oborů.⁵⁰ V zamyšlení sepsaném v předvečer svých dvacátých narozenin (tedy ke konci prvního roku na univerzitě) si Hejdánek mj. poznamenává, které jazyky již ovládá (angličtinu, němčinu, francouzštinu, latinu), kterým se učí (ruštině, řečtině) a které je rozhodnut ještě studovat (polštinu, italštinu, případně i norštinu, dánštinu či španělštinu). Vývoj svých zájmů hodnotí jako linii vedoucí od chemie přes fyziku k filosofii a pokračuje: „*Když jsem se rozhodoval pro studium univerzitní, volil jsem za svůj obor logiku a logistiku. Nebylo však spolehlivých profesorů na filosofické fakultě, a tak jsem se dal raději zapsat na přírodní vědy, kde studuji především algebru. Jsem přesvědčen, že studium nejzákladnějších oborů, jako je teorie čísel a vztahů, počet množinový (grupy) apod., může mi dát více než prázdné mluvení nedostatečných odborníků-filosofů. Nicméně po dosažení doktorátu z přírodních věd budu usilovat také o titul doktora filosofie, neboť mám na paměti trapné výtky vznášené kdysi proti Rádlovi.*“⁵¹

Představu o Hejdánkových plánech si lze učinit také z poznámky nadepsané „Zásady příštího studia“, která patrně pochází z podobné doby: „*1. Co nejméně odbíhat od základního studia k obecnostem. 2. K základnímu studiu budtež počítány obory: a) Logika (logistika a methodologie), b) aritmetika (algebra), c) dějiny filosofie, d) studium jazyků, e) žatva literární (naprosto nezbytné). 3. Vše dělat plánovitě, nikoli podle nálady. To znamená: a) určit si plán generální (půlroční), b) rozvrhnout jednotlivé obory, c) určit denní pořádek.*“⁵² Do jaké míry se Hejdánek podle těchto zásad skutečně řídil, nevíme. Odhodlání k široce založenému a systematicky pojatému studiu mu však podle všeho nechybělo.

⁴⁴ Ladislav HEJDÁNEK, *Doslov*, in: týž, *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti*, Praha 1997, s. 190–196, zde s. 190.

⁴⁵ Tamtéž, s. 190. Srov. také rozhovor Ladislava Hejdánka s Michalem Šimkem, Praha 16. 10. 2019, 34:20–38:50. Pro přehled přednášek a seminářů, které si Hejdánek na fakultě zapisoval, srov. Přílohu, s. 93–96.

⁴⁶ L. HEJDÁNEK, *Ladislav Hejdánek* [autorské heslo], s. 167.

⁴⁷ Srov. záznam děkanátu v indexu datovaný 3. 10. 1947: „Proti přestoupení na fakultu filosofickou není námitka.“ AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě University Karlovy v Praze, s. 7, ref. 1/1/2/9.

⁴⁸ Viz výše, pozn. 37.

⁴⁹ Srov. Jindra DUCHOŇOVÁ, *Inventář Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy 1921–1953 (60)*, Praha 1982.

⁵⁰ J. S. TROJAN, *Rozhovory s pamětí*, I, s. 77–78.

⁵¹ AUK, HL, kart. 2, zamyšlení ke dvacátým narozeninám, 9. 5. 1947, ref. 1/3//1/1.

⁵² Tamtéž, kart. 54, Poznámky ostatní (varia), ref. 3/7/7//1 (Zásady příštího studia). Poznámka není datována, pochází však zjevně z prvních poválečných let, patrně přímo z prvního roku Hejdánkových studií na přírodovědecké fakultě, tj. 1946/47.

Přestup na filosofickou fakultu

Od zimního semestru 1947/48 Hejdánek přestoupil na Filosofickou fakultu Univerzity Karlovy s tím, že si nadále zapisoval některé přednášky z fakulty přírodovědecké.⁵³ Původně zamýšlel studovat obě fakulty zároveň a na obou dosáhnout hodnosti doktora.⁵⁴ Po zjištění, že každý řádný posluchač může být v danou dobu imatrikulován pouze na jediné fakultě, však od tohoto záměru upustil.⁵⁵ Na filosofické fakultě se zapsal jako posluchač filosofie a jako vedlejší obor si vybral sociologii.⁵⁶

Na Hejdánkův přestup mělo vliv, že na filosofické fakultě tehdy ohlásilo hned několik vyučujících přednášky věnované logice.⁵⁷ Dvěma z nich, Ladislavem Riegre⁵⁸ a Arnoštem Kolmanem,⁵⁹ byl zklamán, zaujal jej však Jan Blahoslav Kozák, a zejména Jan Patočka.⁶⁰ Dva posledně jmenovaní se také stali učiteli, kteří Hejdánka v jeho dalším směřování nejvíce ovlivnili.⁶¹ Na Patočkovi si Hejdánek cenil zejména vysoké úrovně odbornosti a filosofické metodičnosti, která mu u ostatních pedagogů chyběla (ačkoli vlastním filosofickým

⁵³ Tamtéž, kart. 1, seznam přednášek na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, 6. 10. 1947, ref. 1/1/2//11. Pro přehled zapsaných přednášek a seminářů viz Přílohu, s. 93–96.

⁵⁴ Srov. tamtéž, opis doporučujícího dopisu Jana Blahoslava Čapka pro děkana filosofické fakulty Jana Blahoslava Kozáka z 31. 7. 1947, ref. 1/2//2/3. Čapek se v něm přimlouvá za to, aby Hejdánek, „velmi pilný student s mnoha vážnými zájmy“, mohl studovat na obou fakultách a získat titul RNDr. i PhDr.

⁵⁵ Srov. L. HEJDÁNEK, *Doslov*, s. 191. Patrně ještě na začátku akademického roku 1947/48 Hejdánek počítal s možností studia na obou fakultách, jak dokumentuje vyplněný a úředně potvrzený (ovšem neodevzdaný) nacionál pro třetí semestr studia jako řádného posluchače na přírodovědecké fakultě (AUK, HL, kart. 1, nacionál pro řádného posluchače Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze pro zimní běh 1947/1948, ref. 1/1/2//12), dále také nacionál pro první semestr studia jako mimořádného posluchače na filosofické fakultě (tamtéž, nacionál pro mimořádného posluchače Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze pro zimní běh 1947/1948, ref. 1/1/2//13) i potvrzení o studiu na přírodovědecké fakultě ve studentské legitimaci na rok 1947/48 (tamtéž, legitimace řádného posluchače Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//8).

⁵⁶ AUK, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (dále jen FF UK), i. č. 279, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, ZS 1947–1948, Řádní posluchači E–Ch, s. 971 (nacionál, 6. 10. 1947); AUK, FF UK, i. č. 287, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, LS 1948, Řádní posluchači E–Ch, s. 917 (nacionál, 18. 2. 1948).

⁵⁷ L. HEJDÁNEK, *Dopisy přáteli*, s. 45 (dopis č. 7 z 24. 3. 1977); TÝŽ, *Milovník moudrosti*, s. 3; TÝŽ, *Wahrheit und Widerstand* [rozhovor s Doris Liebermann], s. 142.

⁵⁸ K Ladislavu Riegerovi srov. Jiří GABRIEL, *Ladislav Rieger*, in: TÝŽ (ed.), *Slovník českých filosofů*, s. 487–488 (dostupné také online: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/riegel.html> [cit. 25. 5. 2022]).

⁵⁹ K Arnoštu Kolmanovi srov. Slavomil STROHS, *Arnošt Kolman*, in: J. Gabriel (ed.), *Slovník českých filosofů*, s. 275–276 (dostupné také online: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/kolman.html> [cit. 25. 5. 2022]); ke Kolmanovu působení na filosofické fakultě srov. John CONNELLY, *Ztročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*, překlad Jan Kuklík, Praha 2008, s. 131–133; Josef PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015, s. 59–79.

⁶⁰ L. HEJDÁNEK, *Dopisy přáteli*, s. 45 (dopis č. 7 z 24. 3. 1977).

⁶¹ K oběma myslitelům srov. L. HEJDÁNEK, *Ladislav Hejdánek* [autorské heslo], s. 167; TÝŽ, *Vztah mezi filosofií a teologií jako filosofický problém*, s. 165–166. K Patočkovu vlivu a vztahům s ním srov. AUK, HL, kart. 33, sešit R 1977–8, § 51 (1), 770912–1 (12. 9. 1977), s. 4–7 a § 52 (2), 770912–2 (12. 9. 1977), s. 7–14, ref. 3/1/4/1/98; L. HEJDÁNEK, *Doslov*, s. 190–192. Srov. také TÝŽ, *Patočka: Péče o duši I*, Kritický sborník 16/3, 1996, s. 67–70; TÝŽ, *Za profesorem Janem Patočkou (1907–1977)*, in: TÝŽ, *Setkání a odstup*, Praha 2010, s. 204–206. K Hejdánkovi vzpomínkám na Kozákovy přednášky srov. TÝŽ, *Úvod do filosofování*, Praha 2021², s. 34, 114–115, 116. Srov. také TÝŽ, *Kozákovy pojetí pravdy*, in: TÝŽ, *Setkání a odstup*, s. 14–23; TÝŽ, *Vpravdě český myslitel*, *Lidové noviny* 31/181 (4. 8.), 2008, s. 9. Ke Kozákovi a jeho působení na fakultě srov. J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 87–89; Ivo TRETERA, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, Praha – Litomyšl 2011, s. 140–148 (kapitola „Jan Blahoslav Kozák – lord na stalinistické fakultě“).

zaměřením se cítil být blíže Kozákovi).⁶² Jako jednu z určujících zkušeností, která jej od symbolické logiky nasměrovala k trvalému zájmu o logiku filosofickou (a tedy o filosofii jako takovou), hodnotil účast na Patočkově prosemináři z filosofie, v němž se četla *Logická zkoumání* Edmunda Husserla.⁶³ Patočka si mladého adepta filosofie také brzy povšiml, když jej hned v zimním semestru 1947/48 přizval do svého soukromého semináře konaného u něj v bytě, na němž se probíral spis Martina Heideggera *Vom Wesen der Wahrheit*.⁶⁴ Přestože doba, po kterou mohl Hejdánek navštěvovat Patočkovy přednášky a semináře, byla poměrně krátká (Patočka musel univerzitu opustit ve studijním roce 1949/50),⁶⁵ jejich vzájemné styky tím neskončily a Patočkův vliv v Hejdánkovi co do výběru dráhy filosofa celoživotně přetrvával.⁶⁶

Kozákovy přednášky si Hejdánek zapisoval ve všech semestrech, kdy na fakultě pobýval,⁶⁷ pro jeho seminář také připravil jeden z několika svých studijních referátů.⁶⁸ Posléze mu jako jeden z posledních Kozákových studentů na fakultě předkládal také svou disertaci.⁶⁹ V pozdějším vyjádření (které však patrně není na místě přeceňovat) se Hejdánek dokonce vyslovil, že pouze ve vztahu ke Kozákovi si – ve srovnání s jinými svými učiteli – připadá jako skutečný žák.⁷⁰

Vedle Kozáka a Patočky navštěvoval Hejdánek opakovaně zejména přednášky a semináře již zmíněného Ladislava Riegera a Ludvíka Svobody.⁷¹ U obou opakovaně vystupoval s příspěvky, které mohly už svým tematickým zaměřením v poúnorové atmosféře snadno působit jako provokace. Ve Svobodově semináři Hejdánek přednesl referát o Masarykově filosofii dějin⁷² a o Masarykově *Otázce sociální*;⁷³ další jeho referát, který měl být věnován první kapitole Masarykovy *České otázky* a měl zaznít taktéž u Ludvíka Svobody 4. dubna 1950, již zůstal pro nemoc nedokončen.⁷⁴ Pro Riegrův seminář vznikly referáty věnované Hromádkově knize o Emanuelu Rádlovi,⁷⁵ kritika jedné z kapitol z knihy Johna Sommervilla

⁶² L. HEJDÁNEK, *Dopisy přáteli*, s. 45 (dopis č. 7 z 24. 3. 1977).

⁶³ L. HEJDÁNEK, *Doslov*, s. 191.

⁶⁴ L. HEJDÁNEK, *Ladislav Hejdánek* [autorské heslo], s. 167. Podle Hejdánkova podání seminář probíhal u Patočky v soukromí s ohledem na to, že zabývání se Heideggerem mohlo být již před únorem 1948 pokládáno za politicky nevhodné; srov. AUK, HL, kart. 33, Myšlenkový deník 1984 (A4), 84/058, červenec 1984, ref. 3/1/4/3/5.

⁶⁵ Milan SOBOTKA, *Patočkova přednáška o Hegelově Fenomenologii ducha ze školního roku 1949/50*, *Filozofia* 70/6, 2015, s. 420–428, zde s. 420. Srov. také J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 91, 145, 148, 172.

⁶⁶ Srov. L. HEJDÁNEK, *Vztah mezi filosofií a theologií jako filosofický problém*, s. 166: „Byl to právě Patočka, jehož prostřednictvím jsem byl osloven filosofií tak, že jsem ji pro sebe přijal jako doživotní povolání...“

⁶⁷ AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filosofické fakultě University Karlovy v Praze, ref. 1/1/2/11.

⁶⁸ Tamtéž, rukopis L. Hejdánka „C. D. Hardie: Background to Modern Thought“, květen 1949, ref. 1/2/3/10.

⁶⁹ L. HEJDÁNEK, *Wahrheit und Widerstand* [rozhovor s Doris Liebermann], s. 142; srov. J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 123.

⁷⁰ Srov. AUK, HL, kart. 13, Ladislav Hejdánek Janu Blahoslavu Kozákovi, 31. 12. 1964, ref. 2/3/1/4/18.

⁷¹ K osobě Ludvíka Svobody srov. I. TŘETERA, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala*, s. 205–212 (kapitola „Profesor Ludvík Svoboda – filosof plného a opravdového života“); Jan ZOUHAR, *Ludvík Svoboda*, in: J. Gabriel (ed.), *Slovník českých filosofů*, s. 553 (dostupné také online: <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/svoblu.html> [cit. 25. 5. 2022]).

⁷² AUK, HL, kart. 1, rukopis L. Hejdánka „Masarykova filosofie dějin“, 8. 3. 1949, ref. 1/2/3/8/1.

⁷³ Tamtéž, rukopis L. Hejdánka „T. G. Masaryk: Otázka sociální (Sv. I., kapitola II., oddíl A: Marxův vývoj vědecký a filosofický)“, 25. 10. 1949, ref. 1/2/3/11 (šlo o referát pro seminář ze sociologie).

⁷⁴ Tamtéž, rukopis L. Hejdánka „T. G. Masaryk: Česká otázka (Kapitola I: Doba Dobrovského)“, duben 1950, ref. 1/2/3/14.

⁷⁵ Tamtéž, rukopis L. Hejdánka „J. L. Hromádka: Don Quijote české filosofie – Em. Rádl 1873–1942“, 28. 1. 1949, ref. 1/2/3/6.

o sovětské filosofii⁷⁶ a nakonec rozsáhlý referát o významu Masarykova pojetí pravdy pro myšlení Kozákovo, Hromádkovo a Rádlovo,⁷⁷ který Hejdánek přednášel na třech dvouhodinových seminářích po sobě.⁷⁸ Ten se zároveň na fakultě stal jeho posledním výraznějším vystoupením.⁷⁹ Nadešla doba, kdy už další vývoj Hejdánkova studia spoluurčovaly politické události a záhy také delší nemoc.

Studium po únoru 1948

Skutečnost, že student s kádrovým profilem, jako byl ten Hejdánkuv, mohl po komunistickém převratu na univerzitě zůstat a posléze i dosáhnout doktorátu, snadno vzbudí údiv. Hejdánkovo studium v nových politických podmínkách mělo skutečně nepravděpodobný průběh. Jako výrazný diskutér, který se na seminářích netajil svým odmítáním marxismu a křesťanským zaměřením, ještě před začátkem celostátních vysokoškolských prověrek počítal s tím, že bude muset fakultu brzy opustit.⁸⁰ Přesto se mu přímé postihy za ideovou nekonformnost během studií nakonec vyhnuly a dostavily se až v době po doktorské promoci, kdy nemohl najít odpovídající zaměstnání. Jak tedy těchto téměř pět let od února 1948 do prosince 1952, kdy studium dokončil, probíhalo?

25. února 1948 se Hejdánek připojil k manifestačnímu pochodu vysokoškoláků, kteří šli vyjádřit na Pražský hrad svou podporu prezidentu Benešovi.⁸¹ Demontrace několika tisíc mladých lidí byla rozehnána a 118 zúčastněných studentů zatčeno.⁸² Hejdánkovi se podařilo zadržení uniknout a účast na demonstraci pro něj nevyústila v žádný postih (na rozdíl od Jakuba Trojana, který byl na dva roky vyloučen ze studia na všech československých vysokých školách).⁸³ Také následná první vlna vylučování studentů probíhající bezprostředně po únoru 1948 Hejdánka minula – týkala se převážně exponovaných nekomu-

⁷⁶ Tamtéž, rukopis L. Hejdánka „John Sommerville: Soviet Philosophy. Chapter VI.: The Human Mind: the Dialectical Method of Thinking“, 30. 5. 1949, ref. 1/2//3/9/2.

⁷⁷ Tamtéž, rukopis L. Hejdánka „Význam Masarykova pojetí pravdy pro myšlení Kozákovo, Hromádkovo a Rádlovo“, listopad 1949, ref. 1/2//3/12/1.

⁷⁸ Srov. Ladislav HEJDÁNEK, *Úvod do filosofování*, Praha 2021², s. 20–21. S přednášením referátu Hejdánek započal na semináři Ladislava Riegera 11. listopadu 1949 a pokračoval na dalších dvou následujících sezeních; část, která měla být věnována Rádlovi, nakonec nevznikla. K tématu se pak Hejdánek vrátil později v textu „Rádlovo pojetí pravdy“ (srov. tamtéž); viz AUK, HL, kart. 25, rukopis L. Hejdánka „Rádlovo pojetí pravdy“, duben 1952, 3/1/1//61; vydáno jako: Ladislav HEJDÁNEK, *Rádlovo pojetí pravdy*, in: M. Šimsa (ed.), *Relativismus a (post)pravda v demokracii*, s. 279–313.

⁷⁹ V Hejdánkově pozůstalosti se nachází ještě výklad nadepsaný „Imanence a nové“ určený pro Riegerův seminář, není však jisté, zda jej Hejdánek skutečně přednesl, a na rozdíl od ostatních referátů, které jsou psány na stroji, tu jde pouze o rukopisné poznámky; srov. AUK, HL, kart. 1, poznámky L. Hejdánka „Imanence a nové. Výklad na semináři prof. L. Riegera“, březen 1950, ref. 1/2//3/13.

⁸⁰ Svě sestřenci Vilmě psal: „To víš, mám různé těžkosti na fakultě: každý den se může stát, že mne vyhodí, mám tam stále spory s marxisty i s tzv. pozitivisty, protože stojím na stanovisku Masarykově a Rádlově, a já nemohu jinak, musím hájit pravdu a své přesvědčení...“ Tamtéž, kart. 9, Ladislav Hejdánek Vilmě Kuchařové, 19. 11. 1948, ref. 2/2//6.

⁸¹ K této studentské demonstraci srov. blíže Zdeněk POUŠTA, *Smuteční pochod za demokracii*, in: Karel Jech (ed.), *Stránkami soudobých dějin. Sborník prací k pětadesátinám historika Karla Kaplana*, Praha 1993, s. 198–207; též, *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pousta (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy, IV. (1918–1990)*, Praha 1998, s. 263–305, zde s. 278.

⁸² Srov. Z. POUŠTA, *Smuteční pochod za demokracii*, s. 205.

⁸³ J. S. TROJAN, *Rozhovory s pamětí*, 1, s. 93–95. Srov. rozhovor Ladislava Hejdánka s Michalem Šimkem, Praha 16. 10. 2019, 57:25–1:01:45.

nistických funkcionářů ve Spolku posluchačů filosofie a v protikomunistických studentských organizacích, ke kterým sám nepatřil.⁸⁴

Poúnorovou atmosféru na fakultě může ilustrovat dopis rozesílaný Spolkem posluchačů filosofie (SPF) šířený před volbami do Národního shromáždění, které se konaly 30. května 1948. Jediný způsob, jak oficiálně projevit nesouhlas s jednotnou kandidátkou Národní fronty ovládnutou komunisty (kromě neúčasti ve volbách či vhození prázdné obálky), představovalo použití tzv. bílého lístku, a právě proti tomu byli studenti vyzváni se angažovat: „*Soudruhu – soudružko, aby byl zajištěn co možná nejmenší počet bílých lístků ve volbách, rozhodl se SPF utvořit dvojice z komunistů a sociálních demokratů, které by navštívily jistý (omezený) počet studentů, promluvily s nimi a získaly je pro jednotnou kandidátku. Schůze, na které tyto dvojice budou ustanoveny, se koná v pátek 14. května t. r. 17. hod. na fakultě v místnosti č. 104. Protože jde o věc prvořadého významu pro náš národ, a tím také pro Tvoji budoucnost, je nutné, abys se na tuto schůzku dostavil(a).*“⁸⁵

Hejdánek nebyl členem komunistické ani žádné jiné strany,⁸⁶ ačkoli vstup do KSČ podle vlastních slov přinejmenším v určité době zvažoval.⁸⁷ Po únorových událostech, jak sám vzpomíná, spolu s přáteli z Akademické Ymky po nějaký čas uvažoval o emigraci, nakonec se však rozhodl v Československu zůstat.⁸⁸ Musel tedy počítat s tím, že se tak vystavuje možným nesnázím mimo jiné také na fakultě.

Od prosince 1948, tedy v průběhu pátého semestru Hejdánkových studií na univerzitě, začaly na československých vysokých školách probíhat tzv. studijní prověrky.⁸⁹ Vztahovaly se na všechny studenty československé státní příslušnosti, kteří začali studovat dříve než v akademickém roce 1948/49.⁹⁰ Každý, kdo chtěl pokračovat ve studiu, musel vyplnit prověřkový dotazník a následně se dostavit ke komisi utvořené z jeho fakultních spolužáků, kteří byli členy KSČ.⁹¹

V případě Hejdánka není tehdejší prověřková dokumentace k dispozici,⁹² víme však, že prověrku úspěšně absolvoval. Doklad o tom obsahuje jeho studijní index, kde na

⁸⁴ Srov. JOSEF PETRÁŇ, *Filozofická fakulta*, in: J. Havránek – Z. Pousta (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, (1918–1990), s. 431–471, zde s. 438; TÝŽ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 113.

⁸⁵ AUK, HL, kart. 1, studijní poznámky, výpisky, výpočty, kartotéční lístky (různé), ref. 1/2//11 (dopis Spolku posluchačů filosofie, květen 1948). Agitace proti bílým lístkům představovala širší společenský fenomén; srov. JAN ZÁBRANA, *Celý život. Výbor z deníků 1948/1984*, Praha 2001³, s. 17–29.

⁸⁶ AUK, HL, kart. 2, vlastní životopis, 2. 6. 1972, ref. 1/3//2/3.

⁸⁷ Srov. L. HEJDÁNEK, *Dopisy přáteli*, s. 33 (dopis č. 5 z 10. 3. 1977).

⁸⁸ Srov. Ladislav HEJDÁNEK, *Dopis přáteli č. 30* (18. 5. 1978), in: týž, *Češi a Evropa*, s. 51–57, zde s. 52–53.

⁸⁹ K prověřkám srov. J. CONNELLY, *Ztročená univerzita*, s. 393–396; Vladimíra HRADECKÁ, *KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách*, in: B. Zilynská – P. Svobodný (edd.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*, s. 275–286; Jakub JAREŠ, „*Indiferentní – možnost převýchovy!*“ *Cile tzv. studijní prověrky na vysokých školách a jejich realizace*, in: Marie Černá – Jaroslav Cuhra (edd.), *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, Praha 2012, s. 20–53; J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 110–121; Zdeněk POUSTA, *Studijní prověrky na českých vysokých školách*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 36–38/1–2, 1996–1998, s. 87–93; TÝŽ, *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*, s. 294–297; Pavel URBAŠEK – Jiří PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012, s. 96–111. K situaci na československých vysokých školách po r. 1948 obecně srov. také Antonín KRATOCHVIL, *Žaluji III. Cesta k Sionu*, Praha 1990, s. 10–28 (kapitola „Sovětzice škol“); TÝŽ, *Die kommunistische Hochschulpolitik in der Tschechoslowakei. Geschichte und Analyse der Entwicklung bis zur Gegenwart*, München 1968.

⁹⁰ Srov. Z. POUSTA, *Studijní prověrky na českých vysokých školách*, s. 90.

⁹¹ Srov. J. JAREŠ, „*Indiferentní – možnost převýchovy!*“, s. 36–37.

⁹² Prověřkové materiály dochované v Archivu Univerzity Karlovy se týkají pouze studentů s příjmením začínajícím na K–Z (AUK, FF UK, kart. 559–572, i. č. 1848–1861, Dotazníky posluchačů); zbytek písemnosti je

poslední straně nacházíme razítko s textem „*Výhověl výnosu MŠVU 235.271/48-V/1 dne 21. I. 1949*“.⁹³ Tento výnos tehdejšího ministerstva školství, věd a umění z 30. listopadu 1948, který doplňoval disciplinární řády vysokých škol, umožňoval založit na školách disciplinární komise, které mohly vyloučit ze studia posluchače neplnící studijní povinnosti (tak alespoň byly prověrky oficiálně prezentovány, jejich průběh se ovšem zároveň řídil také politickými kritérii).⁹⁴ Za to, že mohl pokračovat v dalším studiu, Hejdánek podle vlastních vzpomínek vděčil svým znalostem Marxova, Engelsova a Leninova díla: „*Sám jsem při velkých prověrkách prošel jen proto, že jsem klasiky marxismu znal už ze střední školy lépe než sami prověřkoví komisaři. Spokojili se s mými znalostmi a ještě nenaléhali, abych jim také řekl, co si o nich myslím.*“⁹⁵ Zároveň měl štěstí i v tom, že mezi členy jeho prověřkové komise shodou okolností nebyl nikdo ze spolužáků, kteří jej znali z diskusí na seminářích jako oponenta marxismu.⁹⁶

Hejdánek vzpomíná, že poté, co prověrky absolvoval, se studentští představitelé Československého svazu mládeže na fakultě ještě dvakrát pokoušeli o to, aby byl vyloučen dodatečně: „*Komunističtí studenti o mě šířili, že jsem milionářský synek a chodím s bělogvardějkou – to byl přece důvod, proč mě vyhodit.*“⁹⁷ Hejdánkovým spolužákům, kteří byli členy KSČ, mělo vadit také jeho neskrývané křesťanské přesvědčení.⁹⁸ Záležitost byla údajně projednávána na vědecké radě fakulty, kde se ovšem Hejdánka zastali profesori Ludvík Svoboda a Ladislav Rieger (oba členové KSČ), jak měl Hejdánkovi později sdělit profesor Antonín Frinta.⁹⁹ Zároveň mu podle jeho slov tehdy napomohla kauza týkající se několika komunistických studentů, kteří byli pro šíření parodie na sbírku Vítězslava Nezvala *Velký orloj* z května 1949 vyloučeni ze strany (nikoli ovšem ze studia na fakultě) či potrestáni

nezvěstný. Srov. Ondřej POLIŠENSKÝ, *Inventář Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1882–1966 (1970)*, Praha 1982, s. 84–85; J. JARĚŠ, „*Indiferentní – možnost převýchovy!*“, s. 21 (pozn. 2); J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 115 (pozn. 12). Dokumenty týkající se Hejdánkova studia na filozofické fakultě nejsou v Archivu Univerzity Karlovy zachovány ani mezi písemnostmi absolventů fakulty, ani mezi materiály fakultní organizace KSČ (za sdělení vděčím paní Miladě Sekyrkové z AUK).

⁹³ AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11. Srov. vzpomínky jednoho z členů hlavní prověřkové komise na FF UK Petra Sgalla, podle něhož se studentům u prověrek udělovalo do indexu razítko opravňující k dalšímu studiu (J. JARĚŠ, „*Indiferentní – možnost převýchovy!*“, s. 36). Ke složení hlavní komise srov. také J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 115–116.

⁹⁴ Srov. P. URBAŠEK – J. PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, s. 97 (pozn. 58); V. HRADEC-KÁ, *KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách*, s. 277–278.

⁹⁵ L. HEJDÁNEK, *Gentleman nemívají většinu*, s. 49. Srov. TÝŽ, *Dvoji filozofický odchod: Milan Machovec a Karel Kosík*, Reflexe, 2003, č. 24, s. 145–152, zde s. 145: „Studentští prověřkoví komisaři byli ovšem často málo připraveni na svou práci, takže hodně záleželo na tom, jak se student při prověrce choval; kdo se nenechal zastrašit nebo se choval odbojně, byl prostě vyloučen. Na druhé straně leckdy prošli někteří studenti jen díky tomu, že znali marxismus stejně dobře nebo i lépe než sami ‚komisaři‘.“

⁹⁶ Rozhovor Ladislava Hejdánka s Tomášem Vilímkem, Písek 28. 8. 2007, 6:30–8:10.

⁹⁷ Rozhovor Ladislava Hejdánka s Janem Hronem, Václavem Tollarem a Václavem Dostálem, Písek 27. 6. 2014, 24:30–28:30. Šlo o Tatjānu Klimentjevovou (později provdanou Otýsovou), dceru Alexandra Ivanoviče Klimentjeva, který se do Československa dostal z Ruska po r. 1918 s legionáři a usadil se v Turnově, kde se vyučil brusičem drahých kamenů. Jeho syn Alexandr Klimentjev (později Alexandr Kliment), známý posléze jako spisovatel, patřil k Hejdánkovým přátelům z Akademické Ymky. Srov. Štěpán KLIMENT, *Ke kořenům jedné rodiny. Problém identity*, bakalářská práce, Praha 2008, zejm. s. 15–16 a 22–24 (dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/14119> [cit. 25. 5. 2022]).

⁹⁸ Srov. L. HEJDÁNEK, *Milovník moudrosti*, s. 3.

⁹⁹ L. HEJDÁNEK, *Gentleman nemívají většinu*, s. 49; srov. TÝŽ, *Wahrheit und Widerstand* [rozhovor s Doris Liebermann], s. 143.

důtkou; sama fakultní stranická organizace musela provést demonstrativní sebekritiku.¹⁰⁰ Také díky těmto událostem nebyla jeho případu věnována taková pozornost, takže nakonec mohl dostudovat, což sám pokládal za „malý zázrak“.¹⁰¹

Svůj podíl na tom, že Hejdánek mohl na univerzitě zůstat, navíc měla – paradoxně – vážná nemoc, která jej zastihla někdy koncem roku 1949.¹⁰² Šlo patrně o encefalitidu, která však nebyla včas správně diagnostikována a měla tak horší průběh, než by bývalo nutné.¹⁰³ Hejdánek vzpomíná, že trpěl nesnesitelnými bolestmi hlavy, měl velké potíže s pamětí a soustředěním a byl na dva roky prakticky neschopen namáhavější duševní práce.¹⁰⁴ Řídil se však radou neurologa prof. Vítka, aby nejprve udělal vše, co je v jeho silách, pro dokončení studia, protože následná rekonvalescence prý může trvat i osm až deset let.¹⁰⁵ Přednášek a seminářů na fakultě se již neúčastnil, dál si je však zapisoval a formálně pokračoval ve studiích.¹⁰⁶ To samo o sobě ještě nemuselo pro zdárné ukončení znamenat překážku, neboť Hejdánek patřil k posluchačům tzv. nereformovaného studia (tedy k těm, kdo na univerzitu nastoupili ještě před studijní reformou uplatňovanou od akademického roku 1948/49), pro něž účast na přednáškách nebyla povinná.¹⁰⁷ To, že se v kritické době kvůli nemoci delší čas na fakultě nevyskytoval a neupozorňoval na sebe, se pro něj tedy zároveň stalo nepředpokládanou výhodou.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Ke kauze okolo parodie na Nezvalovu báseň srov. J. PETRÁŇ, *Filozofická fakulta*, s. 441; TÝŽ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 148–159. Parodická báseň „Socialistická láska“ je přetištěna tamtéž, s. 957.

¹⁰¹ L. HEJDÁNEK, *Gentleman nemívají většinu*, s. 49. Obdobných případů překvapivého absolvování prověrek mohlo být nepochybně více; například Jiří Pechar, který po pohovoru před stranickou disciplinární komisí navazujícím na studijní prověrku vystoupil z KSČ, přesto mohl filozofickou fakultu dostudovat, přičemž u něj šlo údajně o jediný případ, kdy někdo ze studentů na fakultě sám vystoupil ze strany (Jiří PECHAR, *Život na hraně*, Praha 2009, s. 46–48).

¹⁰² AUK, HL, kart. 2, vlastní životopis, 1977/1980, ref. 1/3/2//6. Srov. Hejdánkovu přednášku pro středoškolskou konferenci Akademické Ymky ve Vrbně „Čemu slouží věda?“ s Hejdánkovým příspěvem „Text poslán a přečten za mé nepřítomnosti (už nemocen)“. Tamtéž, kart. 39, rukopis L. Hejdánka „Čemu slouží věda?“, prosinec 1949, ref. 3/2/1//3.

¹⁰³ Tamtéž, kart. 33, Myšlenkový deník 1984, 84/008, 10. 4. 1984, ref. 3/1/4/3//6/1. Srov. také tamtéž, kart. 34, Myšlenkový deník 1988.4, 88/554, 10. 4. 1988, ref. 3/1/4/3//18; tamtéž, kart. 13, Ladislav Hejdánek Janu Blahoslavu Kozákovi, 31. 12. 1964, ref. 2/3/1//4/18; Ladislav HEJDÁNEK, *Co je to závist*, Křesťanská revue 70, 2003, č. 1, s. 13–15, zde s. 14; TÝŽ, *Gentleman nemívají většinu*, s. 49.

¹⁰⁴ L. HEJDÁNEK, *Dopis přáteli č. 30* (18. 5. 1978), in: TÝŽ, *Češi a Evropa*, Praha 2017, s. 51–57, zde s. 55.

¹⁰⁵ AUK, HL, kart. 34, Myšlenkový deník 1987.1, 87/004, leden 1987, ref. 3/1/4/3//10/2 (dopis Ladislava Hejdánka Mileně Šimsově). K Hejdánkově zdravotní dokumentaci srov. tamtéž, kart. 8, Lékařské zprávy, posudky a jejich opisy, ref. 1/5//1.

¹⁰⁶ Hejdánek vzpomíná, že na fakultu chodila místo něj s jeho indexem pro potřebná potvrzení Tatjana Klimentjevová; srov. rozhovor Ladislava Hejdánka s Michalem Šimkem, Praha 16. 10. 2019, 1:39:45–1:41:20. Přednášky na zimní semestr 1951/52 (poslední, ve kterém se Hejdánek na univerzitě zapisoval) jsou v Hejdánkově indexu zapsány již rukopisem Tatjany Klimentjevové; srov. AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11 (s. 28, potvrzeno 29. 11. 1951).

¹⁰⁷ Srov. J. JAREŠ, „Indiferentní – možnost převýchovy!“, s. 24; J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 110–111, 138–142; Z. POUŠTA, *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*, s. 300. Také například Jiří Pechar, který nastoupil na filozofickou fakultu stejně jako Hejdánek na podzim 1947, vzpomíná na to, jak vzhledem k nepovinné účasti na přednáškách trávil poslední rok studií spíše v knihovně než na fakultě (Jiří PECHAR, *Život na hraně*, s. 49–50).

¹⁰⁸ AUK, HL, kart. 13, Ladislav Hejdánek Bedřichu Loewensteinovi, 1. 6. 1997, ref. 2/3/1//4/62: „Už dlouho si uvědomuji, že jsem mohl dostudovat asi především proto, že jsem dostal encefalitidu a vymizel jsem coby provokatér z dohledu a vůbec obzoru svých komunistických a svazáckých kolegů-studentů.“

Závěr studií: disertace a rigorózní zkoušky

I v době, kdy se na fakultě neúčastnil přednášek a seminářů, Hejdánek absolvoval několik atestů, které byly nově zařazeny mezi studijní povinnosti. V jeho indexu nacházíme záznam o splnění zkoušky z občanské výchovy (společenských nauk) z 9. února a 30. června 1950¹⁰⁹ a v následujícím akademickém roce opět ze společenských nauk z 11. února a 7. června 1951.¹¹⁰ Dále se jej týkala nově zavedená tzv. fakultní zkouška, jejíž složení bylo nutné pro odevzdání disertace a připuštění k závěrečným rigorózním.¹¹¹ Při prvním pokusu o její absolvování 12. června 1951 Hejdánek neuspěl,¹¹² při opakování mu posléze děkanát povolil odklad zkoušky do konce listopadu 1951.¹¹³

Jinak v této době Hejdánek, pokud mu to zdravotní stav dovolil,¹¹⁴ pracoval na disertaci, kterou posléze předložil pod názvem *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*.¹¹⁵ S tím, jak se mu podařilo se tématu zhostit, nebyl příliš spokojen,¹¹⁶ nicméně

¹⁰⁹ Tamtéž, kart. 1, seznam přednášek na Filosofické fakultě University Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11 (s. 20–21). Další zkoušku z občanské výchovy skládal Hejdánek již před začátkem nemoci v letním semestru předchozího akademického roku (29. 9. 1949); srov. tamtéž (s. 16–17). K zavádění studia společenských nauk (jako předstupně pozdějších zkoušek z marxistické filosofie, politické ekonomie a vědeckého komunismu) srov. Z. POUŠTA, *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*, s. 300. V listopadu 1951 bylo rozhodnuto o tom, že místo „společenských věd“ bude nadále zaveden předmět „základy marxismu-leninismu“; srov. J. CONNELLY, *Ztročená univerzita*, s. 342.

¹¹⁰ AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filosofické fakultě University Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11 (s. 26–27). Srov. dále tamtéž, studijní poznámky, výpisky, výpočty, kartotéční listky (různé), ref. 1/2//11 (Společenské nauky, 1951). Zde je uložen také lístek nadepsaný „Četba ke zkoušce ze společ. nauk (7. VI. 1951)“: „Ulrych: Zákl. marx. ekonomie / Kaigl: Stalinské učení... (Tvorba XIX, 1950, č. 27/28.) / Lenin: Ekonomika a politika... (Nová mysl 1949, č. 4–5.) / Ostroviřanov: Přednosti soc. hosp. soustavy / Ostroviřanov: Lenin a Stalin o ek. a pol. / Stalin: Projev na XVII. sjezdu VKS/b (Otázky len. 424–85.) / Arakeljan: Postupný přechod od socialismu ke komun. (Nová mysl 1948, č. 5–6.) / Stalin: Projev k voličům 1946 / Ljapin: Od socialismu ke komunismu v SSSR.“

¹¹¹ Srov. Z. POUŠTA, *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*, s. 300.

¹¹² AUK, HL, kart. 1, studijní poznámky, výpisky, výpočty, kartotéční listky (různé), ref. 1/2//11 (Fakultní zkouška, 1951). Docent Josef Beneš Hejdánkovi zkoušku nepřiznal na základě údajně nízkých znalostí o anglických materialistech; srov. rozhovor Ladislava Hejdánka s Václavem Tollarem a Václavem Dostálem, Písek 11. 9. 2013, 3:45–13:00.

¹¹³ AUK, HL, kart. 1, povolení odkladu fakultní zkoušky, 3. 10. 1951, ref. 1/1/2//18. K obsahu zkoušky srov. tamtéž, kart. 95, Jiří Horina Tatjáně Klimentjevové, 8. 9. 1951, ref. 7//15/8/5: „Lád'ova fak. zkouška: a) snaž se mu ten pesimism nějak vyhnat z hlavy, protože není oprávněn; b) učil jsem se k tomu (mimoходом: pouhých 14 dní...) celé dějiny f., ale jen z Drtiny a z toho sovětského salátu, něco z Tvrděho. Pro Beneše, myslím, je důležitý hlavně novověk (Descartes, Spinoza, franc. materialism – Encyklopedie, deism, britští materialisté – na to Lád'u vyhodil, pak Leninův Materialism a emp., základní věci z politiky /stát atd./.“

¹¹⁴ Tamtéž, kart. 13, Ladislav Hejdánek Bedřichu Loewensteinovi, 23. 3. 1952, ref. 2/3/1//4/62: „Je tomu už asi 4 neděle, co jsem náhle pocítil, že už zase mohu trochu psát. A nyní se zbavuji obtíží psychofyzických prostě tím, že svou pozornost cele zaměřím na zkoumáním ontologických předpokladů pojetí pravdy...“

¹¹⁵ AUK, FF UK, Disertační práce 1882–1953, i. č. 3201, disertační práce Ladislava Hejdánka *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*, srpen 1952. Srov. také Marie TULACHOVÁ (ed.), *Disertace pražské univerzity, I, 1882–1953*, Praha 1965, s. 252. Další exemplář práce je uložen v Knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy (signatura DIS 31; dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/112552> [cit. 25. 5. 2022]). V Hejdánkove pozůstalosti je dochováno množství poznámek k disertaci datovaných mezi 11. 4. 1950 a 21. 8. 1952; srov. AUK, HL, kart. 30–31, Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady (předběžné poznámky), ref. 3/1/3//18.

¹¹⁶ Tamtéž, kart. 13, Ladislav Hejdánek Bedřichu Loewensteinovi, 6. 8. 1952, ref. 2/3/1//4/62: „... ačkoli nejsem dosud hotov, je mi nad slunce jasnější, že se to všechno musí přepracovat, přemyslet a přeformulovat. Je to zkrátka práce na léta, a tudíž naprosto nevhodné thema disertační práce. Počítám, že pro „širší veřejnost“ napíšu stručný výtah v populárním stylu, neboť jako vědecká práce (!) to není vůbec ke čtení. Chyba je ovšem na mé straně, ne na straně pravdy.“ S odstupem hodnotil Hejdánek svou disertaci následovně: „Ačkoliv tato

před koncem letního semestru roku 1951/52 (v posunutém termínu, který mu byl již dříve schválen) ji odevzdal spolu s přihláškou k rigorózním zkouškám.¹¹⁷ V rubrice přihlášky „Podrobné vyličení odborného studia a práce, zájmů, četby, publikační činnosti“ zaujme jeho vyjádření tím, jak v daných okolnostech komentoval svůj vztah k marxismu, k němuž se jinak stavěl zpravidla mnohem nekompromisněji: „*Prvotní můj zájem o otázky logické výstavby matematiky se brzo přesunul přes vlastní logiku k problémům noetickým, což bylo vlastním důvodem mého přestupu s fakulty přírodovědecké na filosofickou. Filosofii jsem se učil rozumět pod převážným vlivem toho okruhu masarykovské tradice, který je charakterisován jmény Rádl, Kozák, Hromádka. Když jsem se vyrovnával s myšlenkami marxismu-leninismu, zřetelně jsem viděl, že ploché odmítnutí názorů, které jsem dosud považoval za správné, by nebylo nijakým řešením. Mechanické vystřídání filosofického přesvědčení nemůže než vést k neplodnosti; ke skutečnému pokračování je nutno ,navázati na daný myšlenkový materiál‘ (Engels), resp. na ,existující filosofickou látku, dodanou předchůdci‘. Ať už je navázání pozitivní, či negativní, musí být kritické a věcné. Že mi není cesta kupředu uzavřena, o tom mne přesvědčoval pokrokový charakter osobnosti Kozákovy a Hromádkovy. Zvláště Hromádka znamenal mnoho pro mou politickou orientaci. Aniž bych se zbavoval všeho pozitivního, čemu jsem se od svých prvních učitelů naučil, pokusil jsem se korigovat své původní posice a přiblížil jsem se v naprosté většině otázek řešení dialekticko materialistickému. Ve své práci jsem však nemohl, žel, podat zamýšlený výkon pro delší nervovou chorobu, která podstatně snížila mé možnosti.*“¹¹⁸

Recenzenty Hejdánkovy disertace se stali J. B. Kozák a Ludvík Svoboda.¹¹⁹ Poměrně podrobný posudek Kozákův vyzněl pro Hejdánka dosti příznivě: „*Tato disertace představuje v každém případě kus těžké, vytrvalé a v nejednom směru původní práce. (...) Stěží se mi podařilo objevit dvě místa, jež nejsou s jinými v jasném souhlasu. (...) Konečný úsudek jest ten, že jde o kandidáta, který má své zvláštnosti, literárně nepřívětivé (ač jeho sloh je dobrý), ale jest logickou a filosofickou hlavou par excellence, pokud se soustavnosti týče. Může se státi, budou-li mu okolnosti příznivé, vědeckým pracovníkem.*“¹²⁰

Hejdánkovu disertaci i přes výhrady přijal také Ludvík Svoboda. Na jeho kladném posouzení Hejdánkovi patrně záleželo, neboť se na Svobodu v době, kdy již mohl mít k dispozici Kozákův kladný posudek, obrátil s písemným vzkazem, v němž mu sděluje, že díky získanému odkladu vojenské služby není nutné s posudkem spěchat, a zároveň

práce jeví nezralost a dobovou podmíněnost, jsou v ní všechna hlavní filosofická témata, jimiž se H. zabývá po celý život: pravda, reflexe, subjekt, nepředmětност.“ L. HEJDÁNEK, Ladislav Hejdánek [autorské heslo], s. 167.

¹¹⁷ AUK, FF UK, kart. 367, i. č. 1629, Přihlášky k hlavnímu rigorosu (815/200), 29. 8. 1952.

¹¹⁸ Tamtéž. Z Hejdánkových dřívějších vyjádření k marxismu srov. např. následující: „Začal jsem studovat marxismus a leninismus a po vzoru Masarykově mi šlo nejprve o základy filosofické. Jsem však stále blíže přiváděn k otázkám sociologickým. Byl jsem nesmírně zahanben tou neschopností a bezmocí našich učenců postavit se proti marxismu. Vzal jsem si za jeden z předních úkolů nejbližších let rozebrat marxismus filosoficky a porazit jej; ukázat, jak je vratký v noetice a jak nemožný v ethice. Dokázat, že není vůbec tak vědecký, jak je o něm stále tvrzeno.“ AUK, HL, kart. 1, zamýšlení ke dvacátým narozeninám, 9. 5. 1947, ref. 1/3/1/1.

¹¹⁹ AUK, FF UK, kart. 367, i. č. 1629, Přihlášky k hlavnímu rigorosu (815/200); srov. také M. TULACHOVÁ (ed.), *Disertace pražské university*, I, s. 252.

¹²⁰ AUK, FF UK, Posudky disertačních prací, kart. 114, i. č. 1294, posudek Jana Blahoslava Kozáka na disertační práci Ladislava Hejdánka *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*, 22. 9. 1952 (815/200). Srov. také AUK, HL, kart. 1, opis posudku Jana Blahoslava Kozáka na disertační práci Ladislava Hejdánka z 22. 9. 1952, ref. 1/2/3/18.

vyjadřuje zájem o to, zda práce může být akceptována z marxistického hlediska.¹²¹ Svoboda ve svém posudku (oproti Kozákovu výrazně stručnějším a kritičtějším) Hejdánkovi vytkl abstraktnost vedoucí až k nesrozumitelnosti a nedostatek bezprostředního přístupu k věcem. Jeho poměr k marxismu pak vyhodnotil jako napjatý, nicméně poctivý: „*Musím konstatovat, že vyrovnávání s marxismem je pro autora věc velmi bolestná. Rád by, ale dobře nemůže. ... Jak patrně, jsem při hodnocení práce ve značných rozpacích. Na jedné straně vidím neplodnost jejích úvah, na druhé straně pracnost a svědomitost člověka, jenž se prodírá těžce k pravdě. Chci mu dát úvěr, i přijímám jeho práci za práci disertační.*“¹²² Začátkem října 1952 se tak Hejdánek z děkanátu dozvěděl, že jeho disertace byla oběma profesory přijata a že se může přihlásit k rigorózním zkouškám.¹²³ Poté mu ještě byl na jeho žádost povolen odklad termínů rigoróz do 15. prosince 1952.¹²⁴

Hlavní rigorózum z filosofie Hejdánek skládal 18. listopadu 1952 (zkoušejícími byli Ludvík Svoboda, Josef Beneš a J. B. Kozák) a vedlejší rigorózum ze sociologie 15. prosince 1952, tedy v poslední den, do něhož platil výše zmíněný odklad (zkoušejícím byl Ladislav Rieger).¹²⁵ Ke zkouškám přistupoval s nespokojeností ohledně vlastních studijních výsledků a s očekáváním neúspěchu,¹²⁶ které se však nepotvrdilo. 19. prosince se pak konala Hejdánkova doktorská promoce.¹²⁷ Mohl se tak zařadit k jedněm z posledních absolventů univerzity, kteří dosáhli doktorátu podle tehdy již zrušeného rigorózního řádu z r. 1899, neboť po roce 1953 titul PhDr. a jemu obdobné přestaly být na československých univerzitách na čas (do r. 1966) udělovány.¹²⁸ Normy, jimiž se Hejdánkovo studium řídilo, byly zrušeny novým vysokoškolským zákonem vydaným k 18. květnu 1950, rigorózní řízení k nabytí doktorského titulu dle starých předpisů však probíhalo ještě do konce studijního

¹²¹ AUK, HL, kart. 15, Ladislav Hejdánek Ludvíku Svobodovi (opis), 29. 9. 1952, ref. 2/3/1//6/107: „Doufám, že nepovedeným úvodem jsem neškodil své práci přespříliš; slabších míst tam ovšem bude asi více. Velice však očekávám Váš soud o tom, zda celková myšlenka je únosná s hlediska dial. materialismu (zvláště v souvislosti s T. Pavlovem). Práci jsem psal také jako pokus vyrovnat se nějak pozitivně s marxismem. Posuďte, prosím, nakolik se mi to podařilo a kde jsou základní nedostatky.“

¹²² AUK, FF UK, Posudky disertačních prací, kart. 114, i. č. 1294, posudek Ludvíka Svobody na disertační práci Ladislava Hejdánka *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*, 6. 10. 1952 (815/200).

¹²³ AUK, HL, kart. 1, sdělení o schválení disertační práce, 7. 10. 1952, ref. 1/1/2//19.

¹²⁴ Tamtéž, povolení odkladu rigorózních zkoušek, 28. 10. 1952, 1/1/2//20.

¹²⁵ AUK, FF UK, Protokol o hlavním a vedlejším rigorosu, kart. 368, i. č. 1630, protokol č. 3201. Ve studijním roce 1949/50 byl zrušen fakultní seminář pro sociologii a s ním celý obor (srov. J. PETRÁŇ, *Filozofická fakulta*, s. 440; TÝŽ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 172), zkoušky však probíhaly i nadále. Srov. AUK, HL, kart. 46, Dopis příteli č. 63 (nedokončeno), 1980, ref. 3/4//2/4/6: „... sociologie byla v průběhu mého studia zrušena jako obor (odůvodněno to tenkrát bylo tak, že sociologie je buržoazní pavěda). Mohli jsme skládat zkoušky, ale jen z prostudované literatury; přednášky ani semináře se už nekonaly.“ – V univerzitní matrice doktorů jsou jako data složení rigorózních zkoušek uvedeny dny 15. a 18. prosince 1952 (AUK, fond Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 16, Matrika doktorů Univerzity Karlovy XVI [1952–1953], s. 7709), v případě druhého data se však patrně jedná o chybu. Skutečnost, že Hejdánek složil hlavní rigorózum v listopadu a vedlejší v prosinci, se kromě rigorózních protokolů výslovně uvádí také v potvrzení děkanátu o ukončení studia (AUK, HL, kart. 1, potvrzení o ukončení studia, 22. prosince 1952, ref. 1/1/2//21).

¹²⁶ Srov. tamtéž, kart. 12, Ladislav Hejdánek Alexandru Klimentjevovi, 11. 11. 1952, ref. 2/3/1//3/62: „Ani v případného úspěchu (který nepovažuji právě za pravděpodobný, ale v tom není žádná zvláštnost, neboť tak mluví každý před zkouškami; vážnější je, že já vím, co říkám, čili že skutečně je věc dost problematická) nebudu mít velkou radost; představoval jsem si kdysi dávno svůj závěr poněkud lépe.“

¹²⁷ AUK, fond Matriky Univerzity Karlovy, i. č. 16, Matrika doktorů Univerzity Karlovy XVI (1952–1953), s. 7709; srov. též AUK, HL, kart. 1, potvrzení o ukončení studia, 22. prosince 1952, ref. 1/1/2//21.

¹²⁸ Srov. Jan HAVRÁNEK – Karel KUČERA, *Úvod*, in: Marie Tulachová (ed.), *Disertace pražské university*, s. 3–17, zde s. 15; J. PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 179; Z. POUSTA, *Univerzita Karlova v letech 1947–1953*, s. 301–302.

roku 1952/53.¹²⁹ A jelikož začátkem akademického roku 1951/52 byla fakulta rozdělena na dvě samostatné instituce, Filosoficko-historickou fakultu UK a Filologickou fakultu UK,¹³⁰ končil Hejdánek svá studia již jako absolvent Filosoficko-historické fakulty University Karlovy.¹³¹

Po absolutoriu se Hejdánkova cesta s akademickou půdou téměř na čtyřicet let rozešla. Ačkoli si původně představoval, že bude moci dále působit právě na univerzitě, v nových společenských podmínkách na to již nebylo pomyslení.¹³² Po marném shánění zaměstnání, které by alespoň zčásti odpovídalo jeho kvalifikaci, nastoupil posléze jako dělník (nejprve jako zednický přidavač, poté jako kopáč a nakonec jako betonář) v národním podniku Stavobet Jinonice.¹³³ Dva roky od podzimu 1953 do podzimu 1955 strávil jako vojín prezenční služby. Po návratu z vojny se mu podařilo získat místo dokumentátora v Ústavu epidemiologie a mikrobiologie, kde působil od února 1956 do června 1968. Necelé tři roky, od července 1968 do března 1971, kdy byl zaměstnán ve Filosofickém ústavu ČSAV, pak představovaly do roku 1989 jedinou dobu, kdy mohl pracovat ve svém oboru. Poté se na čtyři léta stal nočním hlídačem v Památníku národního písemnictví a posléze pracoval v podniku Stavby silnic a železnic – nejprve jako hlídač vozového parku, poté jako topič a nakonec jako skladový evident.¹³⁴ Možnost návratu na univerzitu v učitelství se mu pak otevřela se závěrem roku 1989, kdy již byl přes dva roky v penzi.¹³⁵ Následovalo více než patnáct let jeho působení jako vyučujícího hned na dvou fakultách Univerzity Karlovy (totiž na filosofické a na evangelické teologické fakultě, dřívější Komenského evangelické bohoslovecké fakultě, která byla nyní nově začleněna do univerzitního svazku). Ani po odchodu z univerzity, kdy pobýval na penzi v Písku, Hejdánek nepřestával do posledních let navzdory zdravotním obtížím přemýšlet a psát. Zemřel v Praze 28. dubna 2020 ve věku nedožitých 93 let.¹³⁶

¹²⁹ Srov. J. PETRAŇ, *Filozofická fakulta*, s. 302; TÝŽ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 110.

¹³⁰ Srov. J. CONNELLY, *Ztročená univerzita*, s. 110–111; J. PETRAŇ, *Filozofická fakulta*, s. 446; TÝŽ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 178–179; viz také TÝŽ, *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, Praha 1983, s. 384.

¹³¹ Srov. AUK, HL, kart. 1, potvrzení o ukončení studia, 22. 12. 1952, ref. 1/1/2//21. Z někdejšího filosofického semináře zároveň v té době již byla katedra marxismu-leninismu (od studijního roku 1950/51); srov. J. CONNELLY, *Ztročená univerzita*, s. 216; J. PETRAŇ, *Filozofická fakulta*, s. 440; TÝŽ, *Filozofové dělají revoluci*, s. 172.

¹³² AUK, HL, kart. 1, zamyšlení ke dvacátým narozeninám, 9. 5. 1947, ref. 1/3//1/1: „Nimčtě stále mne jímají starosti, jak budu živ. Existuje pro mne – podle mé volby – jedna možnost: vysokoškolská profesura. Každý mne považuje za domyšlivého, řeknu-li mu svůj plán. Ale já vím, že nic jiného než vědecká práce mne nemůže uspokojit.“ Srov. tamtéž, kart. 9, Ladislav Hejdánek Vilmě Kuchařové, 19. 11. 1948, ref. 2/2//6: „Sháním teď především dvě věci: nějaké výnosné zaměstnání, které mi neubere moc času, a pak hlavně byt. Teď jsem si trochu pomohl k penězům, dávám řadu kondic a dvakrát týdně chodím psát matřiky. Kromě toho jsem začal překládat z angličtiny a docela mi to jde. Vydělá se tím spousta peněz. Tak asi tohle učiním prozatím pramenem své obživy, protože v dohledné době vůbec není naděje na universitní dráhu.“ Ještě o několik měsíců dříve přítom Hejdánek své „životní zaměstnání“ a „obor působnosti“ viděl v „profesuře filosofie“ (tamtéž, Ladislav Hejdánek Vilmě Kuchařové, 24. 7. 1948, ref. 2/2//6).

¹³³ Srov. L. HEJDÁNEK, *Dopisy přáteli*, s. 56–57 (dopis č. 9 ze 7. 4. 1977).

¹³⁴ AUK, HL, kart. 2, vlastní životopis, 2. 6. 1972, ref. 1/3/2//3; tamtéž, vlastní životopis, 13. 3. 1991, ref. 1/3/2//9. Srov. L. HEJDÁNEK, *Wahrheit und Widerstand* [rozhovor s Doris Liebermann], s. 143.

¹³⁵ AUK, HL, kart. 2, vlastní životopis, 13. 3. 1991, ref. 1/3/2//9; srov. L. HEJDÁNEK, *Demokracii máme, demokracii se nedostává*, s. 16.

¹³⁶ Oznámení o úmrtí Ladislava Hejdánka, dostupné online: https://tarantula.ruk.cuni.cz/AKTUALITY-10047-version1-parte_lvh.pdf [cit. 25. 5. 2022].

Závěr

I když jsme zde z Hejdánkových životních osudů mohli sledovat pouze vcelku malou část, je myslím patrné, že v jeho životním směřování šlo o část velmi významnou. Právě během údobí stráveného na filosofické fakultě – a zejména díky setkání s Janem Patočkou – došlo k Hejdánkovu rozhodnutí pro filosofickou dráhu, v níž pak již pokračoval po celý život. Těžko říci, jak by se jeho osudy dále vyvíjely, kdyby se toto setkání neuskutečnilo; i pod vlivem jiných učitelů, zejména J. B. Kozáka, Hejdánek patrně mohl rozpoznat v pěstování filosofie svůj vlastní životní program. Každopádně to, že se mohl učit právě od Patočky jakožto nejvýznamnějšího myslitele, který u nás v poválečné době působil, pro Hejdánka zřetelně znamenalo nenahraditelnou zkušenost. Díky dochovaným dokumentům (korespondenci, studijním referátům či dalším raným Hejdánkovým textům) by bylo možné dále sledovat toto formování (které se ovšem nevyčerpávalo Patočkovým vlivem) ve větším detailu a s přihlédnutím k tomu, co konkrétně filosofie a její studium pro Hejdánka znamenala. To však již zůstává mimo možnosti předloženého textu, který usiloval spíše o vykreslení Hejdánkových studií v celkovém přehledu.

Vedle průběhu Hejdánkovy cesty k filosofii jsme mohli na jeho případu sledovat zároveň také dopady, které na podobu univerzit mělo převzetí moci komunistickou stranou po únoru 1948. Hejdánek poněkud překvapivě neskončil mezi těmi, kteří museli studium z politických důvodů opustit, a měl v tom ohledu větší štěstí než řada jeho vrstevníků. Jeho případ tak krom jiného ukazuje, že i tam, kde se v pounorové době daly očekávat nepříznivé osobní výhledy, velmi záleželo na konkrétním rozhodování jednotlivých aktérů, a to i mezi komunisty, a že i studenti, kteří zjevně nebyli s novým režimem konformní, stále mohli dosáhnout absolutoria (byť třeba jen díky příznivé souhře okolností, k nimž v Hejdánkově případě patřilo také zastání, jehož se mu dostalo od komunistických profesorů Riegra a Svobody). Pro obecnější závěry o tom, do jaké míry se novému režimu dařilo mít pod kontrolou to, jací studenti budou moci na vysokých školách zůstat, je prozkoumání jediného případu přirozeně nepostačující. Můžeme však na jeho základě konstatovat, že i strategie, kterou Hejdánek volil – tedy nevymezovat se paušálně proti novému režimu jako takovému, ale zároveň neskrývat své vlastní odlišné přesvědčení –, se mohla ukázat jako funkční.

Máme-li se závěrem stručně pokusit o zhodnocení Hejdánkova významu, jistě nebude sporu, že mezi našimi poválečnými filozofy patří mezi nejvýraznější postavy. Bylo už ostatně vícekrát konstatováno, že se řadí k několika málo našim soudobým myslitelům, kteří usilovali o vybudování vlastní svěbytné filosofické koncepce.¹³⁷ Na své celkovější zhodnocení však Hejdánkovo působení v českém myšlení a ve společnosti vůbec zatím čeká. Až větší časový odstup jasněji ukáže, jakou stopu jeho osobnost v naší kultuře zanechala (a zanechá) a do jaké míry se na jeho přínos podařilo (a podaří) zareagovat. V přítomné

¹³⁷ Srov. Filip KARFÍK, *Hejdánkova filosofie nepředmětnosti*, Kritický sborník, 17/1, 1997, s. 61–71, zde s. 61; Václav NĚMEC, *Ladislav Hejdánek: Filosofie nepředmětnosti*, in: Markéta Bendová – Johana Borovanská – Daniela Vejvodová, *Filosofie v podzemí – Filosofie v zázemí. Podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*, Praha 2013, s. 168–187, zde s. 169; Stanislav SOUSEDÍK, *Meontology L. Hejdánka. Pokus o kritický výklad*, *Filosofický časopis* 60/4, 1992, s. 673–676, zde s. 673; Václav TOLLAR, *Panpsychistické motivy ve filosofii Ladislava Hejdánka*, in: Erázim Kohák – Jakub Trnka (edd.), *Hledání české filosofie*. Soubor studií, Praha 2012, s. 287–300, zde s. 288.

chvíli se nezdá, že by jeho dílo u odborné i širší veřejnosti vzbuzovalo potřebu výraznějšího navazování. Nelze říci, že by se Hejdánkovi samému zdařilo vytvořit vlastní filosofickou školu a vychovat si okruh žáků, kteří by jeho myšlenky bezprostředně sami dál rozvíjeli. Za první vážnější pokusy v tomto směru je možné pokládat několik poměrně nedávných studií jeho někdejších studentů z filosofické fakulty, které jsou Hejdánkovo myšlení věnovány.¹³⁸

V tuto chvíli stále platí, že značná část Hejdánkova díla dosud čeká na uveřejnění a že snahy o zmapování jeho myšlení i životních osudů zůstávají spíše v začátcích. Tento příspěvek si nekladl vyšší ambice než pokusit se o dílčí průzkumnou sondu do života této výrazné osobnosti našich nejnovějších dějin zaměřenou na údobí, v němž se utvářela jeho filosofická orientace. Na základě dochovaných dokumentů by bylo možné (a bylo by to také žádoucí) prozkoumat další málo zpracované oblasti Hejdánkova života, které by samy vydaly na vlastní studie – od jeho působení v Akademické Ymce, v evangelické Nové orientaci nebo v ekumenickém semináři v Jirchářích přes Chartu 77 či soukromé filosofické semináře v 70. a 80. letech po léta strávená na univerzitě v profesorské roli. Přispěje-li předložený text k takovému zájmu, dosáhl vrchovatě svého cíle.

Těm, kdo se mohli s Ladislavem Hejdánkem osobně setkat, byť třeba již jako s emeritovaným profesorem a mimo univerzitní půdu, zůstane v paměti jedinečná atmosféra, jíž se rozhovory s ním vyznačovaly. Nechyběla jim přísná vážnost, usilovné soustředění, kritičnost a opravdovost dialogu, které zůstávaly v jeho naslouchání i promlouvání zřetelně přítomny do pozdního věku. Zejména však přinášely zkušenost svobodně se tázajícího myšlení, které se mohlo uvolňovat ze svázanosti zažitými náhledy, nadechovat průzračného vzduchu nových otázek a odrážet k dalšímu rozletu. Pokud dovedl Ladislav Hejdánek druhé něčím skutečně podstatně oslovit, ať už s ním v tu chvíli souhlasili, nebo ne, byla to právě jeho schopnost přivádět člověka k této zkušenosti bezpředsudečného, „nezávistivého“ (řečeno s Platónem) filosofování – a probouzet zároveň vůli k tomu, aby se taková zkušenost dále zúročila. Soudím, že podobných postav nemáme v naší kultuře tolik, abychom si mohli dovolit tu Hejdánkovo nechávat stranou a nenavazovat na ni – a to ať už jakkoli kriticky.

¹³⁸ Z rozsáhlejších statí jde zejména o následující: Tomáš HEJDUK, *Nepolitická politika v díle Ladislava Hejdánka*; V. NĚMEC, *Ladislav Hejdánek: Filosofie nepředmětnosti*; Václav TOLLAR, *Pojmové myšlení u Ladislava Hejdánka v kontextu Husserlovy fenomenologie*, disertační práce, Praha 2014 (dostupné online: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/72938> [cit. 25. 5. 2022]).

Příloha: Přednášky a semináře, které si Ladislav Hejdánek zapsal během studia na PŘF UK a FF UK v Praze¹³⁹

Semestr / rok	Přednáška / seminář (hodinová dotace týdně)	Vyučující
ZS 1946/47 (PřF UK) ¹⁴⁰	Úvod do studia na universitě (3) ¹⁴¹	Otakar Matoušek
	Elementární logika (3)	Albína Dratvová
	Algebra (3+2)	Vladimír Kořínek
	Úvod do diferenciálního a integrálního počtu (3+2)	Vojtěch Jarník
	Cvičení z analytické geometrie (2)	Vladimír Kořínek
	Nauka o obraně státu (2)	František Rosenfelder
	Branná výchova pro posluchače I. semestru (2) ¹⁴²	Rudolf Žáček
LS 1946/47 (PřF UK) ¹⁴³	Velcí myslitelé a vědci (3)	Otakar Matoušek
	Kritika přírodovědeckých pojmů (3)	Albína Dratvová
	Algebra II. (3+2)	Vladimír Kořínek
	Cvičení z analytické geometrie (2)	Vladimír Kořínek
	Úvod do diferenciálního a integrálního počtu (3+2)	Vojtěch Jarník
	Branná výchova II. (2) ¹⁴⁴	Rudolf Žáček
ZS 1947/48 (FF UK) ¹⁴⁵	Logika (II) (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Kritický výklad moderní symbolické logiky (2)	Arnošt Kolman
	Theorie vědeckého poznání (2)	Ladislav Rieger
	Platon (2)	Jan Patočka
	Moderní filosofické texty (filosofický proseminář) (2)	Jan Patočka

¹³⁹ Soupis vznikl porovnáním údajů z tištěných seznamů přednášek na dané fakultě se záznamy v katalogích posluchačů v AUK (nacionálně odevzdanými univerzitě) a v Hejdánkových indexech z přírodovědecké i filosofické fakulty. Názvy přednášek a seminářů jsou uváděny přednostně podle tištěných seznamů přednášek. V případě některých přednášek se nepodařilo blíže zjistit příslušného vyučujícího (jde zejména o přednášky z občanské výchovy, resp. společenských nauk z let 1949–1952). Srov. také výše s. 86 k Hejdánkově dlouhodobému omeocnění, v jehož důsledku se od přelomu let 1949 a 1950 již přednášek a seminářů osobně neúčastnil, ačkoli si je nadále zapisoval a z některých (opět z občanské výchovy, resp. společenských nauk) také skládal zkoušky.

¹⁴⁰ AUK, PřF UK, i. č. 93, Katalog posluchačů Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, ZS 1946–1947, Řádní posluchači A–M, s. 316 (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//9; srov. *Seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v zimním běhu 1946/47*, Praha 1946.

¹⁴¹ V seznamu přednášek (s. 7) dodatek: „Základní kapitoly z přírodovědecké filosofie“.

¹⁴² V indexu (s. 2) razítko „Zákl. těl.“.

¹⁴³ AUK, PřF UK, i. č. 97, Katalog posluchačů Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, LS 1947, Řádní posluchači A–L, s. 290 (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//9; srov. *Seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v letním běhu 1947*, Praha 1947.

¹⁴⁴ V seznamu přednášek (s. 20) dodatek: „(zákl. tělocvik a pochodová cvičení). Povinné pro posluchače II. semestru“.

¹⁴⁵ AUK, FF UK, i. č. 279, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, ZS 1947–1948, Řádní posluchači E–Ch, s. 971 (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11; srov. *Seznam přednášek na Univerzitě Karlově v zimním běhu 1947–48*, Praha 1947.

Semestr / rok	Přednáška / seminář (hodinová dotace týdně)	Vyučující
ZS 1947/48 (FF UK) ¹⁴⁶	Sociologie manželství II. (2)	Otakar Machotka
	Základy sociologie (2)	Karel Galla
	Teorie čísel (2)	Vladimír Kořínek
	Úvod do počtu pravděpodobnosti (2)	Eduard Čech
	Branná výchova III. (2) ¹⁴⁷	Rudolf Žáček
LS 1947/48 (FF UK) ¹⁴⁸	Logika III. (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Kritický výklad moderní symbolické logiky (2)	Arnošt Kolman
	Platon II. ¹⁴⁹ (2)	Jan Patočka
	Moderní filosofické texty (proseminář) (2)	Jan Patočka
	Základy sociologie II. (2)	Karel Galla
	Logika jako moment dialektiky (3)	Ladislav Rieger
	Theorie čísel II. (2)	Vladimír Kořínek
	Úvod do počtu pravděpodobnosti II. (2)	Eduard Čech
Branná výchova IV. (2) ¹⁵⁰	Rudolf Žáček	
ZS 1948/49 (FF UK) ¹⁵¹	Výklady k dějinám filosofie starověké a středověké (4)	Jan Blahoslav Kozák
	Výbrané kapitoly z dějin novověké filosofie (2)	Ladislav Rieger
	Dialektické rozmluvy Platonova stáří (2)	Jan Patočka
	Platon, Laches (proseminář) (2)	Jan Patočka
	Rozbor nových publikací (seminář) (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Referáty, samostatné práce (seminář) (2)	Ladislav Rieger
	Vývoj společnosti (2)	Josef Král
	Umění a společnost (2)	Ludvík Svoboda
	Cvičení (proseminář) (2)	Ludvík Svoboda
	Praktický kurs staré řečtiny, odd. I. (2)	Zdeněk Vysoký
	Branná výchova V. (2) ¹⁵²	Rudolf Žáček
Občanská výchova: vývoj společnosti (2)	Čestmír Císař	
LS 1948/49 (FF UK) ¹⁵³	Výklady k dějinám filosofie starověké a středověké II. (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Dějiny filosofie od začátku doby hellenistické do konce středověku (2)	Ludvík Svoboda

¹⁴⁶ Viz pozn. 145.

¹⁴⁷ V indexu (s. 4) razítko „Střelba“.

¹⁴⁸ AUK, FF UK, i. č. 287, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, LS 1948, Řádní posluchači E–Ch, s. 917 (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11; srov. *Seznam přednášek na Univerzitě Karlově v letním semestru 1947–48*, Praha 1948.

¹⁴⁹ V seznamu přednášek (s. 61) pouze „Platon“.

¹⁵⁰ V indexu (s. 8) razítko „Plování“.

¹⁵¹ AUK, FF UK, i. č. 296, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, ZS 1948–1949, Řádní posluchači E–Ch, s. 790 (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11; srov. *Seznam přednášek na Univerzitě Karlově v zimním semestru 1948–49*, Praha 1948.

¹⁵² V indexu (s. 12) razítko „Šerm“ a „Osvobozen“.

¹⁵³ AUK, FF UK, i. č. 305, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, LS 1949, Řádní posluchači E–Ch (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11; srov. *Seznam přednášek na Univerzitě Karlově v letním semestru 1948–49*, Praha 1949.

Semestr / rok	Přednáška / seminář (hodinová dotace týdně)	Vyučující
LS 1948/49 (FF UK) ¹⁵⁴	Dialektický materialismus ve vědách přírodních (2)	Ladislav Rieger
	Aristoteles (2)	Jan Patočka
	Hume, Human Understanding (proseminář) (2)	Jan Patočka
	Nová literatura filosofická (seminář) (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Seminář [filosofický] (2)	Ladislav Rieger
	Seminář [sociologický] (2)	Ludvík Svoboda
	Vývoj společnosti (druhá, samostatná část) (3)	Josef Král
	Praktický kurs staré řečtiny, odd. II. (2)	Zdeněk Vysoký
	Branná výchova VI. (lehká atletika) (2) ¹⁵⁵	Rudolf Kříž
	Občanská výchova: vývoj společnosti (pokračování) (2)	Čestmír Císař
ZS 1949/50 (FF UK) ¹⁵⁶	Dějiny filosofie od konce starověku do doby renesanční (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Leninovy názory na starověkou filosofii (1)	Ludvík Svoboda
	Marxistická kritika filosofie za posledních sto let (3)	Ladislav Rieger
	Heglova Fenomenologie ducha (2)	Jan Patočka
	Antická dialektika (2)	Jan Patočka
	Hume a příbuzní filosofové britského empirismu (proseminář) (2)	Jan Patočka
	Spisy Engelsovy a literatura o něm (seminář) (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Sociologický seminář: Rozbor a kritika Masarykovy „Otázky sociální“ (2)	Ludvík Svoboda
	Seminární cvičení pro pokročilé (2)	Ladislav Rieger
	Občanská výchova V. Společenské nauky (2)	
LS 1949/50 (FF UK) ¹⁵⁸	Branná výchova VII. (2) ¹⁵⁷	Rudolf Kříž
	Britský empirismus (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Marxistická kritika filosofie za posledních sto let (3)	Ladislav Rieger
	Antická dialektika (2)	Jan Patočka
	Předsokratovská filosofie (2)	Jan Patočka
	Učení marxismu-leninismu o státě a revoluci (2)	Karel Galla
	Kantovy noetické spisy (proseminář) (2)	Jan Patočka
	Nové spisy filosofické (seminář) (2)	Jan Blahoslav Kozák
Sociologický seminář: Rozbor a kritika Masarykovy „Otázky sociální“ (2)	Ludvík Svoboda	

¹⁵⁴ Viz pozn. 153.

¹⁵⁵ V indexu (s. 14) razítko „Osvobozen“.

¹⁵⁶ AUK, FF UK, i. č. 316, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1949–1950, Řádní posluchači nereformovaní E–Ch (nacionál); AUK, HL, kart. I, seznam přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11; srov. *Seznam přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy ve studijním roce 1949–50*, Praha 1949.

¹⁵⁷ V indexu (s. 22) razítko „Branné výchově nepodléhá“.

¹⁵⁸ Viz pozn. 145.

Semestr / rok	Přednáška / seminář (hodinová dotace týdně)	Vyučující
LS 1949/50 (FF UK) ¹⁵⁹	Seminární cvičení pro pokročilé (2)	Ladislav Rieger
	Občanská výchova VI. Společenské nauky (2)	
	Branná výchova VIII. (2) ¹⁶⁰	Rudolf Kříž
ZS 1950/51 (FF UK) ¹⁶¹	Marx-leninské učení o společnosti (2)	Ludvík Svoboda
	Britský empirismus (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Racionalismus od renesance po Kanta (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Dějiny filosofie (2)	Ludvík Svoboda
	Učení marxismu-leninismu o státě a revoluci (2)	Karel Galla
	Lenin jako filosof (1)	Ludvík Svoboda
	Společenské nauky (2)	
LS 1950/51 (FF UK) ¹⁶²	Marx-leninské učení o společnosti (2)	Ludvík Svoboda
	Hegelův systém v přehledu (1)	Ludvík Svoboda
	Positivismus a marxismus (1)	Ladislav Rieger
	Britský empirismus (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Racionalismus od renesance po Kanta (2)	Jan Blahoslav Kozák
	Dějiny filosofie (2)	Ludvík Svoboda
	Učení marxismu-leninismu o státě a revoluci (2)	Karel Galla
	Kulturní revoluce (2)	Ladislav Štoll
Společenské nauky (2)		
ZS 1951/52 (FF UK) ¹⁶³	Česká filosofie za I. republiky od Masaryka (2)	Ludvík Svoboda
	Otázky dialektického materialismu (2)	Ladislav Rieger
	Dějiny německé filosofie od osvícenství (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Dějiny evropské filosofie od francouzské revoluce (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Společenské nauky (2)	
LS 1951/52 (FF UK) ¹⁶⁴	Česká filosofie za I. republiky od Masaryka (2)	Ludvík Svoboda
	Otázky dialektického materialismu (2)	Ladislav Rieger
	Dějiny německé filosofie od osvícenství (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Dějiny evropské filosofie od francouzské revoluce (3)	Jan Blahoslav Kozák
	Společenské nauky (2)	

¹⁵⁹ Viz pozn. 145.

¹⁶⁰ V indexu (s. 22) razítko „Branné výchově nepodléhá“.

¹⁶¹ AUK, FF UK, i. č. 326, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1950–1951, Řádní posluchači A–H, 4.–5. ročník (a vyšší) (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11; srov. *Seznam přednášek na Filozofické fakultě University Karlovy ve studijním roce 1950–51*, Praha 1950.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ AUK, FF UK, i. č. 336, Katalog posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1951–1952, Řádní posluchači nereformovaní, mimořádní posluchači, cizinci, zrušené zápisy (nacionál); AUK, HL, kart. 1, seznam přednášek na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze, ref. 1/1/2//11; srov. *Seznam přednášek na filozofické fakultě ve studijním roce 1951–52*, Praha 1951.

¹⁶⁴ Tamtéž.

Grantová podpora:

Studie vznikla v rámci řešení programu COOPERATIO HIST, obor History and Philosophy of Science.

VÁCLAV DOSTÁL

Ladislav Hejdánek als Student der Karlsuniversität (1946–1952)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag befasst sich mit den Schicksalen Ladislav Hejdáneks (1927–2020), eines der auffälligsten tschechischen Philosophen des 20. Jahrhunderts, während seiner Studienzeit an der Karlsuniversität Prag. Der Aufsatz untersucht mit Blick auf den Kontext der unmittelbaren Nachkriegszeit und der Zeit des politischen Umschwungs im Februar 1948, wie es Hejdánek unter den gegebenen Umständen gelang, als Student, der gegen den Marxismus auftrat und deutlich christlich orientiert war, dennoch den Dokortitel zu erringen.

Nach Absolvierung des Realgymnasiums studierte er an der Prager Universität zunächst Mathematik und Philosophie der Naturwissenschaften (dies an der Naturwissenschaftlichen Fakultät), trat jedoch schließlich zur Philosophie und Soziologie über (an der Philosophischen Fakultät). Seine Interessen an den naturwissenschaftlichen Disziplinen, mit denen er sich in der Gymnasialzeit beschäftigt hatte (Biologie, Physik, Chemie), gingen allmählich zur logischen Symbolik und von da schließlich zur Philosophie über. Eine bedeutende Rolle spielte hierbei seine auf dem Boden der philosophischen Fakultät erfolgte Begegnung mit Jan Patočka, der ihn zu der Entscheidung führte, sich den Rest seines Lebens der Philosophie zu widmen.

Obgleich Hejdánek auf der Fakultät als entschiedener Opponent des Marxismus auftrat, wurde er infolge des Zusammenspiels geeigneter Umstände im Unterschied zu zahlreichen anderen Studenten nicht relegiert und konnte auch nach dem Februar 1948 sein Studium fortsetzen. Die sogenannte Studienüberprüfung bestand er erfolgreich dank seiner Kenntnisse von Marx, Engels und Lenin, und bei weiteren Versuchen, ihn auszuschließen, setzten sich Professoren für ihn ein, die im Unterschied zu ihm Mitglieder der Kommunistischen Partei waren. Dass er schließlich zu Ende studieren konnte, dazu verhalf ihm paradoxerweise auch der Umstand, dass er während seines Studiums ernsthaft erkrankte und dank seiner langfristigen Abwesenheit in der Fakultät der Aufmerksamkeit seiner marxistisch ausgerichteten Kollegen entzogen war.

Hejdánek wird im Text als Angehöriger einer Generation vorgestellt, die von den Nachkriegsveränderungen der politischen Lage während des Studiums unmittelbar betroffen waren. In seinem Falle wurde ihm zwar schließlich gestattet, das Absolutorium zu erlangen, eine Betätigung in seinem Fach suchte er jedoch die meiste Zeit seines Lebens vergeblich. Nur privat konnte er sich der Philosophie widmen. Erst 1989 konnte seine ursprüngliche, bereits in Studienzeiten gefasste Absicht Wirklichkeit werden, gerade an der Universität Professor für Philosophie zu werden.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Václav Dostál
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
vaclav.dostal@ff.cuni.cz

Kronika

Pokladnice Českého království v neklidné době. Zpráva o konferenci *Kutná Hora a husitství*

Konference *Kutná Hora a husitství* byla původně plánována na duben roku 2020, k jejímu uskutečnění však došlo vzhledem ke koronavirové epidemii a s ní spjatým opatřením až 26.–27. 5. 2022. Odehrála se přímo v centru Kutné Hory v historickém Dačickém domě, který dnes slouží jako Vzdělávací a prezentační centrum kulturního dědictví UNESCO. Uvedený dům nebyl jako místo konání zvolen náhodně, neboť kromě toho, že poskytuje vhodné zázemí pro konání konferencí, jeho historie má blízko k dějům, o nichž bylo jednáno. Na počátku 16. století byl totiž sídlem utrakvistického světicího biskupa Filipa Villanuovy Sidonského, jehož však v pozdější době v historické paměti místa zastínil Mikuláš Dačický. Pořadatelem konference byla Akademie věd České republiky, Filosofický ústav AV ČR, České muzeum stříbra v Kutné Hoře, Univerzita Hradec Králové a její Centrum urbánní historie, Státní oblastní archiv v Praze a Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě.

Po úvodním přivítání Vojtěchem Vaňkem, ředitelem Státního okresního archivu Kutná Hora, byl zahájen první konferenční blok. Petr Elbel z Masarykovy univerzity v Brně ve svém referátu *Zikmundovy pobyty v Kutné Hoře a Čáslavi v letech 1420–1421* zmapoval zprávy o králových pobytech v uvedených městech na základě narativních a diplomatických pramenů. Zatímco ve vyprávěcích pramenech lze narazit na různé nesrovnalosti, Zikmundovy listiny z uvedených roků, vydané v obou městech, poskytují více spolehlivých informací. Na jejich základě se jeví, že v obou městech strávil Zikmund se svým dvorem až 35 % veškerého svého času v uvedených letech, tedy více než na Pražském hradě a v okolí tehdejší Prahy. Zde vydané listiny ovšem byly určeny především příjemcům ze Svaté říše římské a Uher, podíl českých příjemců byl menší. Dle Elbelova názoru lze považovat Kutnou Horu přinejmenším v uvedené době za Zikmundovu hlavní rezidenci v království. Na Elbela navázal Martin Šandera z královéhradecké univerzity s příspěvkem *Kutná Hora v době Mikeše Divůška z Jemniště*. Šandera se zaměřil na Divůškovu kariéru (původ v rodě pánů z Cimburka, kontakty s Janem Zoulem z Ostředka, služba Zikmundovi v Uhrách a v Benátsku) a následně Divůškovy aktivity v úřadu kutnohorského mincmistra. Právě s jeho působením v tomto úřadu bývá spojováno masakrování kališníků, kteří měli být sprovozováni ze světa házením do starých dolů. Šandera provedl analýzu pramenů a dospěl k závěru, že často uváděné vysoké počty obětí těchto masakrů jsou patrně nadsazené.

Po obědové pauze navázal druhý konferenční blok, který zahájil Stanislav Bárta z Masarykovy univerzity přednáškou *Zikmundovi straníci na Čáslavsku a Kouřimsku a jejich eroze v počátku husitské revoluce*. Dle Bárty se jednalo o velice nehomogenní skupinu, z níž vyčnívaly některé výraznější osobnosti, např. Mikeš Divůšek z Jemniště, Jan z Chlumu a Košumberka, Václav z Dubé a na Leštně, Janek z Chotěmic, Petr Konopištský ze Šternberka nebo Diviš z Říčan. Oporou Zikmunda byla po určitou dobu města Kutná Hora, Čáslav, Kolín či Kouřim. Měst i opěrných bodů, které byly sídly Zikmundových straníků,

se postupně zmocňovali husité, až ve sledovaném regionu převážili. Většina nižší šlechty v obou krajích se přidala na jejich stranu. Zikmundovi straníci, kteří v tomto regionu drželi majetky, odsud odešli.

Na Bártu navázal svým příspěvkem *Držba opevněných sídel v okolí Kutné Hory v době husitské* Zdeněk Beran z Univerzity v Hradci Králové. Beran si vymezil okruh jedné míle okolo Kutné Hory, kde vysledoval 45 opevněných objektů. Zatímco před husitskými válkami drželi objekty v okolí města kutnohorští měšťané, později se jich zmocnili radikální husité, které vystřídali příznivci Ptáčkovy a Poděbradovy strany. Město jako obec si nevytvořilo venkovské předpolí, jak pozorujeme u jiných měst.

Třetí blok zahájila Blanka Zilynská z Ústavu českých dějin a Archivu Univerzity Karlovy referátem *Synody utrakvistického duchovenstva v Kutné Hoře v letech 1441–1443*. Stručně shrnula vývoj synodality na našem území od počátku 15. století (synody pořádali univerzitní mistři i táborité) až do sledovaných roků, na které se poté zaměřila podrobněji. Zilynská podala přehled průběhu synod v Kutné Hoře, kterých se účastnil mistr Jan Rokycana i světské osoby, které do průběhu synodálního jednání i zasahovaly. Kutnohorské synody v uvedených letech sice nijak neformovaly další směr synodality ani nepředstavují zásadní formulaci utrakvistické konfese, napomohly však ke konstituování kališnické církve a způsobily konec odstředivých sil v jejím rámci (potlačení tábořského vyznání víry). Podíl na tom měli i pražští univerzitní mistři umírněného směru.

Posléze Martin Nodl z Centra mediévistických studií ve svém příspěvku *Discipline jinakosti: náboženská jednání v Kutné Hoře ve 40. letech 15. století* hovořil o zásadích laických činitelů do církevních záležitostí a věroučných sporů. Jedním z řady případů byly i kutnohorské synody 40. let. Intervence laiků měly sloužit k řešení náboženských sporů a disciplinaci (potlačení) věroučné jinakosti. Situaci v pozdně středověkých Čechách přirovnal k francouzskému galikanismu, jehož obdoba se objevila už za Václava IV., za bezkráloví se ale tyto prvky projevovaly u šlechtických reprezentantů. Nodl zmínil příklady takových situací a uvedl, že přesnější charakteristiku „českého galikanismu“ hodlá dále precizovat.

Čtvrtý a závěrečný blok prvního dne zahájil Martin Musílek z Centra mediévistických studií a Národní galerie tématem *Hertvík, Čapek, Bedřich et alii. Siroťčí hejtmanská správa královských měst jako hnací motor válečné ekonomiky husitského východu*. Dle Musílka bylo ovládnutí města pro husitské hejtmany cestou ke kariéře a dalším majetkům. Pro sledovaný region se nám ovšem z husitského období nedochovalo dostatečné množství pramenů k této problematice. Zatímco Bedřich ze Strážnice zakotvil na dlouhá léta v Kolíně, krajskému hejtmánovi Janu Hertvíkovi z Rušinova se domovem staly hrady Lichtenburk a Vildštejn. Společným rysem všech husitských hejtmánů držících v čase husitských válek majetky byl neustálý nedostatek financí.

Přestože byla konference prezentována jako mezinárodní, s výjimkou příspěvku Alexandry Kaar, který zakončoval nejen čtvrtý blok, ale celý oficiální program prvního dne, byly všechny referáty v češtině. Alexandra Kaar z Ústavu pro rakouský dějepis při vídeňské univerzitě vystoupila s referátem *Wer den Schaden hat, braucht für den Spott nicht zu sorgen. Die Sorgen eines Görlitzer Kaufmanns in Sigismunds Kutenberg*. Analyzovala v něm již v minulosti edičně zpřístupněný pramen, jímž je stížnost Wenzela Möncha na Hanse Venedigera, který mu sebral jeho zboží, protože se Mönch pokusil navzdory králově zákazu dovézt do Zhořelce stříbro. Alexandra Kaar identifikovala místo, odkud mělo být

stříbro odvezeno („Chotten“) na základě indicií v textu jako Kutnou Horu, a to v době pobytu krále Zikmunda, který je ve stížnosti rovněž nepřímo zmiňován. První konferenční den byl zakončen komentovanou prohlídkou kostela sv. Jakuba, kde o opravách významné budovy informoval Aleš Pospíšil (památková péče Kutná Hora), a společenským večerem v restauraci Dačický.

Druhý jednací den byl rozdělen do tří bloků. První se zaměřil na novinky v poznání významné lokality husitského období, tedy Roháčova hradu Sionu ve Chlístovicích. Jan Kypťák z Národního památkového ústavu v příspěvku *Terénní stopy dobývání hradu Sionu* představil výsledky moderního archeologického výzkumu obléhacích táborů jihozápadně a severovýchodně od hradu. Zvláště severovýchodní tábor náleží k největším a nejlépe dochovaným obléhacím táborům v našem prostoru. Lokalita byla již v minulosti bohužel intenzivně vykradena majiteli detektorů kovů. Milan Sýkora posléze doplnil Kypťákovu příspěvek o možnou podobu hradu Sion v době Jana Roháče, přičemž vycházel z aktuálních výzkumů a deníků Evy Jánské. Sion rozhodně nebyl drobnou Roháčovou soukromou rezidencí, jak se dříve soudilo, nýbrž rozsáhlou opevněnou lokalitou, k níž lze v husitských Čechách nalézt mnoho analogií. V poslední části bloku o Sionu představil Vojtěch Vaněk (Státní okresní archiv Kutná Hora) *Počátky hradu Sion z pohledu historie*. Kromě připomenutí známých pramenů přišel se zajímavými teoriemi, dle nichž Sion ve Chlístovicích (dříve nazývaných též Hrádek) mohl mít svého předchůdce v sídle nápravníka svatovítské kapituly, nebo že stavbu Sionu mohli zahájit Tomášek z Vícemilic či jeho známější příbuzný Jan Hvězda z Vícemilic. Roháč ostatně v čase husitských válek sídlil na hradě v Tehově u Řičan a dle Sionu se psal až v závěru života.

Druhý blok zahájil Martin Čapský z pardubické univerzity příspěvkem *Městské čtvrti a předměstí mají své vlastní orgány, své konšely a přísežné. Příspěvek ke kutnohorskému správnímu modelu Jiřího Kejře*. Navázal v něm jednak na jmenovaného právního historika a znalce středověké Kutné Hory a následně se soustředil na problematiku městské správy nižší úrovně na případu Kutné Hory, přičemž situaci srovnával s jinými lokalitami, kde jsou dochovány prameny obdobného rázu (Praha, Vratislav apod.). Zvláštní pozornost věnoval řádům pro čtvrtní hejtmány a středověkým protipožárním opatřením.

Druhé vystoupení v rámci druhého bloku patřilo Zdeňku Mužíkovi z Národního muzea, který v příspěvku *Kutná Hora jako místo sněmování* zúročil svůj dlouhodobý zájem o problematiku pozdně středověkých sněmů a sjezdů a navázal tím na oba příspěvky o (kněžském) sněmování v Kutné Hoře z předešlého dne. Referent napočítal 12 sněmů svolaných do Kutné Hory, nerovnoměrně rozložených do období husitských válek, času interregna (z iniciativy Ptáčka či Jiřího z Poděbrad) a posléze v jagellonském věku. Na sněmy a sjezdy do Kutné Hory ovšem nejezdili všichni oprávnění příslušníci stavů (někteří se proti místu konání ostře vymezovali a přáli si, aby se setkání konalo v Praze, je znám i opoziční sjezd v Kolíně). Místo konání i detaily z jednání nejsou často známy, v jednom případě je jako místo jmenován Vlašský dvůr a lze předpokládat, že jím byl i při jiných příležitostech. Mužík také konstatoval, že s konáním sněmu sice město dávalo souhlas, vnitřní spojení sněmu a města po stránce organizační a obsahové lze ale pozorovat jen výjimečně.

Třetí blok otevřel příspěvek Ondřeje Vodičky (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR) a Viktora Pohanky (Státní okresní archiv Kutná Hora) *Kutnohorští exulanti v Jihlavě v době husitské revoluce* vycházející z jejich společného projektu. Podchytili 300 osob, které opustily Prahu, Německý Brod nebo Kutnou Horu (odtud 110 osob) ze strachu před

husity a našly působiště jinde, např. v Jihlavě. Na ni se referenti zaměřili při svém výzkumu a odhadují, že se tady mohlo uchytit až 400 exulantů. Pro čtvrtinu z nich znají alespoň jméno, pro dalších 98 mají i více údajů k jejich osudu. Po ukončení výzkumu a prosopografickém vyhodnocení souboru dat přinese projekt mnoho nového pro otázku mobility měšťanstva, které nesouznělo s husitskými myšlenkami.

Jako poslední referent vystoupil Vlastimil Svěrák (Státní okresní archiv Jihlava), jenž se zabýval *Osudy písemností a klášterních klenotů přenesených sedleckými cisterciáky v době husitské revoluce do Jihlavy*. Zatímco cesty těchto předmětů, kterými doputovaly do Jihlavy, nejsou známy, opakovanou pozornost vyvolává jejich následný osud a dobový zájem o jejich uložení, resp. vrácení, doložený záznamy a smlouvami od r. 1483 až do poloviny 16. století. Referent shrnul fakta vztahující se k této historii a předvedl několik ukázkových reprodukcí z příslušného „pokladu“, jako je sedlecký ilustrovaný rukopis Zbraslavské kroniky uloženy od husitské doby v Jihlavě.

Závěrečného slova se ujal Robert Novotný (Centrum mediévistických studií Praha), aby zhodnotil oba dny kutnohorského jednání. Ocenil sevřenost konferenčního programu. Konstatoval návaznost na zpracování husitského období klasikem Jiřím Kejřem, z jehož výzkumů zůstala protentokrát stranou městská každodennost. Konferenční referáty naopak rozšířily pohled na husitskou Kutnou Horu o nová, převážně širší témata a úhly nazírání. Konference shrnula a výrazně doplnila známá fakta, týkající se Kutné Hory v husitském období. Lze proto doufat, že příspěvky, které zde zazněly, vyjdou brzy formou konferenčního sborníku.

Jan Boukal – Blanka Zilynská

doi: 10.14712/23365730.2022.19

Recenze a zprávy

Jiří Stočes a kol., Jan ze Šitboře. Úředník, literát, mýtus

Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2021, 274 stran.

ISBN 978-80-87316-99-3

Kniha o Janu ze Šitboře vyšla v nakladatelství Českého lesa za podpory Česko-německého fondu budoucnosti, Plzeňského kraje a města Poběžovice. Kolektiv autorů vedený Jiřím Stočesem se v ní zabývá historickou osobností německého vzdělance Jana ze Šitboře, jeho dílem i následným druhým životem. Kniha vznikla z iniciativy Spolku Mikuláš v poměrně krátké době, dané podmínkami pro čerpání grantu. Na kvalitě textu se tento časový pres celkem neprojevil, jediné snad tím, že autoři nemohli rozvinout vlastní výzkum a hledat nové poznatky. Museli se do jisté míry omezit na shrnutí dosud známých skutečností. I to je nicméně důležité, zvláště uvážíme-li, že dosud nebyla vydána žádná ucelená monografie, která by se Janem ze Šitboře zabývala.

Na sepsání knihy se podílelo celkem 11 odborníků z různých humanitních oborů, nahlížejících na Janovu osobu a jeho dílo (především na slavný spis *Oráč z Čech*) z různých perspektiv a úhlů pohledu. Mezi autory se tak kromě renomovaných historiků objevují i muzikoložky, archiváři, literární historik a historička umění. Právě široká škála odborníků umožnila autorům komplexní zhodnocení historické osobnosti, které je zároveň krásnou ukázkou funkční mezioborové spolupráce. Fundovanost výkladu u všech jednotlivých aspektů života Jana ze Šitboře přispívá k nesporné kvalitě celé knihy. Přestože se na knize podílelo velké množství autorů, nepůsobí jako sborník disparátních studií. Sjednocení stylu textů a jejich stavby zajišťuje plynulost čtení a kompaktnost této kolektivní monografie.

Kniha je přehledně rozdělena do šesti velkých okruhů, zásadních pro dosažení vytyčeného cíle, tedy popsání obrazu Janova života, díla a druhého života. Každý je pak členěn do několika menších podkapitol.

V úvodu knihy seznamuje Jiří Stočes čtenáře přehledně s hlavními body života a díla Jana ze Šitboře, čímž mu do budoucna usnadňuje orientaci v textech. Kapitoly jsou sice poměrně kompaktně provázané a navazují na sebe víceméně plynule, občas však dochází k naznačení otázek, jejichž odpověď je předmětem až některé z dalších kapitol, a tak nejsou ihned zodpovězeny. Stočesův úvod nicméně pomáhá právě tato hluchá místa i čtenáři, který se dosud s Janem ze Šitboře nesešel, překonat. Mimoto jsou v úvodu přiblíženy okolnosti vzniku knihy a primární intence autorů.

První kapitola je věnována životu Jana ze Šitboře obecně. Jsou v ní nastíněny problémy, s jakými se každý historik středověku pátrající po osudech jednotlivce potýká, tedy především nedostatek a nejednoznačnost pramenů. Stočes nicméně dále konstatuje, že v tomto případě je k dispozici více informací, než bývá obvyklé, a s určitou dávkou nejistoty tak může předložit i podkapitolu o Janově mládí a studiu. Z informací, které o něm máme, lze soudit, že se jednalo o velmi vzdělaného muže. S jistotou můžeme například tvrdit, že ovládal jak němčinu, tak latinu a češtinu. Kde se mu ovšem vzdělání dostalo, není jisté. Stočes například uvádí, že přídomek „z Teplé“, kterým se sám Jan někdy označoval, by

mohl ukazovat na to, že svá studia začal právě v tamějším premonstrátském klášteře. Pravděpodobně je i jeho následné studium na univerzitě. Dochované záznamy ovšem nemohou tyto teze potvrdit. Na toto rané období, přece jen zatížené otazníky, navazuje text Jana Mareše o působení Jana ze Šitboře v Žatci, tedy o produktivní periodě jeho života. Jan ze Šitboře byl v první řadě písařem, dále však i správcem školy a veřejně činnou a známou osobností. Vzhledem k dosaženému vzdělání jej lze považovat za dobového intelektuála, který své schopnosti neuplatňoval v akademické sféře, ale ve službě městu. Své inovativní nápady uplatnil při modernizaci žatecké kanceláře, která se pod jeho vedením stala jednou z nejmodernějších kanceláří království. Mimoto se věnoval i literární činnosti, podrobněji popsané v pozdějších kapitolách knihy. Závěr kapitoly o stáří Jana ze Šitboře, které strávil v kanceláři na Novém Městě pražském, sepsal Jan Hrdina.

Druhá kapitola blíže specifikuje povahu Janovy kancelářské činnosti. Jiří Stočes nejprve seznamuje čtenáře s obsahem kancelářské práce ve středověku obecně a z tohoto odrazového můstku přechází výklad ke konkrétnostem známým pro případ Jana ze Šitboře. O jeho činnosti v Žatci, modernizaci tamější kanceláře a dochovaném žateckém městském kopiáři, stejně jako o jeho formulářových sbírkách píše Tomáš Velička. K chronologicky pozdějšímu dílu, tedy pamětní berní knize Nového Města pražského, u níž je podíl práce samotného Jana (až na její založení) sporný, se vyjádřil Jan Hrdina.

Rodinné zázemí, přátelé a společenské kontakty Jana ze Šitboře jsou tématem třetí kapitoly. Na tomto místě je čtenáři například odhaleno, zda byla postava Markéty, zemřelé manželky Oráče z Čech, inspirována skutečnou osobou, a zda je tedy *Oráč z Čech* částečně autobiografické dílo. Autoři se vyjadřují negativně, zvláště s přihlédnutím k tomu, že o rodinných poměrech Jana ze Šitboře se dochovalo poměrně bohaté množství pramenů, z nichž ani jeden nenaznačuje její existenci. Co se kontaktů Jana ze Šitboře týče, ličí Jan Mareš plasticky jejich žateckou síť a dále rozebírá možné konexe na panovnický dvůr. Kontaktům v měšťanském prostředí Prahy se věnuje Jan Hrdina a možným vazbám v Chebu Jiří Stočes.

Tím je komplexní obraz soukromého i pracovního života Jana ze Šitboře dokončen a čtvrtá kapitola se už zabývá literárním odkazem tohoto muže, jeho nejznámějším filozoficko-poetickým spisem, nazývaným *Oráč z Čech* (v německém originále *Ackermann aus Böhmen*). Literární historik Jakub Sichálek toto dílo v následujících třech podkapitolách detailně rozebírá, a to nejen v literární rovině, ale i v rámci zasazení do obecného literárně-historického kontextu a rovněž jako pramen inspirace pro českou paralelu, skladbu *Tkadleček*. *Oráč z Čech* je ohodnocen jako citlivé, emocionálně bohaté, a zároveň filosoficky hluboké dílo, svědčící o vospělosti autora. Sichálek nicméně velmi podrobně mapuje i možné inspirační zdroje Jana ze Šitboře, které mohly jak podobu, tak vyznění spisku ovlivnit. V exkurzu ke *Tkadlečkovi* odmítá převažující snahu stavět tato dvě díla proti sobě, jedno jako německé, druhé jako české, jedno jako vospělé a filosofické, druhé jako téměř parodické, přinejmenším pokleslého stylu. Neupírá *Tkadlečkovi* určitou hodnotu a knihovník Bořek Neškudla v navazující podkapitole vysvětluje na základě porovnání dochovaných rukopisných a tištěných verzí *Oráče* a *Tkadlečka*, proč došlo v průběhu staletí k devalvaci druhého a k jeho téměř úplnému zapomenutí.

Pátá kapitola hovoří o chebském *Officiu sv. Jeronýma*. I toto dílo je s osobou Jana ze Šitboře spojeno; má se za to, že mohl být jeho písařem. O jeho skutečném autorství bychom však měli uvažovat asi pouze u liturgických čtení. *Officium* nejprve povšechně hodnotí

a popisuje muzikoložka Eliška Baťová, ve druhé podkapitole je kunsthistoričkou Miladou Studničkovou učiněn obsáhlý rozbor jeho iluminací.

Poslední, ovšem nejrozsáhlejší kapitola popisuje druhý život Jana ze Šitboře. Na něj i na jeho dílo je pohlíženo jako na symbol, zdroj inspirace i mýtus. Kapitulu otevírá text germanisty a literárního historika Štěpána Zbytovského, v němž ukazuje vznik a vývoj ackermanovského mýtu v německé literatuře. Mýtus o Janu ze Šitboře, budovaný během devatenáctého století v duchu německého nacionalismu, popisoval Jana jako vzdělaného Němce, který trpěl v zaostalém českém království. Tento postoj byl dále přebírán, a došlo tak k postupnému vytržení Janovy činnosti z kontextu českého prostředí a ke gradaci vyhraněně německého narativu v době druhé světové války. Navazující příspěvek Milady Krausové pojednává o historii ackermanovské tradice v Žatci, opět se zvláštním přihlédnutím k bolestnému válečnému zneužití *Oráče* v rámci nacistické propagandy. Tehdy bylo dílo volně adaptováno jako divadelní hra vyprávějící o německé pospolitosti a strádání Němců žijících v českém pohraničí. O poválečném očistění odkazu Jana ze Šitboře a snaze hledat v česko-německém prostředí spíše společné styčné body než rozpory pak pojednává Jiří Stočes. Muzikoložka a překladatelka Vlasta Reitterová přidala podkapitulu o uměleckém zpracování *Oráče* na jevišti a v hudbě, a to od začátku dvacátého století do současnosti. Celou kapitolu uzavírá Jiří Stočes vyjmenováním autorům známých pomníků *Oráče* i Jana ze Šitboře.

Jiří Stočes se ujal rovněž závěru. Doslov pak připojil inženýr Jan Soukup, člen spolku Mikuláš, a představil v něm aktivity i smysl působení svého spolku, spojené právě s osobou Jana ze Šitboře. Hlavním cílem spolku je rekonstrukce kostela svatého Mikuláše v Šitboři. Kromě toho se snaží šířit povědomí o obci i jejím slavném rodákovi.

Zvlášť v úvodu a závěru se nám odkrývá intence autorů dodat knize určitý přesah. Neměla by být vnímána jen jako monografie o středověkém písaři, ale v duchu nového narativu o Janu ze Šitboře a *Oráči z Čech* by měla pomáhat uzdravovat i více než půl století po válce stále ještě pošramocený česko-německý vztah. Je připomínkou společné minulosti reprezentované vzdělaným středověkým mužem, ovládajícím jak češtinu, tak němčinu, který sepsal hluboce lidské dílo o smrti a životě, týkající se všech bez ohledu na národnost. Je pokusem vnesení světla do příběhu Jana ze Šitboře, pokřiveného nacionalistickými perspektivami.

I proto je celá kniha koncipována dvojjazyčně (česko-německy) a tištěna zrcadlově. O německý překlad se postarali Vlasta a Hubert Reitterovi.

Kniha je dedikována odborné i laické veřejnosti a sám Jiří Stočes na tuto skutečnost v jejím úvodu upozorňuje a vysvětluje i úskalí, které tento přístup přináší. Nalézt hranici mezi libivou, čtenářsky atraktivní literaturou, která bude laickému čtenáři přístupná, a odborným textem obohacujícím vědeckou obec, nebývá nikdy jednoduché. Kolektiv autorů se to nicméně povedlo v nejvyšší možné míře. Bonusem je pak živá grafická úprava vydání.

Jan ze Šitboře je ze čtenářského hlediska dostupná, čtivá a poutavá kniha. Oživení strohého výkladu o mnohé aktuální exkurzy a často až detektivně líčené pátrání po Janovi zpřístupňuje text i neobornému čtenáři. Dobře promyšlené je i její rozvržení, ačkoli někdy přísné dodržování tématu dané kapitoly ubírá na plynulosti výkladu, který nepřichází v jednodušším proudu. Informace o Janovi se čtenáři skládají postupně, jako mozaika. Výsledkem je nicméně ucelený obraz dané tematiky, který naprosto koresponduje s deklarovaným cílem autorů.

Anna Pazourková

doi: 10.14712/23365730.2022.20

Olga Lomová (ed.), Ex Oriente lux. Rudolf Dvořák (1860–1920)

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2020, 308 s.,
ISBN 978-80-7308-989-4

Práce kolektivu autorů¹ se zabývá osobností profesora orientální filologie na české Karlo-Ferdinandově univerzitě Rudolfa Dvořáka. Kniha je koncipována jako volný sled kapitol zaměřených na různé odborné zájmy; s výjimkou dvou historiků se na ní podíleli různě specializovaní orientalisté.

Úvodní kapitola „Mezi Orientem a probuzením českého národa“ (autorka Olga Lomová) je životopisným přehledem. Rudolf Dvořák se narodil 12. listopadu 1860 v malé obci Dříteň u Českých Budějovic. Po maturitě na budějovickém gymnáziu začal na podzim 1879 navštěvovat Filozofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity, kde studoval klasickou a orientální filologii. Velký vliv zde na něj měl Jaromír Břetislav Košut (1853–1880), docent orientální filologie, který byl aktivní v národním hnutí. Dvořák po šesti semestrech odjel dokončit svá studia na univerzitu v Lipsku, kde na jaře 1883 obhájil dizertační práci na téma cizí slova v Koránu. Následující školní rok 1883/1884 strávil v Mnichově, kde se stal asistentem těžce nemocného profesora Ernesta Trumppa (1824–1885). Po návratu do Prahy začal Dvořák působit na Filozofické fakultě české Karlo-Ferdinandovy univerzity, kde se na podzim roku 1884 stal soukromým docentem a v roce 1890 mimořádným profesorem. V akademickém roce 1900/1901 byl zvolen děkanem a v roce 1915/1916 rektorem. Od svého příchodu do své smrti v roce 1920 vyučoval celkem šest jazyků (klasickou arabštinu a turečtinu, perštinu a novoperštinu, biblickou hebrejštinu, starou etiopištinu a klasickou čínštinu), v menší míře přednášel také témata z kulturních dějin Číny. Dvořák stál za založením semináře pro srovnávací indoevropský jazykozpyt, vychoval také své následovníky (např. arabista Felix Tauer). Vedle vědecké, pedagogické a organizační činnosti na univerzitě se zapojil také do činnosti osvětové, jejímž cílem bylo povznesení českého národa. Nejrozsáhlejší součástí této činnosti byly jeho příspěvky do Ottova slovníku naučného, pro nějž napsal mnoho orientalistických hesel.

Druhá kapitola „Na univerzitě v Lipsku“ (autor Jörg H. Hüsemann) přináší v širších souvislostech pohled na Dvořákův stipendijní pobyt. Během zimního semestru školního roku 1882/1883 se účastnil všech přednášek významných osobností německé orientalistiky, např. Heinricha Leberechta Fleischera (1801–1888) nebo Christoha Ludolfa Ehrenfrieda Krehla (1825–1901), kteří jej významně ovlivnili.

Třetí kapitola „Pražská německá orientalistika za ‚dvořákovských‘ časů“ (autor Petr Hlaváček) shrnuje především vývoj pražské německé univerzitní orientalistiky, která byla v interakci s dalšími evropskými univerzitami. Rozvoj univerzitních orientalistických studií probíhal v rámci jednotlivých fakultních ústavů, kateder či seminářů (geografie, historie, klasická filologie, orientální filologie, srovnávací jazykověda). Orientalistickými

¹ **Olga Lomová** – sinoložka, zabývá se dějinami čínské literatury, **Jörg H. Hüsemann** – sinolog, zabývá se čínským středověkem, čínskou vědou, technologiemi a zemědělstvím, **Petr Hlaváček** – historik a filozof, zabývá se náboženskými a intelektuálními dějinami, **Ladislav Bareš** – egyptolog, autor řady publikací z oblasti dějin, archeologie a náboženství, **Petr Zemánek** – arabista a semitista, zabývá se vývojem semitských jazyků, **Zuzana Kříhová** – iráništka, zabývá se moderní perskou literaturou, **Jitka Malečková** – historička a turkoložka, věnuje se moderním dějinám osmanské říše, **Jaroslava Hoffmannová** – historička a archivářka zaměřená na dějiny vědy a techniky s výrazným zřetelem na osobnosti.

tématy se zabývali nejprve profesori Teologické fakulty. Zde lze jmenovat např. znalce biblistiky a semitských jazyků Eduarda M. W. Petera (1818–1898) nebo Augusta Rohlinga (1839–1931), profesora starozákonní biblistiky. Na Filozofické fakultě Německé univerzity byl Dvořákovým učitelem např. talmudický učenec Saul Isaak Kämpf (1818–1892) nebo profesor geografie Oskar Lenz (1848–1925). Pro německou univerzitu byla pro rozvoj orientalistiky stěžejní klasická filologie, jejíž velkou osobností byl Max Grünert (1849–1929). Obecně lze shrnout, že se Filozofická fakulta německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v letech 1882–1920 profilovala jako výrazné ohnisko vědecké orientalistiky, které fungovalo v přirozené interakci s českojazyčným akademickým prostředím, stejně jako s dalšími evropskými univerzitami.

Čtvrtá kapitola „Organizátor, který otevíral cestu české egyptologii a asyriologii“ (autor Ladislav Bareš) se zabývá obory, kterým se Rudolf Dvořák věnoval sice pouze okrajově, ale hrál významnou úlohu při jejich vzniku – asyriologie a egyptologie. Počátky jeho zájmu o asyriologii lze hledat ve skutečnosti, že babylonština a asyrština patří mezi nejstarší známé semitské jazyky, jimiž se zabýval nejen ve své dizertační práci. V případě egyptologie nelze přesný důvod určit, lze se ale domnívat, že starý Egypt a Blízký východ a jejich civilizace nacházely v tehdejší českém prostředí a kultuře zřetelný ohlas. Na sklonku svého života se Rudolf Dvořák jako člen komise posuzující možnost jmenovat Bedřicha Hrozného profesorem zasloužil o to, že se Hrozný přemístil z Vídně do Prahy, kde od roku 1919 působil jako profesor klínopisu. Dvořák významně přispěl také k tomu, že v roce 1922 došlo k institucionálnímu zakotvení egyptologie na české Filozofické fakultě, když byl jeho chráněncem František Lexa jmenován mimořádným profesorem egyptologie.

Pátá kapitola „Na mezinárodní scéně blízkovýchodních studií“ (autor Petr Zemánek) se věnuje Dvořákovu badatelskému zaměření v oblasti Blízkého východu – kritickým edicím básnických sbírek a jeho dizertaci, zabývající se cizími slovy v Koránu. Hlavním autorovým cílem bylo zjistit citovanost těchto prací v následných vědeckých publikacích, a tím stanovit jejich význam. Dvořákovy edice dlouho sloužily či dodnes slouží jako referenční práce. Dvořákova studie o cizích slovech v Koránu představovala světový standard, a i po více než 130 letech ji autoři shledávají dostatečně podloženou a inspirující na to, aby ji citovali.

Šestá kapitola „Překladatel a básník“ (autorka Zuzana Kříhová) osvětluje Dvořákovu překladovou tvorbu, jíž se věnoval od osmdesátých let 19. století prakticky až do své smrti. Dvořák překládal orientální poezii (klasickou arabskou, osmanskou, perskou, čínskou, biblickou a moderní tureckou a perskou poezii) do českého i německého jazyka, zajímal se o různé literární žánry a druhy, mystickou i filozofující poezii a další. České překlady publikoval Dvořák ve sbornících světové poezie, literárních časopisech i popularizačních periodikách, německé v kritických edicích a vědeckých člancích. Na překladu čínské starověké Knihy písní spolupracoval mj. i s Jaroslavem Vrchlickým.

Šedmá kapitola „Od klasické ‚orientální‘ poezie k turecké národní literatuře“ (autorka Jitka Malečková) rozebírá Dvořákovův zájem o tureckou literaturu. Turecká tematika byla sice jen jedním z řady jeho zájmů, přesto se v jeho díle objevovala od počátků jeho vědecké práce v osmdesátých letech 19. století až po její završení ve druhém desetiletí 20. století a turecký jazyk a literaturu s přestávkami vyučoval po celou dobu svého působení na pražské univerzitě. Dvořák se věnoval zejména současné literatuře a současným problémům Osmanské říše, což také částečně souviselo s jeho vlastenectvím. Překládal

kromě ukázek klasické poezie básně autorů, kteří jsou spojováni s tureckým patriotismem a nacionalismem.

Osmá kapitola „Studium nejzamilovanější“ (autorka Olga Lomová) se zabývá Dvořákovým vztahem k čínštině, která jej bavila a připadala mu snadná. Podnět ke studiu vyšel nejspíše od významného představitele národně emancipačního hnutí a znalce Číny Vojty Náprstka. Dvořák napsal dvoudílnou německou monografii o konfucianismu a taoismu (Chinas Religionen). Poté publikoval o Číně pouze česky a jeho práce mají výrazný osvětový rozměr. Celkem Dvořák věnoval Číně šest česky psaných titulů, včetně dvou překladů, a rovněž se v nich věnoval náboženství (např. monografie o Konfuciovi).

Devátá kapitola „Orientalista starých časů?“ (autorka Olga Lomová) hodnotí Dvořákovu vědecký přínos a jeho roli. Jeho postavení v dějinách evropské orientalistiky je složité a mění se s dobou. Některé Dvořákovy práce z oblasti blízkovýchodních studií zaměřené na komentované edice starých textů a dílčí analýzy jejich jazyka jsou vnímány jako významná vědecká díla a v jednotlivých případech v nich nachází současní badatelé inspiraci i dnes. V jiných oblastech, např. v oblasti sinologie však jeho dílo ztratilo na významu.

Poslední kapitola „Rudolf Dvořák v kruhu rodinném“ (autorka Jaroslava Hoffmannová) zkoumá Dvořákovu rodinné zázemí, které po časně smrti otce v roce 1870 tvořila matka Kateřina, rodiny jeho sedmi sourozenců a jeho vlastní rodina založená s Laurou Novotnou. Ze svazku vyšel jediný syn Rudolf, který zemřel v roce 1960.

Kniha se zabývá dosud málo probádaným tématem, nemá však podle autorů ambice stát se vyčerpávající monografií o životě a díle tohoto významného vědce. Práce je zdařilým příspěvkem k dějinám české orientalistiky. Jednotlivé kapitoly přinášejí různost autorských přístupů a jsou zároveň propojeny zájmem o počátky české orientalistiky, její smysl, její proměny a také o českou vědu a společnost. Kniha je vhodná pro univerzitní historiky a orientalisty a může být inspirací a impulsem k dalšímu bádání.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.21

Martin Franc a kol., Habitus českých vědců 1918–1968. Příklad dvou generací Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Praha 2021, 509 s., ISBN 978-80-88304-65-4

Kolektivní monografie vzniklá pod vedením Martina France¹ o habitu českých vědců v letech 1918–1968 představuje první ucelený pokus o zpracování této tematiky v českém prostředí. Sociologické modely Pierra Bourdieua² a Karla Mannheim³ jsou v ní aplikovány

¹ Doc. Martin Franc byl hlavním řešitelem grantového projektu s názvem *Habitus českých vědců v letech 1918–1968. Příklad dvou generací* (GAČR č. 17-22085S), jehož je kniha výstupem.

² Pierre BOURDIEU, *La distinction. Critique sociale du jugement*, Paris 1979 (německý překlad: Týž, *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilkraft*, Frankfurt am Main 1982; anglický překlad: Týž, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge 1984); Týž, *Homo academicus*, Paris 1984 (německý překlad: Týž, *Homo academicus*, Frankfurt am Main 1988; anglický překlad: Týž, *Homo academicus*, London 1990).

³ Karl MANNHEIM, *Das Problem der Generation*, in: Kurt H. Wolff (ed.), *Karl Mannheim. Wissenssoziologie. Auswahl aus dem Werk*, Berlin – Neuwied 1964, s 509–565 (poprvé esej vyšla již v roce 1928).

na dvě generace špičkových vědců⁴ v delším časovém rozmezí, které se navíc vyznačovalo několika výraznými diskontinuitami (uzavření českých vysokých škol 1939–1945; vláda komunistické strany po roce 1948, která vedla ke ztrátě vědecké autonomie). Je potřeba rovnou říci, že i přes menší výhrady (viz dále), které ke knize mám, ji pokládám za velice zdařilý odborný počín, který jistě otevře diskusi nad tímto tématem.

Autoři,⁵ kteří často navazují na svůj předchozí výzkum, totiž v knize prokázali široký rozhled ve velmi bohaté literatuře, edicích egodokumentů a archivních fondech vztahujících se k dějinám vědy a na základě tohoto bádání nastolili první obecnější závěry. Byť je jasné, že vzhledem k rozsáhlosti tématu nemohli některé teze, literaturu a archivní fondy zohlednit. Například bych doplnil ke kapitole týkající se volného času, že prvorepubliková generace vědců trávila svou letní dovolenou nejen ve vlastních či pronajatých obydlích na venkově, ale i v lázeňských letoviscích,⁶ kde se stejně jako na letních bytech⁷ mezi sebou neformálně setkávala. Dále v rámci stejného oddílu zcela souhlasím s nastoleným závěrem, že většina vědeckých pracovníků první generace, a to na základě příkladů svých učitelů žijících na přelomu 19. a 20. století, trávila volný čas spíše „poklidným“ způsobem, například posezením v kavárně, procházkou nebo četbou krásné literatury než aktivním sportováním (v rámci druhé generace, tj. v poválečném období jsou už tyto aktivity běžnou součástí jejich volného času). Na podporu této premisy bych jen uvedl, že k oblíbeným klidným kratochvilím českých vědců patřily též šachy, a to často nejen v rámci přátelských soubojů, ale i na sportovní úrovni.⁸ V rámci kapitoly o mezinárodním kontextu habitů českého vědce si myslím, že mohlo být více přihlédnuto k fenoménu čestných doktorátů

⁴ Vzhledem k velkému množství vědců působících v uvedeném období je pozornost autorů zúžena na jedince, kteří v rámci první generace, tj. v době první republiky či těsně po roce 1945 dosáhli jmenování vysokoškolským profesorem. Z této generace jsou vyřazeni akademici, kteří byli německé národnosti. V rámci druhé generace se pak zaměřuje na ty vědce, kteří svého kariérního vrcholu dosáhli v 50. či 60. letech, což bylo vyjádřeno opět dosažením profesorského gradu či členstvím v Československé akademii věd (po roce 1952). Pro někoho možná kontroverzní vymezení pokládám osobně za velice funkční, i přes všechny problémy, které přináší, viz třeba nezahrnutí osobností (například Zdeněk Kalista; Julie Moschelesová, Albína Dratvová atd.), které nemohly dosáhnout z různých důvodů profesorského titulu v době první republiky a po 2. světové válce jim v kariérním postupu bránil politický profil.

⁵ Marie Bahenská, Petra Brandejsová-Tomsová, Věra Dvořáčková, Martin Franc, Tomáš Gecko, Adéla Júnová-Macková, Tomáš W. Pavlíček a Jiří Šoukal.

⁶ Jako příklad lze uvést Poděbrady, Marek ĎURČANSKÝ, *Vědci jako návštěvníci poděbradských lázní v letech 1924–1947*, *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 37, 2003–2004, s. 115–187.

⁷ K tomu blíže Jiří ŠOUKAL, *Univerzitní profesori na letním bytě v první polovině 20. století*, *Historická geografie* 44/2, 2018, s. 195–216.

⁸ Z první generace se královské hře, a to často i jako její přední organizační činovníci v rámci Ústřední jednoty českých (posléze československých) šachistů, věnovali lékaři Eduard Nessel, Leo Taussig, mj. vicemistr českých zemí v roce 1905, Josef Thomayer a Hubert Procházka, mj. kapitán českého olympijského týmu v Hamburku v roce 1930, technik Antonín Klír, právník Josef Vančura, jehož syn patřil k tehdejší předním úlohářům, sociolog Emanuel Chalupný či fyzik František Nachtikal. Šachovou legitimaci klubu Českého spolku šachového dále vlastnil i Josef Vítězslav Šimák. Z druhé generace propadl kouzlu této hry například matematik Miroslav Katětov, který dosáhl titulu mezinárodního mistra, byl též opakovaným přeborníkem Prahy a dlouholetým reprezentantem, či právník Vladimír Procházka. Je jasné, že zájem o šachovou hru stejně jako o umění (hudba, literatura atd.) patří obecně k oblíbeným koníčkům vědců obou generací (potažmo do dnes), obzvláště však v druhé polovině 19. století a první polovině 20. století, patřili čeští univerzitní profesori a docenti k předním závodním hráčům, funkcionářům a propagátorům šachu v českých zemích. Vlastimil FIALA, *Počátky českého organizovaného šachu*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek (edd.), *Andros probalis*: sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. K jeho 70. narozeninám, Brno 2005, s. 503–522.

(zmiňen je v této souvislosti jen orientalista Bedřich Hrozný, jeho držiteli byli třeba i fyzik Václav Posejpal z první generace či filozof Jan Patočka jako zástupce z druhé kohorty).⁹ Připomenuty mohly být v rámci této sondy i zahraniční badatelské pobyty historiků, které jsou v literatuře velice dobře zpracovány.¹⁰

Obecně v rámci celé knihy je zřejmé zaměření autorů na pražské vědecké instituce, což je plně pochopitelné, ale přesto je dle mého názoru poněkud na škodu, že není více zohledněno působení českých vědců v Brně (Masarykova univerzita,¹¹ Vysoké učení technické) a v Bratislavě (Univerzita Komenského),¹² jejichž archivní fondy zůstaly poněkud stranou, v případě archivů posledních dvou institucí nebyly jejich fondy využity vůbec. Chtěl bych však zdůraznit, že všechny uvedené informace v tomto a předchozím odstavci je třeba chápat jen jako dílčí postřehy, které nikterak nesnižují hodnotu recenzované kolektivní monografie, či možnosti dalšího výzkumu.

V této souvislosti je možno podotknout, že v budoucnu v rámci případného dalšího výzkumu tohoto tématu by mohly být více využity i osobní fondy profesorů nacházející se v Archivu Univerzity Karlovy (reflektován byl jen fond lékaře Ladislava Syllaby),¹³ které jsou už inventárně zpracovány a jež i obsahují relevantní prameny k problematice, což by některé závěry recenzované monografie v detailu mohlo ještě více podložit. Například z první generace je k dispozici fond historika a archiváře Jaroslava Prokeše,¹⁴ který mj. velmi dobře odráží veřejnou a politickou činnost vědce, například v souvislosti s jeho angažmá na přípravě archivního zákona, či právníka a rektora Karla Hermanna-Otavského, jehož manželkou byla neteř profesora římského práva Leopolda Heyrovského (viz téma rodinných vazeb mezi vědci). V rámci mezinárodního kontextu je možné uvést, že K. Hermann-Otavský působil jako československý expert v oblasti snah o mezinárodní unifikaci směnečného práva a že se stal prvním československým národním soudcem u Stálého soudu mezinárodní spravedlnosti v Haagu (nástupnickou institucí je Mezinárodní soudní dvůr).

Z druhé sledované skupiny vědců jsou pak k dispozici pozůstalosti například lékařů Miroslava Jaroše (ortoped) a Miloslava Matouška (gynekolog). M. Jaroš měl široké mezinárodní kontakty, pravidelně přednášel na různých lékařských kongresech a sympoziích,

⁹ Srov. k tomuto fenoménu na příkladu Univerzity Karlovy a Univerzity Komenského: Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Čestní doktoři Univerzity Karlovy: 1848–2015*, Praha 2017; Mária GRÓFOVÁ – Pavel SÚRA (edd.), *Čestní doktoři Univerzity Komenského 1928–2018*, Bratislava 2019.

¹⁰ Viz třeba jejich cesty do Itálie, k tomu například studie v: Jitka RAUCHOVÁ – Bohumil JIROUŠEK (edd.), *Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918–1951* (= Jihočeský sborník historický – Supplementum 4), České Budějovice 2012.

¹¹ Viz například studie o počátcích zdejší právnické fakulty: Marek ĎURČANSKÝ, *K personálnímu zajištění výuky na právnických fakultách v prvních letech ČSR: edice dokumentů k jednání o povolání Jaroslava Kallaba do Prahy v letech 1922–1923*, Brno v minulosti a dnes 23, 2010, s. 201–239.

¹² Role českých tzv. kuffíkových profesorů při založení a následném fungování v době první československé republiky je pouze okrajově zmíněna, k tomu blíže třeba Mária GRÓFOVÁ – Margaréta HERNANDO (edd.), *Prvá dáma vzdelávania – 100 rokov Univerzity Komenského v Bratislave. Sprievodca k výstave Múzea mesta Bratislavy pri príležitosti 100. výročia vzniku Univerzity Komenského v Bratislave*, Bratislava 2019, passim. Na příkladu historického semináře viz Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký a budování historického semináře Univerzity Komenského*, AUC-HUCP 52/2, 2012, s. 101–134.

¹³ Další osobní fondy profesorů Univerzity Karlovy se nacházejí zejména v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

¹⁴ K němu například Milada SEKYRKOVÁ, *Život a dílo archiváře a historika Jaroslava Prokeše*, SAP 39, 1989, s. 395–465.

a to jak na západě (Francie, Belgie), tak i v zemích tehdejšího východního bloku (SSSR, Polsko, Bulharsko, Albánie). Mj. byl i čestným členem řady národních ortopedických společností (francouzské, jugoslávské, polské apod.).¹⁵ Tyto informace by zapadaly do kapitoly pojednávající o mezinárodním kontextu habitu českého vědce. M. Matoušek byl jako vědec velice politicky činný, mj. působil jako velvyslanec v Itálii v 50. letech, což by zapadalo do kapitoly o politických aktivitách vědců.

Kolektivní monografii tvoří celkem 12 kapitol,¹⁶ které na sebe navazují (mj. všechny texty pracují s klíčovými pojmy vztahujícími se k metodologickým konceptům Pierra Bourdieua a Karla Mannheima, jež jsou vysvětleny v úvodu, byť některé oddíly s nimi pracují jen velmi okrajově). Je jen škoda, že při finalizaci knihy nebylo více zohledněno to, aby nedocházelo k opakování informací v ní, například pomocí křížových odkazů, kterých mohlo být daleko více. Takto stejné údaje a sdělení, například o politické angažovanosti některých vědců, jejich vztahu k hudbě či využití zahraničních vědeckých cest k nákupu nedostatkového a luxusního zboží, čteme hned na dvou a někdy i třech místech knihy.

Závěrem lze říci, že recenzovaná kolektivní monografie představuje velice inspirativní model habitu českých vědců, s nímž jako s komparativním materiálem budou muset všichni historici zabývající se biografickým výzkumem českých vědců pracovat. Představené habituální dispozice jsou v řadě ohledů platné dodnes (například fungování akademického pole, jež je široce zpracováno ve druhé kapitole pojednávající o kariérním postupu vědce), a to bohužel včetně některých negativních jevů, například že vědecká práce na univerzitě často představuje lesklou bídu, a to zejména v pozici odborného asistenta či vědeckého pracovníka působícího v humanitních oborech (viz čtvrtý oddíl týkající se ekonomického kapitálu).

Marek Brčák

doi: 10.14712/23365730.2022.22

¹⁵ K němu blíže Michal TOVÁREK, *Ortoped Miroslav Jaroš (1897–1970)*, AUC-HUCP 58/1, 2018, s. 131–136.

¹⁶ I. Dětství a dospívání českých vědců; II. Kariérní postup vědce, vztah učitele se žákem a vytváření vědeckých škol; III. Sondy do manželství českých vědců; IV. Ekonomický kapitál českých vědců; V. Mezinárodní kontext habitu českého vědce; VI. Český vědec a interdisciplinarita; VII. Státní vědecké ústavy, vědecké společnosti a habitus vědce; VIII. Veřejná a politická činnost vědce; IX. Vědci a volný čas; X. Životní jubilea českého vědce; XI. Úmrtí a pohřby českých vědců; XII. Vědec ve filmové a televizní tvorbě.

**Tomáš Weissar – Klára Modlíková – Jana Nechutová (edd.),
Gnóthi seauton. Sto let klasických studií v Brně v osobních vzpomínkách
i úřední korespondenci**

Masarykova univerzita, Brno 2020, 308 s., ISBN 978-80-210-9254-9

Práce kolektivu autorů¹ přináší příspěvek k historii brněnské klasické filologie – Ústavu klasických studií. Publikace vychází z výstavy uspořádané k příležitosti stého výročí založení tohoto významného pracoviště. Kniha je koncipována chronologicky do pěti kapitol, přičemž na konci každé kapitoly se nacházejí životopisy nejvýraznějších osobností. Historiografický popis je navíc prokládán citacemi různých archivních dokumentů či rozhovorů s klíčovými osobnostmi.

Úvodní kapitola nás seznamuje se stručnou historií oboru, kde se dozvídáme o počátcích filologie v období helénismu i o vzniku klasické filologie v českých zemích v roce 1873 jakožto samostatného vědeckého oboru na Univerzitě Karlově.

Kapitola „Velké budování 1919–1938“ popisuje skromné podmínky vzniku klasické filologie na Masarykově univerzitě, kde řádná výuka začala zimním semestrem roku 1920. Významnými zakladatelskými osobnostmi byli František Novotný, Karel Svoboda, Václav Petr a Vladimír Groh. Kromě vědecké a pedagogické činnosti se profesori brněnské klasické filologie též činnorodě zapojovali do společenského a kulturního dění města a regionu. Věnovali se také popularizační činnosti. Dále se dozvídáme detailní informace k zařizování kanceláří a učeben a nechybí ani vhléd do studentské každodennosti. Studenti měli k dispozici dvě koleje, stravovat se mohli rovněž ve dvou menzách. Mohli se účastnit např. přednášek z antického zeměpisu, helénistické filozofie či dějin římského písemnictví. V seminářích se četla např. díla Aristotelova či Vergiliova.

Kapitola „Válka světová a války akademické 1938–1959“ začíná událostmi po mnichovské dohodě v roce 1938, kdy vedení univerzity studenty nabádalo ke klidu. I po vzniku protektorátu výuka pokračovala a nadále bylo nabádáno k zachování klidu a důstojnosti. Přípravy na akademický rok 1939/1940 se nesly v duchu očekávání a obav z věcí budoucích, které byly naplněny dne 17. listopadu 1939, kdy byly všechny české vysoké školy uzavřeny. Brněnská univerzita během druhé světové války utrpěla mnohé ztráty, válku nepřežilo 45 profesorů a zaměstnanců univerzity, mezi nimiž byl i profesor starověkých dějin Vladimír Groh. I během této pohnuté doby se ale někteří akademici věnovali vědecké práci, např. František Novotný, který pracoval na historické mluvnici latiny.

První státní zkoušky po osvobození se konaly již během května, první promoce proběhla 7. června 1945. Klasická filologie získala také dva nově jmenované profesory – Ferdinanda Stiebitze a Gabriela Hejzlara. Svoboda československých vysokých škol netrvala dlouho, vzala za své po únorovém převratu v roce 1948. Projevilo se to po personální i organizační stránce, držitelem moci na fakultě se stal akční výbor. Nastalo období prověrek a vylučování studentů. Školskými reformami z roku 1948 a 1953 zanikla gymnázia ve své prvorepublikové podobě a tomu se musela přizpůsobit vysokoškolská výuka. Na vysokých školách

¹ **Tomáš Weissar** – doktorand Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, primárně se věnuje středověké latinské duchovní lyrice českého původu, **Klára Modlíková** – lektorka latiny na Masarykově univerzitě, profesorka **Jana Nechutová** – filoložka, překladatelka a vysokoškolská pedagožka. Na Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity se zabývá kulturní historií, filologií a literaturou latinské medievistiky a husitologií.

proto přibylo více gramatiky a četby. Klasická filologie byla ale vždy oborem dostatečně odlehkým, a tudíž odolávajícím politickým tlakům. Nicméně výuka antických dějin musela být vedena podle sovětské literatury. Změnou bylo také zavedení povinných předmětů jako např. marxismus-leninismus či historický materialismus.

„Inu, abychom nenarazili.“ 1960–1988“ je název další kapitoly, která nejprve popisuje situaci v šedesátých letech. Nesla se ve znamení rapidního nárůstu počtu posluchačů, který se projevil i na Katedře starověké kultury. Tato doba znamenala předání žezla mladší generaci, nastoupili noví učitelé Josef Češka, Oldřich Pelikán, Antonín Bartoněk a Antonín Novotný, a také první ženy – vědecká aspirantka Jana Nechutová a asistentka Dagmar Bartoňková. V 60. letech nastalo příznivé období, které přálo akademickému postupu i účasti na mezinárodních konferencích. Na katedře se konaly večery poezie, hrálo se divadlo, vznikl také kroužek příznivců živé latiny.

Záchvěv svobody však nevydržel dlouho a po násilném ukončení Pražského jara roku 1968 došlo k postupnému utužování poměrů. V listopadu 1968 proběhly v Brně i jiných městech studentské stávky, v lednu 1969 pak došlo na Filozofické fakultě k přerušení výuky na jeden měsíc. Poměry se ale zcela změnily – došlo k ideologickým prověrkám, stávkující studenti byli vyloučeni, někteří akademičtí pracovníci byli propuštěni nebo emigrovali. Katedra starověké kultury byla nicméně nadále chráněna jistou vzdáleností předmětu svého bádání od aktuální reality.

Následujících dvacet let znamenalo zakonzervování akademického života, kariérní postup byl prakticky nemožný a Filozofická fakulta se postupem doby stala fakultou odborných asistentů. Výuka byla mnohem více svázána režimními požadavky a zcela centralizována. Oborové předměty na katedře jako takové však zůstávaly nadále aktuální politickou situací zcela netknuty. Pořádaly se také tuzemské exkurze a studijní soustředění. Sedmdesátá léta přinesla i některé personální změny. Profesoři Antonín Hartmann a Jaroslav Ludvíkovský odešli do důchodu, prof. Hejzlar zemřel. Nastoupil vědecký asistent Jan Šprincl, dále např. odborné asistentky Marie Vodová a Květa Rubešová. Z hlediska badatelské činnosti katedry bylo výrazným handicapem, že její členové nemohli udržovat kontakty se zahraniční západní vědou. Příznivější situace nastala pouze v 60. letech, kdy Brno navštívil např. John Chadwick, rozluštitel tzv. lineárního písma B. V omezené míře navštívili Brno i další badatelé, např. rektor soluňské univerzity Nikolaos Konomis. Omezené byly i publikační možnosti v zahraničních periodikách spojené s byrokracií a ideologickými požadavky, což se týkalo i publikování v tuzemských časopisech. V osmdesátých letech došlo k vystřídání profesora Josefa Češky Stanislavem Žažou na pozici vedoucího katedry. Život na fakultě plynul poměrně klidně v rámci zajetých kolejí, jakési „socialistické rutiny“. Kolem poloviny osmdesátých let bylo však cítit určité uvolnění.

Kapitola „Vstávání z popela 1989–2000“ nás nejprve uvádí do událostí po 17. listopadu 1989. Z řad akademických pracovníků Katedry starověké kultury se do revolučního dění aktivně nikdo příliš nezapojoval. Jistou výjimkou byl doktor Zdeněk Zlatuška, který byl v kontaktu s pražským disentem. S nově získanou svobodou se pro studenty a učitele otevřely nové možnosti. Pro mnohé akademiky nadešla možnost se habilitovat. Došlo také k obnovení kontaktů se zahraničím, akademici mohli vyjízdit na stáže, byla k dispozici zahraniční literatura. Vzrostl také počet studentů klasické filologie a otevřely se nové studijní obory, např. nová řečtina. Masarykova univerzita jako první nabídla doktorské studium latinské medievistiky. V roce 1992 stanula v čele Ústavu klasických studií (jak se pracoviště

po převratu nazývalo) poprvé žena, profesorka Jana Nechutová, později se stala děkankou. Počátek 90. let s sebou přinesl také poměrně rychlý technický vývoj v oblasti informačních technologií. Mezi vůdčí pracoviště v tomto směru patřil paradoxně Ústav klasických studií. Informační technologie pronikly i do studijní agendy. Významným počinem bylo i zřízení rozsáhlé kolekce elektronických databází s názvem *Litterae ante portas*, které obsahují digitalizované texty v latině a staré řečtině.

Poslední kapitola „ÚKS dnes 2000–2018“ začíná personálními změnami na začátku milénia, kdy Dagmar Bartoňkovou vystřídala v čele ústavu Irena Radová. Zásadním mezníkem bylo rozšíření studijní nabídky ústavu o několik nových oborů, např. mediteránní studia, zabývající se středomořským prostorem. Dále je v navazujícím magisterském stupni možno studovat např. latinu středověku či dějiny starověku. Dle názoru filologů lze uzavřít, že klasická filologie v brzké době nezanikne a bude se rozvíjet i nadále jako součást moderní evropské kultury.

Na závěr práce je zařazen výčet pramenů a literatury. Kniha je doplněna přetiskem drobné publikace prof. Františka Novotného s názvem *Gymnasion* (Úvahy o řecké kultuře), která vyšla již v roce 1922 a dle autorů si zasloužila nově zpřístupnit. Novotný zde představuje některé klíčové pojmy řeckého myšlení a vztahu řeckého člověka ke světu.

Autoři na základě literatury, vydaného materiálu, univerzitních ročenek, recenzí, jubilejních časopiseckých vzpomínek, nekrologů, ale také archivních pramenů Archivu Masarykovy univerzity nabídli plastický pohled na dějiny Ústavu klasických studií. Předložená kniha není sice vyčerpávajícím dílem, lze ji však použít k úvodnímu seznámení s atraktivní a zajímavou problematikou.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.23

Detlef Brandes – Alena Míšková, Z katedry dějin východní Evropy na pražskou radnici: Josef Pfitzner (1901–1945)

Academia: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i., Praha 2021, 375 stran, ISBN:978-80-200-3171-6; 978-80-88304-37-1

Postavě kontroverzního českoněmeckého historika Josefa Pfitznera a vydávání pramenů k jeho životu se autorka Alena Míšková (1957–2015) věnovala dlouhodobě. Pfitznerova pozůstalost se ostatně z velké části nachází v autorčině někdejší pracovišti, tedy Masarykově ústavu – archivu AV ČR. Autorčin zájem o tuto postavu vyústil ve spolupráci s německým odborníkem na období Protektorátu Detlefem Brandesem (*1941), jejímž výsledkem byla monografie *Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus, Josef Pfitzner 1901–1945*, vydaná roku 2013. V českém jazyce vyšla až v roce 2021, a tak se toto vydání stalo jakousi vzpomínkou na již zesnulou autorku a její dílo. Kniha je rozčleněna do 13 kapitol, které jsou děleny na podkapitoly.

V první kapitole se autoři zaměřili na soukromý život Josefa Pfitznera – jeho rodinné zázemí, studentská léta před nástupem na univerzitu, vztahy s jeho přítelkyněmi (přičemž jeden vztah přerostl v manželství) a možnost poznání jeho finančního rozmachu.

Druhá kapitola je přehledem Pfitznerových vysokoškolských studií, vyplněných studií a přípravou disertace o vatislavských biskupech. Současně s disertací pracoval na

monografii o dějinách Cukmantlu (dnešních Zlatých Hor), která částečně vycházela z jeho disertačního výzkumu. Tato práce však nenalezla kladnou odezvu u B. Bretholze. Jeho další práce o litevském knížeti Vitoldovi měla naopak takový vědecký ohlas v Litvě, že byla přeložena do litevštiny. Pfitzner tedy směřoval k tomu stát se úspěšným medievistou.

Třetí až osmá kapitola si všímá Pfitznerovy kariéry na pražské Německé univerzitě a celkově v akademické sféře. Převážně na základě dochované korespondence se autoři snažili vylíčit vztahy s Pfitznerovými kolegy v rámci Německé univerzity (s Hansem Hirschem, Heinzem Zatsckem a Emilem Franzelem), ale též s českými univerzitními historiky, což je ukázáno na příkladech Josefa Matouška, Josefa Šusty a zejména Josefa Pekaře. Pekař viděl v práci mladého Pfitznera snahu o česko-německé porozumění, spletl se však. Pfitzner dopisy, jež mu Pekař zaslal, propagandisticky zneužil. Není opomenuta ani Pfitznerova činnost pedagogická, včetně vedení a oponování několika disertačních prací. Od studijních let se Pfitzner profiloval coby historik sudetoněmecký, což někteří jeho čeští kolegové oceňovali, neboť německojazyčnému světu zprostředkoval výsledky práce české historické vědy, současně jej toto jeho vymezení nasměrovalo k propagandistické spolupráci s SdP.

Devátá až jedenáctá kapitola sleduje Pfitznera coby pražského radního a náměstka primátora, zvláště optikou jeho snahy o prosazování německých zájmů v Praze. Na tyto kapitoly pak navazuje kapitola dvanáctá, zaměřující se na Pfitznera opět jako na historika od jeho nástupu na pražskou radnici, kdy se prostřednictvím svého díla snažil ideologicky podpořit nároky Němců na Prahu a české země. Závěrečná kapitola je pouze velmi stručná a věnuje se Pfitznerovu zajetí, odsouzení a popravě.

Při četbě práce mohou přijít na mysl úvahy, jak psát biografie historických osobností. Klasické „velké vyprávění“ ve stylu „život osoby XY od kolébky do hrobu“ bývá vždy srovnáváno s pozitivistickými metodami historické vědy a mnozí současní historikové jej zavrhnou. Autoři biografii v dnešní době volí kombinaci různých metod, nejčastěji mají jejich práce blízko ke strukturalismu. Výjimkou není ani tato kniha, která, jak již bylo nastíněno výše, rozebírá sledovanou osobu z různých perspektiv. Tento přístup však sebou nese rozličná úskalí, například v prvních kapitolách sledujeme Pfitznerovu cestu k manželství či jeho finanční situaci v době, kdy již působil na pražské radnici, v následující kapitole se ovšem Pfitzner teprve vydává do Prahy za studiem, což jsou události jeho manželství a politické kariéry předcházející. Takovýchto chronologických skoků lze v knize nalézt několik a lze se tak ptát, zda byly způsobeny celkovým konceptem práce a metodologií jejích autorů, nebo mezi autory nedošlo ke vzájemnému sladění jednotlivých částí knihy. Lepší orientaci ve Pfitznerově životě by mohl umožnit chronologický přehled jeho zásadních životních milníků z různých oblastí jeho života, který v knize absentuje. Když již autoři zvolili strukturalistické pojetí biografie, bylo by možná vhodnější připomenout Pfitznera jako historika komplexně a nikoliv odděleně v kapitolách II. až VIII. a posléze až v kapitole XI.

Navzdory drobným výtkám, které se týkají převážně spíše koncepce knihy nežli jejího obsahu, se jedná o práci velice zdařilou, po které bude muset sáhnout nejen každý zájemce o Pfitznera samotného, nýbrž i ti, kteří se budou zabývat česko-německými vztahy, Německou univerzitou v Praze, německým národním socialismem nebo meziválečnou a protektorátní historiografií.

Jan Boukal

doi: 10.14712/23365730.2022.24

Lenka Krátká – Jana Wohlmuth Markupová – Miroslav Vaněk, (K)lidová věda? Proměny a konstanty v práci i životě vědců a vědkyň v letech 1968–2008

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Brno 2020, 308 s.,
ISBN 978-80-7571-8

Práce kolektivu autorů¹ přináší prostřednictvím životních příběhů vybraných vědců a vědkyň momenty z jejich vědecké kariéry, vztahující se jak k období tzv. normalizace, tak k počátkům budování demokratického systému v Československu.

Úvodní kapitola „Teoreticko-metodologický vhled do zkoumané problematiky“ nás seznamuje s pracovními metodami a cíli. Je nutno předeslat, že publikace nestaví na archivním výzkumu jednotlivých vědeckých disciplín, respektive institucí, což je dle autorů úkol pro budoucnost, ale je zde formou rozhovorů využíváno výhradně metody orální historie.

Z hlediska oborové příslušnosti lze 44 rozhovorů poskytnutých vědci a vědkyněmi rozdělit do oblasti přírodních a technických věd, v níž jsou zastoupeny tyto obory: chemie (12), fyzika, jaderná fyzika (10), technické obory (8), lékařství (5), matematika, informatika a příbuzné obory (5), zemědělství (2), geologie, sociologie (1).

Téměř polovina dotazovaných působila ve výzkumných ústavech, necelá pětina na vysokých školách, čtvrtinu tvořili zástupci některé z grantových agentur či Rady pro výzkum, vývoj a inovace, minoritně byla zastoupena soukromopodnikatelská sféra. V publikaci bylo nakonec zveřejněno 10 obsáhlejších rozhovorů² uskutečněných mezi zářím 2015 a říjnem 2016, které jsou proloženy dvěma drobnými studiemi.

První ze studií³ se snaží zachytit některé rysy pracovního a osobního života mužů a žen, kteří se zabývají přírodními či technickými vědami s akcentem na 70. a 80. léta 20. století a s dílčím přesahem do transformačního období. Studie je založena na výběru z výpovědí všech 44 narátorů, kteří se projektu zúčastnili. Z hlediska rodinného zázemí dotazovaných nelze převažující charakteristický rys vysledovat, jednalo se o rodiny intelektuální,

¹ **Lenka Krátká** působí na pracovišti Orální historie – soudobé dějiny FHS UK, její badatelský zájem se soustředí na hospodářské a sociální dějiny Československa po druhé světové válce, vývoj firemní kultury po roce 1989 a metodologické aspekty orální historie, **Jana Wohlmuth Markupová** je doktorandkou pracoviště Orální historie – soudobých dějin FHS UK, jejím badatelským zaměřením je především biografický přístup k výzkumu soudobých dějin, mikrohistorie, teorie a metodologie orální historie, neoficiální kultura, disent, **Miroslav Vaněk** je ředitelem Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a vyučujícím na FHS UK, kde se specializuje na moderní české a československé dějiny, především období socialismu.

² **Jitka Moravcová**, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, kde působila jako vedoucí Ústavu chemie přírodních látek, dále působila také jako prorektorka pro vědu a proděkanka Fakulty potravinářské a biochemické technologie VŠCHT, **Věra Majerová**, Česká zemědělská univerzita v Praze, profesorka na její Provozně ekonomické fakultě, **Jiří Čtyřoký**, Ústav fotoniky a elektroniky AV ČR, profesor aplikované fyziky, **Vladislav Klener**, Státní úřad pro jadernou bezpečnost, profesor radiační hygieny, **Ilona Müllerová**, Ústav přístrojové techniky AV ČR, jehož je od roku 2012 ředitelkou, v letech 1993–2017 byla vedoucí skupiny mikroskopie pomalými elektrony, v letech 1999–2012 také vedoucí Oddělení elektronové optiky, **Eduard Hulicius**, profesor ve Fyzikálním ústavu AV ČR, zabývá se technologií sloučeninových polovodičů, **Jaroslava Domkářová**, Výzkumný ústav bramborařský Havlíčkův Brod, s r. o., kde je vedoucí Oddělení genetických zdrojů a také jeho spolumajitelkou a jednatelkou, **Zbyněk Frolík**, zakladatel a ředitel firmy LINET, spol. s r. o., která dnes patří ke čtyřem největším výrobcům nemocničních a pečovatelských lůžek na světě, **Julius Špičák**, Institut klinické a experimentální medicíny, přednosta Kliniky hepatogastroentologie, zabývá se digestivní endoskopií, pankreatologií a problematikou transplantace jater, **Marie Hrušková**, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, samostatná odborná asistentka Ústavu sacharidů a cereálií.

³ „A největším mým úspěchem je, že přes všechny překážky to pořád dělám“, autorkou je Lenka Krátká.

živnostnické nebo dělnické. Někteří se o pozdější obor zajímali již v mládí, někteří jej volili jako pragmatickou možnost. Jiní volili méně atraktivní technické obory z kádrových důvodů. Měli různé motivace, různé rodinné zázemí, pocházeli z různých regionů, ale jedno měli společné, a to úspěšné absolvování studia a prohlubující se oddanost oboru.

Jakou podobu bude mít vliv vládnoucí garnitury na daný obor i profesní kariéru jednotlivce někdy rozhodla i „náhoda“. Všichni dotazovaní vykonávali vědeckou činnost v období normalizace, která na půdě Akademie věd postupovala od října 1969. Dověření všech změn, které podřizovaly Akademii plně stranickému dohledu, představovala úprava kádrového pořádku. Proces normalizace pokračoval i po pominutí bezprostředního tlaku. I v této profesní skupině se potvrdilo, že příslušnost ke komunistické straně byla pro kariéru vědců a vědkyň nezbytná, na druhou stranu pokud do strany nevstoupili, o svou práci nepřišli, byť zbrzdili svoji kariéru nebo nemohli cestovat do zahraničí. Upřednostňování politických hledisek před odbornými mělo však svou dynamiku, již ovlivňovaly nejen změny v politickém a společenském životě, ale i konkrétní vědecká oblast, ústav či kolektiv. Studie se dotýká také otázky genderu. Genderové rozdíly nepovažují dotazované vědkyně ve vztahu ke své profesi za důležité. V rozhovorech ale často zaznívaly komentáře zdůrazňující mateřskou roli žen. Genderové stereotypy jsou podle autorky ve společnosti zakořeněné a o generové rovnosti nelze hovořit ani v české vědě.

Druhou studií⁴ založenou na výpovědích z výběru všech dotazovaných narátorů je srovnání podmínek výzkumu před a po roce 1989. V úvodu je nastíněna otázka vnímání státního plánování, které se ve vzpomínkách narátorů vyznačovalo spíše čekáním na to, co bude možné, s následným vydobytím vlastního prostoru v mezích daných státem. Reflexím dnešní situace vévodí spíše stres, chaotičnost a nejistota – a současně spokojenost se svobodou bádání. Dalším tématem jsou kontakty se zahraničím a materiálové a přístrojové podmínky. Co se týká dostupnosti zahraniční odborné literatury, málokdy se v rozhovorech objevil názor, že byla obtížně dostupná či vůbec nedostupná. Ohledně účasti na zahraničních konferencích se narátoři shodli, že výjezdy tohoto typu do západních zemí byly spíše výjimečné. Pokud narátoři na nějakou konferenci odjeli, bylo to do zemí RVHP, např. SSSR, NDR, Maďarsko či Kuba. Dostupnost či nedostupnost badatelských surovin nebyl před rokem 1989 zmiňován jako zásadní problém. Z hlediska vybavení bylo k dispozici omezené množství přístrojů a jejich kvalita nedosahovala takové úrovně, jakou měly přístroje používané v západních zemích. K nim se ale dalo z důvodu nedostatku devizových prostředků dostat velmi těžko. Náhradním řešením byla tak výroba přístrojů ve výrobových dílnách ČSAV.

Publikaci zakončuje doslov,⁵ který shrnuje dosažené výsledky. Na základě vzpomínek tehdejších aktérů tato kniha ukazuje, že držet krok se Západem přeci jen možné bylo, byť jen zčásti. Ve vzpomínkách se objevuje také názor, že narátoři a narátorky, kteří působili ve vědě před rokem 1989, měli čas věnovat se své odborné práci více do hloubky. Autorka v závěru naznačuje možnost rozšíření výzkumu o narátory, kteří z vědecké oblasti museli odejít nebo se do ní ani nedostali.

Knihu uzavírá přehled poskytnutých rozhovorů a literatury, anglické resumé, jmenný rejstřík a rejstřík institucí.

⁴ „Podávání grantů je taky určitá odbornost“, autorkou je Jana Wohlmut Markupová.

⁵ „Opravdu (k)lidová věda?“, autorkou je Jana Wohlmut Markupová.

Předložená publikace je vítaným příspěvkem k české orální historii. Zabývá se totiž dosud málo probíraným tématem – výzkumem orální historie zaměřeným na vědce, vědkyně nebo vědecké instituce. Výzkum vědců přírodovědeckých a technických oborů byl pro autory novinkou, neměli předchozí zkušenost. Pokud již výzkumy k tomuto tématu probíhají, týkají se především humanitních a společenských oborů. Kniha samozřejmě není vyčerpávajícím příspěvkem k výzkumu v oblasti orální historie, ale naznačuje možnosti, kterými se další výzkum může ubírat.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.25

**Jaroslav Cuhra – Marie Černá – Markéta Devátá – Tomáš Hermann –
Pavčina Kurová, Pojetí a prosazování komunistické výchovy
v Československu 1948–1989**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2020, 308 s., ISBN 978-80-7285-250-5

Práce autorského kolektivu¹ Ústavu pro soudobé dějiny se zabývá fenoménem prosazování ideologie marxismu-leninismu do života československé společnosti v letech 1948–1989. Autoři v celkem šesti kapitolách popisují klíčové rámce celospolečenské výchovy, škálu nástrojů komunistické výchovy i konkrétní projevy politické indoktrinace obyvatelstva.

První kapitola „Marxismus-leninismus a komunistická výchova“ (autor Tomáš Hermann) popisuje obecnější strukturní a historické předpoklady provádění komunistické výchovy v rámci komunistické ideologie se zaměřením na československé prostředí. Jeden z podstatných rysů režimu byla snaha ovlivňovat vnitřní život jednotlivce. Vzájemné vztahy ve společnosti, myšlení a hodnotová orientace měly být přetvořeny a podřízeny jednomu světovému názoru a jedině metodě myšlení: marxismu-leninismu. Komunistická moc jej vnímala jako teorii i ideologii, jako vědu, historicky zjevenou pravdu a v neposlední řadě jako hodnotový systém šířící své učení a provádějící nátlak na vědomí všech vrstev obyvatelstva. Komunistická výchova znamená všestranné šíření marxismu-leninismu pokud možno všemi dostupnými prostředky. Úzce souvisela také s pojmy propaganda, osvěta a osvětová práce či kulturní politika. Je zde také popsána struktura deformovaného ideologického jazyka, který komunistická moc rigidně a neústupně udržovala (např. lidová demokracie). Dále autor stručně nastiňuje prehistorii a genealogii marxismu-leninismu od učení Karla Marxe po Stalinovu kodifikaci kánonu marxismu-leninismu. Ačkoliv bylo Stalinovo jméno následně minimalizováno, konečná forma marxismu-leninismu byla v zásadě stalinistická a její podoba se nezměnila. Marxismus-leninismus představoval fundamentalistický směr,

¹ **Tomáš Hermann** se zabývá dějinami filosofie a dějinami přírodních a historických věd v českých zemích; **Jaroslav Cuhra** se zabývá křesťany a církvemi v československém komunistickém režimu, prosazováním komunistické ideologie v Československu atd. **Marie Černá** badá v oblasti česká společnost 1945–1989, sociální a politické dějiny, kádrování, moc, prosazování komunistické ideologie v Československu, přítomnost Sovětské armády v Československu (1968–1991); **Pavčina Kurová** se zabývá především poválečnými československými dějinami. **Markéta Devátá** se zabývá komunistickou ideologií a jejím prosazováním, ideologizací společenskovědních oborů po roce 1945 a paměti komunismu.

kteřý byl povýšen na oficiální státní ideologii, přičemž nemožnost proměny jeho dogmatické struktury nakonec předurčila jeho rozklad.

Kapitola „Ateizace a výchova k vědeckému světovému názoru“ (autor Jaroslav Cuhra) nastiňuje základní prvky boje komunistického režimu proti náboženství. Ústředním motivem byla snaha o odstranění vlivu náboženství na veřejný prostor a individuální život, neboť jinak nelze vybudovat opravdu socialistický/komunistický řád. Tato myšlenková linie vyústila do útoku proti církvím v podobě brutálních akcí proti církevním hodnostářům a věřícím. Základním problémem se začal ukazovat nedostatek alternativy, která vytvářené vakuum nahradí. Praxe boje proti náboženství se úspěšně rozvinula od poloviny padesátých let, na konci padesátých let se objevuje koncept vědeckého světového názoru a vědeckého ateismu. I když se ale snahám o odstranění náboženského života z veřejného prostoru věnovala značná pozornost, nebyly tyto snahy úspěšné. Společnost s vyhraněným vědeckým světovým názorem se nezformovala.

Třetí kapitola s názvem „Mezi ideologickou indoktrinací a pracovní mobilizací. Politická výchova pracujících“ (autorka Marie Černá) zkoumá počátky politického vzdělávání dělnictva jako důležitého nástroje užívaného k budování socialistického režimu po únoru 1948. Komunistická strana se zaměřila na cílenou politickou výchovu svých členů a budování sítě partajních škol bezprostředně po válce. Od převratu byly výchovné praktiky charakteristické zpočátku pouze pro komunistickou stranu postupně rozšiřovány do všech vrstev společnosti. Dělníci a dělnické prostředí hráli hlavní roli v rozsáhlém systému ideologizace/indoktrinace. Důležitým mocenským aspektem politické výchovy dělnictva bylo jeho zahrnutí do širšího kádrového systému. Politická výchova se stala nezbytnou podmínkou pozitivního politického hodnocení a tím umožnila přístup ke kariérním a profesním výhodám. Jsou popisovány konkrétní příklady ideologických cílů a zavádění specifických kurzů a programů zaměřených na různé segmenty dělnictva stejně tak jako na propagandistickou práci v širším slova smyslu. Rámec institucionálního zakotvení poskytovalo politické vzdělávání ROH. Jeho úlohou bylo spojit ideologickou indoktrinaci s mobilizací práce a plněním ekonomických cílů formulovaných v pětiletých plánech. Tento systém měl vychovávat dělníky nejen na pracovišti, ale měl pojmut i jejich mimopracovní zájmy, volný čas, společenský i rodinný život. Snahy o inovativní uchopení témat pracovní mobilizace a socialistické výchovy vedly od konce 50. let k zakládání tzv. brigád socialistické práce, které přežily až do pádu režimu. Speciální pozornost je věnována politické výchově a pracovní mobilizaci žen. I když byly ženy vyjmuty z pracovní povinnosti, byly také objekty ideologických snah.

Následující kapitola „Prosazování komunistické ideologie do školní výchovy a mládeže“ (autorka Pavlína Kourová) se zabývá prezentací komunistické ideologie na nižších úrovních vzdělávacího systému. Zahrnuje několik témat, jedním z nich je proces ideologizace učebních plánů, změn v učebnicích a ostatních učebních pomůckách v souladu s marxisticko-leninským světonázorem. Je zde probrán nejen obsah oficiálního světonázorového vzdělávání, ale také obtíže vyvstalé v souvislosti se změnami politické linie a zavržením některých dogmat. Další z témat se dotýká každodenního školního života, zejména v raných padesátých letech, kdy se podnikaly ideologické kampaně, v dobách politických procesů byli žáci vtaženi do proklamací proti nepřítelům režimu. Výchovné a převýchovné snahy byly přítomny také v aktivitách dětských organizací (Pionýr). K romantice skautských výprav do přírody a k dobrodružstvím měla však tato organizace daleko. Byla hlavně efektivním elementem výchovy pro propagaci a implementaci cílů formulovaných

komunistickou mocí. Kapitola se zabývá také učiteli, kteří se po roce 1968 museli vyrovnat se změnami ideologických požadavků, museli rezignovat na sebeúctu, sami nevěřili tomu, co měli nařízeno hlásat.

Pátá kapitola „Výuka marxismu-leninismu na vysokých školách“ (autorka Markéta Devátá) přináší pohled na výuku marxismu-leninismu na univerzitách. Zavedení výuky marxismu-leninismu patřilo k prioritám pounorových změn, do učebních plánů byly v plném rozsahu zavedeny od školního roku 1949/1950 v rozsahu osmi semestrů (s dotací dvě hodiny týdně). Od počátku se výuka potýkala s obtížemi, z nichž největší byl nedostatek kvalifikovaných učitelů. Další problémy vyvstaly v souvislosti s politickými čistkami v komunistické straně. Dějiny KSC musely být aktualizovány. Období, kdy komunističtí politici do procesu transformace zasahovali jako jednotlivci, skončilo jejich zatýkáním. Marxistické katedry se přesto úspěšně mocensky etablovaly a staly se pevnou součástí univerzit. Změnu přinesl rok 1956, kdy se projevila nespokojenost vysokoškoláků se společenským vývojem a odmítání výuky marxismu-leninismu. Strana na tyto problémy nechtěla nebo nedokázala reagovat, resp. odmítala ve vztahu k vysokým školám jakékoliv změkčení ideologické indoktrinace. V roce 1968 bylo propuštěno mnoho učitelů marxismu-leninismu pro jejich liberální postoje a celá oddělení byla rušena. Obnova na počátku sedmdesátých let se konala za dohledu nejvyšších stranických činitelů a byla doprovázena oslabováním jejich pozice jako respektovaných vykladačů marxismu-leninismu. Období normalizace je charakterizováno velkým důrazem na pronikání marxismu-leninismu do studií, ale také nedostatkem zájmu části studentů, kteří jej považovali za zbytečné a odmítali jej.

Poslední kapitola „Večerní univerzity marxismu-leninismu v systému stranického vzdělávání“ (autorka Markéta Devátá) nastiňuje aktivitu večerních škol marxismu-leninismu ve stranickém systému. Tyto univerzity byly částí extenzivního programu masivní propagace politické ideologie mezi dospělou populací a byla spojena s dalšími ideologickými institutami (regionální a poradní centra). Večerní univerzity byly založeny v roce 1952 a rozšířily se po celé zemi. Kapitola popisuje, jak se vyvíjely, všímá si také velkého čísla absolventů kurzů, které trvaly od jednoho do tří let. Jejich důležitost pro komunistickou stranu se projevovala na počátku normalizace, kdy absolventi tvořili jádro „konsolidované strany“. Jako instituce byly klíčovým elementem podporujícím kariérní výhody členů strany. Na druhou stranu přijímaly studenty, kteří nebyli členy strany. Také nabízely možnost úspěšně vtáhnout osoby do komunistického vzdělávacího systému, které by se jinak členství ve straně vyhnuly.

Předložená práce ukázala, že politická výchova prostupovala všemi vrstvami obyvatelstva a zasahovala do nejrůznějších oblastí života a představovala komplexní systém, v němž jednotlivé prvky na sebe navazovaly a podporovaly se. Práce si neklade za cíl být vyčerpávajícím a zobecňujícím příspěvkem k tomuto širokému a zatím málo probádanému tématu, neboť se opírá pouze o prameny a literaturu domácí provenience. Publikace je nicméně zdařilým příspěvkem k debatě o podobě vládnutí a povaze komunistického režimu.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.26

Jaroslav Pinkas, Jak vzpomínáme na normalizaci. Obrazy normalizační minulosti ve filmu

Karolinum, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2020, 236 s., ISBN 978-80-246-4831-6

Kniha Jaroslava Pinkase¹ je příspěvkem ke studiu historické paměti. Autor se zde pokouší spojit podněty z oblasti memory studies, politologie, filmové vědy a historiografie. Tmelem tohoto přístupu je ovšem didaktika dějepisu. Hlavním cílem této knihy je snaha pochopit, jaké podoby a jakou strukturu má vzpomínání na poslední fázi komunistického režimu v Československu a nalezení způsobu, jak toto poznání využít ve výuce soudobých dějin. K pochopení významu vzpomínkové kultury autora totiž přivedla jeho pedagogická praxe.

V první části knihy s názvem „Proměny paměti v digitálním věku“ jsou vymezeny základní pojmy a charakteristiky konceptů paměti. Vedle výchozího pojmu „kolektivní paměť“ je využíván koncept „protetické paměti“ („náhradní paměť“, výsledek interakce mezi mediálním obsahem a individuální recepcí tohoto obsahu) a „mediální paměti“ (hybrid mezi kolektivní a individuální pamětí). Autor se dotýká také otázky, v jakých sociálních rámcích se tyto nové podoby kolektivní paměti vlastně objevují a pokouší se ukázat, za jakých podmínek může být vzpomínková kultura přínosem pro historické vzdělávání ve škole. Přitom představuje některé zkušenosti s výukou dějepisu v anglosaském a v německém prostředí.

Ve druhé části s názvem „Obrazy vzpomínání v popkultuře a jejich divácká recepce“ podnikl autor formou případových studií sondy do způsobu reflexe tzv. normalizace v popkultuře. Všimá si filmů reflektujících toto období a diváckých ohlasů na ně (Báječná léta pod psa, Pelíšky, Pupendo, Kawasakiho růže, Pouta, Hořící keř a Jak vytrhnout velrybě stoličku). Zaměřuje se na analýzu komentářů uživatelů databáze csfd.cz, která představuje jeden z nejpobulárnějších filmových webů na českém internetu a která už dávno přestala být periferním fanouškovským společenstvím.

Autor vychází z teorie dvou kulturních formací, „tranzitní formace“ a „intelektuální formace“, které se k minulosti vztahují odlišně. Kulturní formace si můžeme představit jako souhrn jednoho vyprávění o minulosti. Pro tranzitní formaci je charakteristický narativ „obyčejného člověka“ či „mlčící většiny“. Intelektuální formace vychází z tradic disentu a tradičně vysokého sociálního statusu inteligence.

Analýza diváckých ohlasů vybraných snímků reprezentujících narativy jednotlivých formací ukazuje, že diváci se s nimi ztotožňují jen z části a spíše se vůči nim kriticky vymezují, nelze tedy ztotožňovat „(u)žitou paměť“ s těmito narativy. Ve sledovaném vzorku dominuje negativní přístup k normalizačnímu režimu, ale zároveň s touto kritickou pozicí vůči minulosti úzce souvisí zdůrazňování kontinuity mezi normalizací a současností. Hlavním znakem přijetí mediálního obrazu je „autenticita“, kterou diskutující neodvozuji pouze z vlastní individuální pamětnické zkušenosti, ale velmi často také z emocionální působivosti mediální reprezentace. Minulost je hodnocena prizmatem současnosti, většina

¹ Pracovník Ústavu pro studium totalitních režimů, jeho badatelské zaměření jsou didaktika soudobých dějin, podoby české historické kultury a filmové a televizní reprezentace minulosti.

komentátorů neuvažuje o specifickém kontextu doby a z toho plynoucích odlišných dobových hodnotových rámcích, v nichž aktéři jednali.

Autor se zabývá i analýzou obrazu intelektuálů a disentu. Ve filmových obrazech disidenti tváří v tvář selhávali a i dnes selhávají a musí procházet mučivou sebereflexí. Tento „veřejnoprávní“ pohled zosobňuje dle autora intenci intelektuální formace, která věrná odkazu disentu s jeho důrazem na morální sebereflexi dodnes reprodukuje určitý kulturní vzorec založený na užití paměti jako očistného prostředku léčící společnost. To je obzvláště patrné u filmu Kawasakiho růže režiséra Jana Hřebejka. Divácká recepce přijímá tento narativ jen z menší části. Do jisté míry je ochotna akceptovat morální rozměr jednání a výzvu k sebereflexi, ovšem spíše v individuální rovině nežli v kolektivních schématech. Zpravidla odmítá „rituální“ rozměr této sebereflexe jako exaltovaného gesta. Negativní obrazy disentu však lze vnímat nejen jako výraz mučivé sebetřýzně intelektuální formace vůči těmto „bezohledným sobcům“ prosazujícím své politické postoje bez ohledu na to, jaké dopady to bude mít na jejich blízké. Selhávající intelektuálové mohou být vnímání nikoliv jako výzva k ještě poctivější reflexi, ale naopak jako potvrzení strategie „obyčejných lidí“, která je založena nikoli na konfliktu, ale na konsenzu. Obraz disentu (a v jeho pozadí vždy obraz „obyčejných lidí“) je tak důležitý pro obě kulturní formace, byť každá jej interpretuje v jiných souvislostech.

V závěru první části se autor věnuje vzpomínání na Jana Palacha, který dle autora představuje oficiální rámec vzpomínání na normalizaci svou nekonfliktností a konsenzuálností, se kterou je jeho odkaz přijímán napříč společenským i politickým spektrem. Příčinou častého užívání Jana Palacha v politice paměti ze všech stran kulturního, mediálního i politického spektra bylo jeho redukování na symbol, který může být různě vykládán a naplňován libovolnými obsahy. Dopady této politiky na veřejnost jsou ovšem omezené. Vnímání Palacha je v posledních deseti letech navzdory rostoucí míře medializace jeho diskurzu pozoruhodně konstantní a spíše distanční. Když se zaměříme na analýzu komentářů na csfd.cz i diskuzí pod internetovým zpravodajstvím, vidíme, že Palach „sám o sobě“ navzdory všem apelům zůstává okrajovou postavou. Pozitivně či negativně se k němu vyjadřuje jen zanedbatelná menšina společnosti.

Třetí část knihy „Mediální paměť a výuka dějepisu“ se zabývá reflexí mediální paměti ve škole. Na úvod se autor zabývá tématem využití filmů ve výuce. Vychází ze své učitelské a lektorské praxe, kterou srovnává s postupy doporučovanými americkými didaktiky. Využívání filmů ve výuce nemusí být jen třešinkou na dortu, když zbude ve výuce čas, ale plnohodnotným způsobem práce.

Dalším rozebíraným tématem je využití konceptu historického myšlení na téma rodina za normalizace, která spočívá v rozvoji schopností „historicky myslet“. Autor využil rodinu jako srozumitelnou strukturu, v jejímž rámci mohl ilustrovat metody vedoucí k porozumění širším a abstraktnějším tématům, jako je např. strategie normalizačního režimu, teorie a praxe dobových genderových norem a především vzpomínková kultura. Všechna témata zároveň umožňovala propojení minulosti se současností. Základním nástrojem pro seznámení s kontextem je pro nás v tomto případě široká paleta primárních zdrojů – školních historických pramenů. Za nejdůležitější zdroj je považována mediální reprezentace: dobové hrané filmy, dobové televizní dokumenty, současné hrané filmy, karikatury, osobní svědectví, které konfrontujeme se syntetickými výklady historiků. Užití audiovizuálních materiálů má ještě jeden aspekt – představuje způsob kritického nakládání s mediální pamětí.

Zvolené ukázky zosobňují figury mediální paměti sdílené především mladou generací. Pracovním postupem je analýza těchto pramenů a jejich promyšlená konfrontace a interpretace. Žáci tak pronikají pod povrch událostí a lze dosáhnout potřebné multiperspektivity a multitemporality.

Obsahem další kapitoly je aplikace transdidaktických principů spojených s českou kurikulární reformou (změna vzdělávání i vzdělávací politiky pro zvýšení a zlepšení kvality vzdělávání a efektivitu výsledků vzdělávání) na téma obraz disentu a intelektuálů za normalizace. Humanitně orientovaný intelektuál byl normalizačním režimem vnímán jako jeden z viníků Pražského jara a tato skutečnost se promítala i do způsobu jeho zobrazování v ideologicky angažované produkci. Představoval buď ideologického diverzanta, nebo slabocha odtrženého od pracujících. Obraz intelektuála se stal jedním z ústředních konfliktů mezi intelektuální formací a tranzitní formací. Vzhledem ke specifickým dispozicím žáků (nízký věk) je nutné získat od těchto sporů odstup. Je nutné použít kritický přístup. Výuka založená na bádání tak nemusí znamenat opuštění „faktografie“, ale spíše její transformaci do smysluplnějších rámců.

Poslední kapitola je pokusem aplikovat temporální rozměry historického vědomí na téma Jan Palach. Autor se domnívá, že je třeba vystoupit ze stávajících traumatických modelů vzpomínání, které nedávají příliš prostoru historickému zkoumání a diskusi, nabídnout alternativní modely jednání vůči nastupující normalizaci (např. větší prostor studentskému hnutí, hnutí revoluční mládeže) spočívající v aktivní politické činnosti. To ovšem předpokládá nahrazení traumatického modelu paměti ve výuce kritickým modelem. Palach by rozhodně ve výuce neměl chybět. Stojí ovšem za úvahu, zda jej prezentovat pouze „transhistoricky“, s důrazem na etické a morální souvislosti jeho činu, nebo jej představit i „historicky“, jako událost, kterou můžeme podrobovat kritické analýze.

Po poslední kapitole následuje závěr, seznam literatury, seznam tabulek, grafů, schémat a příloh, anglické resumé a rejstřík.

Předložená kniha je příspěvkem k dosud málo probíranému tématu, kterým je historická paměť v médiích. Autor prostřednictvím oblíbených filmových děl kriticky a analyticky hodnotí vnímání filmových obrazů diváky, ukazuje vnímání normalizace, disentu či Jana Palacha a ukazuje také nové možnosti výuky.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.27

Jaroslav Mužík – Radka Löwenhöfferová – Pavel Krpálek, Univerzitní vzdělávání v minulosti, současnosti a budoucnosti

Professional Publishing, Praha 2020, 128 s., ISBN 978-80-88260-45-5

Práce autorského kolektivu¹ se snaží reflektovat současnou situaci v univerzitním vzdělávání z globálního, evropského i národního pohledu.

První kapitola „Univerzitní vzdělávání jako součást lidského a intelektuálního kapitálu“ popisuje univerzitní vzdělávání jako jeden ze základních „kamenů“ lidského kapitálu (souhra přirozeného talentu, schopnosti pracovat a dobrovolné vůle se neustále vzdělávat), který se v současnosti stává stále více důležitou podmínkou ekonomického úspěchu, a to jak jednotlivců, tak celých národů. Základnu lidského kapitálu představuje vzdělání a další vzdělávání. V odborné literatuře se objevuje i termín intelektuální kapitál, což by se dalo označit za určitou variantu lidského kapitálu. Obecně lze také říct, že intelektuální kapitál není jen teoretický konstrukt, ale je také reálným faktorem rozvoje, týkajícím se řady oblastí. Základní prvky lidského kapitálu dle autorů tvoří: stupeň dosaženého školního vzdělání, praktické zkušenosti, další profesní vzdělávání.

Druhá kapitola „Historické aspekty vývoje a rozvoje univerzitního vzdělávání“ přináší nejprve stručný pohled na dějiny univerzit od založení boloňské univerzity v roce 1088. Poté se zaměřuje na diskuzi o poslání a vlastnostech vysokoškolských učitelů a jejich úloze ve výuce a výzkumu. Dle mnohých názorů vyslovovaných od počátku vzniku univerzit by měl mít vysokoškolský učitel intelektuální a poznávací talent, ale i vhodné osobní a charakterové rysy a plnou vnitřní a názorovou autonomii. Měl by také mít neomezenou svobodu a nezávislost při přednáškách a seminářích, v prezentaci svých pohledů, odborných i společenských názorů. V tomto ohledu by měl být nezávislý jak na administrativě své instituce, tak i na oficiální státní politice. V optimálním případě by měl vysokoškolský učitel být především badatelem, měl by mít nadprůměrný „výzkumný talent“ a vysoké mravní charakterové a osobnostní rysy. Na druhou stranu musí zachovat nezávislost na politických, ideologických, náboženských či obchodních faktorech, které mohou mít negativní vliv na jeho nestranný, objektivní a čistě kognitivní pohled na společenské a přírodní jevy.

Třetí kapitola s názvem „Diskuze o pojetí vzdělanosti v současné době, specifikace úlohy univerzitního vzdělávání“ nás uvádí do problematiky vysokých škol a současného světa. V úvodu jsou definovány zásadní problémy: sociální spravedlnost, byrokratizace, pochybnosti o technickém pokroku, nárůst vlivu elektronických médií, mezinárodní vzájemná závislost a válečné nebezpečí. Tyto vývojové tendence ukazují výraznou roli vzdělávání při řešení zásadních problémů lidstva. Vzdělanostní a kulturní úroveň občanů se projevuje jako významný faktor ekonomiky. Lidské zdroje ovlivňují též vědecký, technický a technologický rozvoj každé země. Vzdělávání jako investice do lidských znalostí a dovedností může podporovat ekonomický růst, zvyšovat produktivitu, mít pozitivní vliv na osobní a sociální rozvoj a jako každá investice obsahuje náklady a očekávání výnosů. Na druhou stranu ale

¹ **Jaroslav Mužík** – odborník v oblasti teorie i praxe dalšího vzdělávání, zabývá se zejména problematikou řízení profesního vzdělávání dospělých. Je také lektorem a poradcem v oblasti managementu lidských zdrojů; **Radka Löwenhöfferová** – působí v oblasti vědy, výzkumu a inovací Vysoké školy obchodní, zabývá se také kvalitou ve vzdělávání; **Pavel Krpálek** – prorektor pro vědeckovýzkumnou činnost, rozvoj a inovace Vysoké školy obchodní, ekonom, didaktik ekonomických předmětů, zabývá se také řízením lidských zdrojů a personálním managementem.

existují i faktory, které ekonomickou návratnost investic do vzdělání snižují (nízká kvalita vzdělávací soustavy, znalosti a dovednosti neodpovídající tržní poptávce). Existují také názory, že vzdělání nemusí nutně přispívat k ekonomickému růstu. Diskuzní linie ve vědě i společnosti o charakteru vzdělanosti se vedou ve dvou hlavních směrech. První je tradiční společenská představa o povinných encyklopedických vědomostech, podložených znalostmi klasických jazyků (latina, řečtina). Druhý směr úvah dochází k závěrům, že vzdělání se stále více definuje pomocí řady kompetencí (způsobilostí). Ve vysokoškolském vzdělávání v současnosti nastává trend masového rozvoje této sféry. V globálním měřítku se neustále zvyšuje podíl studentů a absolventů vysokých škol v celkové populaci a ve všech věkových skupinách. V zásadě se vysokoškolskému vzdělávání připisuje role hlavního článku rozvoje lidských zdrojů ve společnosti, v některých zemích je vliv vysokoškolského vzdělávání na ekonomický růst výrazně pozitivní, což platí např. pro Finsko nebo Irsko.

Následující kapitola „Problém hodnocení kvality vysokoškolského vzdělávání ve světě“ nejprve popisuje vzdělávací systémy a jejich hodnocení v různých zemích, např. Spolkové republiky Německo, kde je vzdělávací systém decentralizován do šestnácti spolkových zemí, přičemž si každá země stanovuje obsah výuky a náplň zkoušek, nebo Japonsko, kde je zavedený přísně centralizovaný systém státní kontroly, jehož hlavním cílem je monitorování jednotné státní politiky v oblasti vzdělávání. Kapitola se poté zabývá mezinárodním srovnáním univerzit. Nejvíce se hovoří o dvou základních systémech: „Shanghai-Jiao Tong University Rating of World Universities“ a „Times Higher Education Supplement“ (THES). Hodnotí se dle různých kritérií (např. počet absolventů a učitelů, kteří získali Nobelovu cenu, počet článků v odborných časopisech atd.). V zásadě lze říci, že žebříčky dokládají celosvětovou dominanci anglosaského jazykového a hospodářského prostoru, nejvíce univerzit mají v první dvacítky Spojené státy americké, následované Velkou Británií. Problematika mezinárodních hodnotících žebříčků je neustále předmětem veřejných diskuzí. Na jedné straně tyto systémy hodnocení kvality vzdělávání tvoří modely a standardy univerzitní výuky a výzkumu. Na druhou stranu jsou kritizovány metodiky hodnocení univerzit, například jednostrannost použitých kritérií a nedokonalost procesu sběru dat a statistik. Častý je také argument, že v univerzitním vzdělávání existuje řada věcí, které nelze exaktně změřit.

Pátá kapitola se zabývá stále aktuálnějšími tématy, a tím je elektronická podoba vzdělávání. V této souvislosti se objevují různé názory na změny role učitele v současném digitálním výukovém prostředí. Obecně lze říci, že elektronické prostředky „rozvolňují“ dosavadní pevný vztah učitele a studentů, např. v anglosaském prostředí vytvářejí učitelé a studenti společnou komunitu. K dosažení cílů vysokoškolského vzdělávání by měly vysoké školy vytvářet podmínky jak pro přenos odborných či technických znalostí, tak pro formování osobních a sociálních kompetencí studentů. Z didaktického pohledu je struktura metod výuky na vysokých školách do značné míry tradiční. Základem jsou přednášky, cvičení, semináře, konzultace a zkoušení. I tato oblast v současnosti prochází velmi intenzivními inovacemi a rozvojem spojeným s využíváním komunikačních, informačních a digitálních technologií.

Šestá kapitola „Univerzitní vzdělávání v procesu transformace České republiky k tržnímu hospodářství“ načrtává současný vývoj vysokého školství, který se po roce 1990 vyznačoval snahou otevřít vysoké školy co největšímu počtu zájemců a překonat politický („kádrový“) přístup při výběru lidí k vysokoškolskému studiu. Došlo také k posílení autonomie

vysokých škol a k diverzifikaci studia na vysokých školách. Lze říci, že poměrně brzy se většina veřejných škol a později i některé soukromé staly do značné míry „kompatibilní“ s univerzitami v Evropě a ve světě. V zahraničí se české vysoké školství také inspiruje (např. zapojení do řešení problémů současného světa, zakládání firemních vysokých škol – např. Škoda Auto Vysoká škola). Aktivitou, která posiluje pozitivní obraz každé vysoké školy ve veřejném prostoru, je také publikační činnost – oficiální publikace vědeckých a odborných prací a také studentské časopisy. Další oblastí jsou aktivity postgraduálního vzdělávání, např. ve formě celoživotního vzdělávání nebo kurzy MBA. Diskuze o postavení univerzit by měla být vedena v několika oblastech: optimální umístění vysokých škol v sociální struktuře, problém kvality vysokoškolského vzdělávání, posílení konkurenční schopnosti českých a moravských univerzit, problém vnitřního řízení vysokých škol v České republice.

Šestá kapitola „Mozaika názorů v retrospektivním i perspektivním pohledu na univerzitní vzdělávání“ shrnuje diskurz o úloze univerzit. Nejvyšším cílem musí být, aby univerzity integrovaly profesní život a všeobecné vzdělání. Kapitola se také zabývá akademickými svobodami, které bývají omezovány tlaky na včasné dokončení vědeckých projektů, dále podfinancováním, liberalismem (politickou korektností). S problematikou akademických svobod souvisí i změna přístupu ke vzdělání a k výběru studentů. Dalším problémem, který snižuje význam svobody slova pro akademický život, je současný rozvoj tzv. postfaktické společnosti (pravda je pouze jednou z variant vysvětlování jevů přírody, světa a společnosti, vedle ní existují rovnocenné varianty jako lež, polopravda – jako příklad je uvedena mediální manipulace s tzv. fakenews).

Publikaci uzavírají „závěrečné poznámky“, kde jsou popsány výhledy rozvoje univerzitního vzdělávání se zachováním prvků klasického pojetí univerzitního vzdělávání. Na závěr nechybí ani abstrakt, seznam literatury a rejstřík.

Předložená práce je zdařilým příspěvkem k diskuzi o současné roli vysokých škol a přináší důležité informace týkající se nejvyššího stupně naší vzdělávací soustavy. Tato práce je primárně určena vysokoškolským pedagogům, či studentům humanitních a společenských věd. Může být zdrojem poučení i pro další akademickou veřejnost, tj. funkcionáře univerzit a fakult prakticky všech oborů univerzitního studia.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.28

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2022

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LXII. Fasc. 1

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz

Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz